

iktisat dergisi

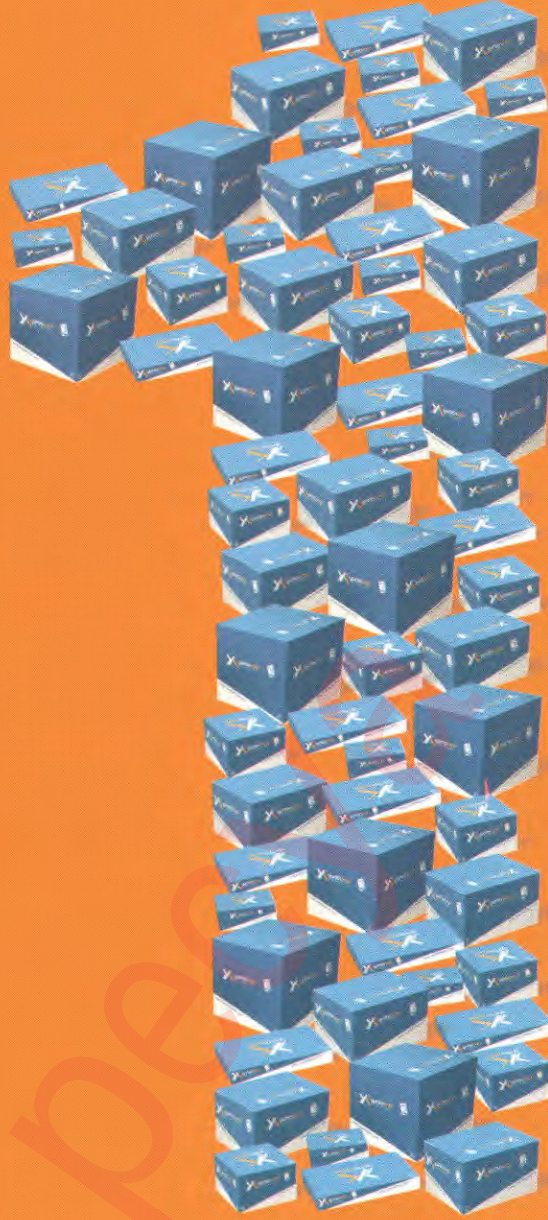
aylık dergi

sayı: 479-480 5 YTL.

sosyal politika - 2

tasfiyenin ardından sosyal politika

betül altuntaş - semra demir purkis - başak ergüder - mesut gülmez - onur hamzaoglu
gina neff - ali murat özdemir - özlem özkan - demet Özmen - İbrahim soysüren
nazan susam - aynur soydan erdemir - murat şeker - koray yılmaz

Türkiye'nin 1 numaralı kargo şirketi!

www.yurticikargo.com

16 bölge müdürlüğü, 650'nin üstünde şubesi, 29 aktarma merkezi, 2500 araçtan oluşan dev filosu ve 10.000'i aşkın çalışanı ile Türkiye'nin lider kargo şirketi Yurtiçi Kargo Türkiye'yi geleceğe taşımaya devam ediyor!

İçindekiler

editörden **2**

semra demir purkis **5**

çevre ve yan çevre ülkelerde
ekonomide enformelleşme ve
marjinalleşme süreçleri

başak ergüder **19**

güvencesizlerin sosyal güvenliği:
enformel ilişki ağları ve pasif güvenlik
mekanizması

betül altıntaş **26**

kadınların yoksulluk algıları ve
yaşantıları üzerine
bir ön değerlendirme

ibrahim soysüren **34**

ab bağlamında gats'ın
mode 4 hizmet sunum
şekli

koray r. yılmaz
demet özmen **44**

mücadele alanı olarak asgari ücret

52 ali murat özdemir
özlem özkan

içerikleri ve adlarıyla kavramların işlevleri:
işçi sağlığı kavramından iş sağlığına
geçişin çağrıştırdıkları

58 onur hamzaoglu

kapitalizmin depresyonu ve sağlık:
türkiye'de sağlıkta dönüşüm programı

66 gina neff

mikro kredi mikro sonuçlar

70 nazan susam

bireysel emeklilik sistemi nedir?

77 murat şeker

türk sosyal güvenlik sistemi ve
bireysel emeklilik
üzerine bir alan araştırması

83 Mesut Gülmez

sosyal politika biliminin öncüsü prof.
dr. cahit talas

85 Aynur Soydan-Erdemir

bülent tanör'ü unutmamak

I.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti'nin hakemli yayın organıdır.*
İktisat Dergisi, aylık olarak yayınlanır.

Kurucuları

Nihat Batur, Oktay Emed, Reşat Umur

Sahibi

I.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti adına

Yönetim Kurulu Başkanı

Vahap Adıyaman

Genel Yayın Yönetmeni

Serhat Aligil

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Hikmet Akçiçek

Yayın Kurulu

Hikmet Akçiçek, İlker Aktükün, Serhat Aligil,
Fuat Ercan, Oğuz Oyan,
Yasemin Öztürk, Metin Sarfatı,
Sermin Sarıca Marangoz,
Mehmet Türkay, İşıya Üşür, Berna Uymaz

Editör Kurulu

Öztiñ Akgüç, Erdoğan Alkin, Mehmet Altan,
Kaya Ardiç, Cengiz Arın, Taner Berksoy,
Ercan Eren, Nihat Falay, Tamer İşgüden,
Kuvvet Lordoğlu, Türkel Minibaş,
İzzettin Onder, Murat Özyüksel, Nail Satılcan,
Omit Şenesen, Gül Günver Turan

Yayın Kurulu Sekreteri

Başak Ergüder

Kapak Tasarım

Yorum Ajans

Yönetim Yeri

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6
80090 Taksim/İSTANBUL

Tel: 0.212.250 50 34 - 235 61 55

Fax: 0.212.255 17 73

E-Posta: dergi@ifmc.org.tr

bilgi@ifmc.org.tr

Web: www.ifmc.org.tr

Ofset Hazırlık,

Sas Reklam Ltd. Şti.

Baskı

Murat Ofset 0212.567 52 24

Abone Koşulları

Yıllık: 50 YTL

Üye, Öğrenci, Arş. Gör. ve Öğretim Üyesi:

(Yıllık) 40 YTL

Yurtdışı: 90\$

Abone Hesap No:

Garanti Bankası Harbiye Şubesi: 6299680

Akbank Taksim Şubesi: 41007

İş Bankası Şubesi: 709365

Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti bağlamaz;
görüşler yazarlara aittir.

Davet edilmiş olanların dışındaki yazılar
hakem denetiminden geçer.

Yayın Türü: Yerel Sürekli Yayındır.

* Hakemli dergi kuralları 2. sayfadadır.

iktisat

dergisi

AYLIK DERGI

Sayı 479-480 Kasım-Aralık 2006

Fiyatı: 5 YTL
ISSN 1302 3535

HAKEMLİ DERGI KURALLARI

Yayın Kuralları

- İktisat Dergisi her ay yayınlanan hakemli dergidir.
- Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.
- Dergi'de yayınlanmak üzere gönderilen her tür yazı, yayın kurulu tarafından bir ön incelemeye tabi tutulduktan sonra, uygun görüldüğü takdirde hakem tespiti yapılacak ve ilgili hakemlere gönderilecektir.
- Makale konuları başta iktisat olmak üzere sosyal bilimlerin alanlarıyla sınırlıdır.

Teknik Özellikler:

- Makale Microsoft Word programıyla yazılmalıdır. Bir disket ve dört adet A4 boyutunda çıktıyla teslim edilmelidir.
- Makaleyle birlikte yazarın (yazarların) adını, ünvanını, çalıştığı kurumu, açık adresini, kolay ulaşılabilecek iş ve cep telefonlarını, e-mail adreslerini belirten bir kapak yazısı yollanmalıdır.
- Makale sonlarında yazar soyadlarına göre sıralanmış bir kaynak yer almalıdır.

editörden

Sosyal politika, kapitalist üretim ilişkilerinin emeği metalaştıran ve emekçinin yaşam güvencesini ortadan kaldıran yapısı karşısında, işçi sınıfının yürüttüğü mücadelenin bir ürünüdür. 19. yüzyıl boyunca süren ve ideolojik temelleri bilimsel sosyalizmle şekillenen işçi sınıfının ekonomik ve siyasal hak mücadelesi, kapitalist sistem ve bu sistemi benimsemiş olan siyasal iktidarlara karşı bir tehdit oluşturmuştur. Bu tehdit karşısında 1880'lerin başlarında Bismarck'ın Almanya'da başlattığı katı liberal anlayıştan taviz verme politikası, diğer kapitalist ülkelerde de önemli ölçüde benimsenmiştir. Böylece, emeği ile geçinen kesimlere sosyal güvenlik başta olmak üzere çalışma koşullarının insanileştirilmesi ve çalışanların sendikalaşarak toplu pazarlıklar yoluyla üretim sürecinde sınırlı ölçülerde de olsa söz sahibi olabilme olanağı tanınmaya başlamıştır.

1917 Ekim devrimi ile sosyalizmin kapitalizme alternatif bir sistem olarak ortaya çıkması ve iki Dünya Savaşı arası dönemde güçlenerek yayılmaya başlaması, kapitalist sistem üzerindeki tehditleri daha da yoğunlaştırmıştır. Sosyalizmin özellikle, merkez kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfını etkisi altına alma endişesi karşısında, sosyal politika olarak da tanımlayabileceğimiz düzenlemeler geliştirilmeye ve yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Öte yandan, işçi sınıfı hareketi ve reel sosyalizmin tehdidi altında sosyal politikaları varlığının devamı için bir taviz olarak kabullenen kapitalist sistem, 1929 krizi sonrasında benimsediği talep yönlü birikim rejiminin de bir gereği olarak, sosyal politikaları içselleştirme sürecine girmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın ardından kapitalist dünyada bir taraftan, sistemin özünü oluşturan liberalizmin gerekleri doğrultusunda IMF ve Dünya Bankası kurulurken, diğer taraftan da Uluslararası Çalışma Örgütü, Keynesyen sosyal devlet anlayışı çerçevesinde sosyal politikaları yaygınlaştırmak üzere tekrar işlevsel hale getirilmiştir. 1945 – 1970 döneminde sosyal devlet anlayışını benimseyen merkez kapitalist ülkeler ile sosyal devleti kısmen uygulamaya koyan çevre ülkeler, 1970'lerin başlarında yaşanan kriz sonrasında arz yönlü birikim rejimini benimsemeye başlamışlardır. Arz yönlü politikalara dayalı birikim rejimi, sosyal politikaları, sermayenin rekabet kabiliyetini engelleyen bir yük olarak görmüş ve emeğin üretim sürecinde ve toplumsal yaşamda sahip olduğu hakları içeren sosyal politikalarından uzaklaştığı bir sürece girmiştir.

Kapitalist sistem sosyal politikaları, temel felsefesi olan liberal ekonomi anlayışına rağmen, karşı karşıya bulunduğu tehdit ve dönemsel ihtiyaçlar doğrultusunda, yüz yıla yakın bir dönem uygulamak zorunda kalmıştır. Ancak, özellikle 1980'lere gelindiğinde kapitalist sistemi sosyal politikaları uygulamaya zorlayan koşullar önemli ölçüde ortadan kalkmıştır. Bunların başında da yukarıda sözü edilen birikim rejimindeki dönüşüm gelmektedir. Diğer bir söyleyişle, kapitalist sisteme içkin koşullar itibarıyla sosyal politikalara ihtiyaç kalmamıştır. Öte yandan, sosyal politikaların ortaya çıkmasında en temel etken olan işçi sınıfı hareketi ve sendikalar; sosyal politikaların da etkiyiyle sisteme alternatif olma, dolayısıyla tehdit oluşturma işlevini kaybetmiş-

lerdir. Sosyal politikaların gelişmesinde ve yaygınlaşmasında diğer bir tehdit unsuru olan reel sosyalizm uygulamaları da Doğu Bloğu'nun dağılmasıyla birlikte ortadan kalkmıştır.

Sosyal politikaları ortadan kaldıran veya işlevsiz hale getiren uygulamalar ülkelerin, kapitalist sistem içerisindeki konumlarına ve toplumsal yapılarına göre farklılıklar göstermiştir. Örneğin, Şili, Arjantin ve Türkiye gibi kimi ülkelerde askeri darbelerle ortadan kaldırılma sürecine giren sosyal politikalar, merkez kapitalist ülkelerde daha uzun erimli bir süreç içerisinde (1980'lerle başlayıp, Berlin Duvarı'nın yıkıldığı 1989 yılından itibaren hızlanan bir biçimde) ortadan kaldırılmakta ya da işlevsizleştirilmektedir.

Yeni liberalizm olarak da tanımlanan "kapitalizmin sosyal politikalardan arınıp özüne dönme süreci", etkin bir biçimde uygulandığı çeyrek asırlık dönem sonrasında kapitalist sistemin sosyal politikalarla üstü örtülmeye çalışılan çelişkilerinin tekrar açığa çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, sosyal politikalar sayesinde kısmen de olsa azalan sınıflar arası çelişkiler artmış işsizlik, yoksulluk, güvencesizlik 19. yüzyıl başlarına benzer bir biçimde yaygınlaşmaya başlamıştır.

Kapitalizmin sosyal politikalardan arınması ile birlikte, tekrar açığa çıkan gerçek yüzü ve bununla birlikte de belirginleşen toplumsal sorunlar, 19. yüzyıldakine benzer bir karşı tepkinin oluşması olasılığını da gündeme getirmektedir. Bu olasılık karşısında geliştirilen strateji; önemli ölçüde Dünya Bankası aracılığı ile yürütülen "yoksullukla mücadele programları", "sermayenin sosyal sorumluluğu" ve "sosyal diyalog" üçlemesinden oluşan bir pakette toplanmaktadır.

BM, OECD, Avrupa Birliği gibi yapılarca da desteklenen bu paket içerisinde yoksullukla mücadele programları; yeni liberal politikalar nedeniyle ekonomik ve sosyal haklarını kaybeden ya da bu haklarla hiç tanışmamış yoksul kesimler için Ortaçağ döneminin "hayır" mekanizmasına benzer bir çözüm önerisi ile yoksulluğun üzerini örtmekten ibarettir. Sermayenin sosyal sorumluluğu olarak adlandırılan program; üretim sürecinde emeğe söz hakkı veren ve koruyan kurumsal düzenlemelerin esneklik adı altında ortadan kaldırılması sonrasında çalışma koşullarının düzenlenmesini tamamen sermayedarların insafına bırakan bir öneridir. İşletmelerin ürünlerini pazarlamada kullandıkları bir reklam aracı olarak da gördükleri sosyal sorumluluk projeleri aynı zamanda kapitalizmin emek-sermaye çelişkisinin üzerini örtmeyi de amaçlamaktadır. Sosyal diyalog ise; emeğin gerek üretim sürecinde gerekse toplumsal düzeyde sendikalar aracılığıyla kararlara katıldıkları toplu pazarlık sistemini ikame etmek üzere getirilen bir mekanizmadır. Toplu pazarlıktan farkı, elinde grev silahını da bulunduran sendikalar yerine, hiçbir sınıfsal içerik taşımayan ve elinde grev gibi hiçbir yaptırım aracı olmayan sivil toplum örgütlerinin (STÖ) toplum adına taraf olduğu bir yapıdır. Sermaye dışı toplum kesimlerinin sınıfsal bir içerikleri ve yaptırım güçleri bulunmayan STÖ'ler tarafından temsil edildiği sosyal diyalog mekanizması, toplumsal sınıfların bir mücadele alanı olmaktan çok yeni liberal politikaların "demokrasi" görüntüsü içerisinde meşrulaştırılmasını amaçlamaktadır.

Kapitalizm, kaldırdığı sosyal politika örtüsünün yerine koymaya çalıştığı üçlü paket, sistemin çelişkilerini örtmek konusunda ne ölçüde başarı sağlayacaktır bilemeyiz. Ancak, yeni liberalizmin ortaya çıkarttığı toplumsal sorunlar, sosyal politikaların giderek ortadan kalktığı bir ortamda derinleşmesini sürdürmektedir.

İktisat Dergisi'nin Sosyal Politika-1 üst başlığını taşıyan bir önceki sayısında özellikle sosyal güvenlik sistemi üzerinden sosyal politikalardaki dönüşüm, dünyada ve Türkiye'de çeşitli boyutlarıyla ele alınmıştı. Sosyal Politika-2 üst başlığını taşıyan bu sayı da ise sosyal politikalardaki tasfiyenin toplumsal etkileri ve bu etkileri ortadan kaldıracak iddiasında olan kimi uygulamaları değerlendiren yazılara yer verilmektedir. Bilindiği gibi sosyal politika, sosyal güvenlikli toplu pazarlık sistemine; işçi sağlığından ücretlere; sağlık ve eğitim hakkında konut sorununa; işsizlikten yoksulluğa kadar toplumsal yapı içerisindeki pek çok alanı konu edinmektedir. Sosyal politikanın alanına giren tüm konulara bu sayının sınırları içerisinde yer vermek elbetteki olanaksızdır. Ancak, İktisat Dergisi'nin bundan sonraki sayılarında sosyal politikayı konu edinen bu iki sayıda yer verilemeyen çalışmalar da gündemine alacağına inanıyorum.

editörden

Geçtiğimiz sayının basım aşamasında, Türkiye’de sosyal politikayı bir bilim alanı olarak kabul ettiren ve bizzat Çalışma Bakanı olarak da Türkiye’de sosyal politikaların uygulanmasında katkıları bulunan Cahit Talas hocamızı kaybetmiştik. Derginin baskı aşamasında olması nedeniyle de Cahit Talas’ın çalışmaları ve düşüncelerini bu sayıda ele alacağımızı duyurmuştuk. Mesut Gülmez hocamız, bu konuda kendisine götürmüş olduğumuz talebi geri çevirmedi ve Cahit Talas’la birlikte onun yaşamıyla da özdeşleşmiş olan Türkiye’de sosyal politikanın tarihsel gelişimini de yansıtan bir yazısını bizimle paylaştı. Ayrıca bu sayıda, 2002 yılında kaybettiğimiz ve İnsan Hakları ve Anayasa Hukuku alanındaki çalışmalarıyla Türkiye’nin önüne geniş ufuklar açan Bülent Tanör hocamızı da anmak istedik ve bu konuda değerli arkadaşımız Aynur Soydan’ın bir yazısına yer verdik.

Editörlüğünü üstlendiğim İktisat Dergisi’nin Sosyal Politika-1 ve Sosyal Politika-2 sayılarına katkı sunan tüm yazı sahiplerine ve bana bu olanağı sağlayan İktisat Dergisi yayın kuruluna şükranlarımı sunuyorum.

Dostlukla...

Özgür Müftüoğlu

Sosyal Politika Sayısı Editörü

Dergimiz baskıya hazırlandığı sırada Agos Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink’in katledildiği haberini aldık. Hayatını düşünce özgürlüğü, demokrasi ve barış mücadelesine adan Hrant Dink’in cenazesi de yüz binlerin barış ve demokrasi adına sessiz çığlığına dönüştü. İktisat Dergisi olarak yetkililerin bu sessiz çığlığı duymalarını diliyoruz. Rakel Dink’in sözleriyle “bir bebekten katil yaratan” toplumsal koşulları ortadan kaldırmak için hepimize önemli görevler düşüyor. Hrant Dink’in onurlu duruşu bu zorlu görevde bize yol gösterecektir.

“Sevdiklerinden, çocuklarından, torunlarından ayrılan ama ülkesinden ayrılmayan” Hrant Dink’in önünde bir kez daha saygıyla eğiliyoruz.

IFMC Yönetim Kurulu ve İktisat Dergisi

çevre ve yarı çevre ülkelerde ekonomide enformelleşme ve marjinalleşme süreçleri

giriş

Dünya ekonomik sisteminde, neoliberal proje çerçevesinde piyasa ilişkilerinin ve ekonomik liberalizmin, sermaye birikimi rasyoneli-ne uygun biçimde küresel ölçekte yaygınlaş-ması ve derinleşmesi sürecinde, dünya nüfu-sunun bazı bölümleri ırk, cinsiyet, sınıf, vatan-daşlık statüsü vs. temelinde sosyal, ekono-mik, politik ve kültürel süreçlerden dışlanarak marjinalleştirilirken, yeni işbölümünden çıkar sağlayan bazı gruplar da bu süreçlere içerilirler.

Neo-klasik ekonomik politikalar doğrultu-sundaki uygulamalarla, hem küresel ölçekte hem de tek tek ülke ve bölgeler düzeyinde, ka-pitalizmin eşitsizlik, farklılaştırma, dışlama, ku-tuplaştırarak yeni güç ilişkileri yaratma dina-mikleri doğrultusunda nüfusun belli bölümleri-nin, sermayenin “yeni” birikim mantığına uy-gun olarak dışlanmaları, sermayenin birikim mantığının tamamen dışına çıkma anlamını ta-sımaz. Bu sadece onların işlevsel olarak farklı bir biçimde sisteme yeniden entegrasyonu an-lamına gelir (Amin: 2003). İşsizlerin, düzenli yada düzensiz göçmenlerin, ırk ve cinsiyet ne-denleriyle pazarlık güçleri zayıf olanların, mev-simlik işçilerin, tarım kesimindeki gizli işsizle-rin, enformel işlerde tam ve yarı zamanlı biçim-de kendi hesabına ya da ücretli olarak yada ev eksenli parça başı çalışanların oluşturduğu bu gruba Samir Amin kritik sınıf adını verir (Amin: 2003). Bunlar, kutuplaşmış işgücü piyasasının ikincil, düşük vasıflı bölümlerinde düşük ücret-li, çoğu kez iş yasalarının kapsamı dışında, iş güvenliğinden yoksun, geçici işler bulabilen kesimlerdir. Piyasanın birincil kutbunda ise gö-rece istikrarlı ve güvenceli bir işe sahip, pro-fesyonel nitelikleri dolayısıyla pazarlık gücü olan, ancak hacmi daraltılmış kesimler bulu-nur.

Piyasa ilişkilerinin ve ekonomik liberalizmin küresel ölçekte yaygınlaştığı ve derinleştiği, kârların maksimizasyonu amacıyla üretimin ulusötesi ölçekte yeniden örgütlendiği ve fi-nans sermayesinin bu üretimi finanse etmek-ten de öte, spekülâtif amaçlarla gezegen ölçe-ğinde serbestleştiği, tek kutuplu bir dünya ekono-mik ve siyasal sisteminin oluştuğu kapitalist sermaye birikiminin bugünkü aşamasında, çevre ve yarı çevre ülkelerin sisteme entegras-yonu, önceki dönemin iç pazara yönelik politi-kalarla birikime eklemlenme tarzını terk edip, li-beralleşme, esneklik, kuralısızlaştırma, özelleş-tirmeye dayalı, ihracat yönlü dışa açık ekono-

mik politikalar izlenmesi biçiminde olmuştur.

Süreçte devletin rolü, ekonomik süreçleri ve kurumları yeni küresel eğilimler doğrultu-sunda uyarlamak olmuş ve devletler, 1970’li yıllarda dünya sisteminde ortaya çıkan kriz sonrası sermayenin merkezileşmesi ve yeni teknolojik ilerlemeler sonucu üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerini dünya ölçeğinde yeniden yapılandırma gücüne erişen ulusötesi şirketle-rin tekelci uygulamalarının “tarafsız” meşru-laştıncıların rolünü üstlenmişlerdir (Wallerstein, 2004: 33).

Hem merkez hem çevre ve yarı çevre ül-kelerde son otuz yılda ekonomide enformelleş-me süreçlerinin hız kazanması ve belli kesimle-rin sürece dışlanarak yeniden daha dezavantaj-lı koşullarda entegre edilmeleri, sistemin kriz-den çıkması ve kârların yeniden maksimize edilmesi amacıyla uygulanan emeği değersiz-leştirici, vasıfsızlaştırıcı, marjinalleştirici ekono-mik politikalar çerçevesinde, ulusötesi şirketle-rin üretim ve emek süreçlerini ulusötesi me-kanda esneklik temelinde yeniden yapılandır-maları ve emeğin metalaştırılması süreçleri ile ilgilidir. Ekonomik ve politik alanda ağırlıkları artan ulusötesi şirketler, üretimin emek yoğun süreçlerini, kaydınlmaya elverişli sektörlerde emeğin örgütlenmesinin zayıf, ücret ve ücret dışı maliyetlerin düşük olduğu bölgelere kaydır-mışlardır. Firmaların faaliyetlerini büyük ölçüde sanayi yatırımlarından finansal alana kaydırma-ları, uluslararası ölçekte büyük miktarlarda spekülâtif fonların zaman ve mekan sınırlama-larından özgürleşmiş bir biçimde en yüksek kâ-rı getirecek ülkelere aktarılması, sistemi krizle-re açık hale getirmiştir ve uygulanan neoliberal ekonomik politikalarla birlikte, hem merkez hem de çevre ülkelerde işsizliğin artmasına, emeğin metalaşma sürecinin hızlanmasına, dolayısıyla emeğin pazarlık gücünün azalarak daha düşük ücretler ve daha kötü çalışma ko-şullarına razı olmasına yol açmıştır.

Önceki çalışmalarımızdan birinde (Purkis: 2006b) merkez ülkelerde enformelleşmenin yukanda genel hatlarıyla anlatılan süreçle bir-likte hız kazanması olgusu, göçmen işgücü ile ilişkisi bağlamında incelenmiştir. Bu çalışma-da çevre ve yarı çevre ülkelerde enformelleş-menin hız kazanması ve bazı toplumsal grupla-rın süreçten dışlanarak daha dezavantajlı ko-şullarda sisteme entegrasyonlarının, söz konu-su ülkelerin kendi ekonomilerini küresel ölçek-te ortaya çıkan yeni işbölümüne uyarlayarak

**Semra
Demir Purkis***

Ekonomik ve politik alanda ağırlıkları artan ulusötesi şirketler, üretimin emek yoğun süreçlerini, kaydınlmaya elverişli sektörlerde emeğin örgütlenmesinin zayıf, ücret ve ücret dışı maliyetlerin düşük olduğu bölgelere kaydırmışlardır.

Muğla Üniv.
İ.İ.B.F İktisat Böl.
Yrd. Doç. Dr.

eklemlenmelerinin ve bunun sonucu olarak ekonomik, politik ve sosyal yapılarında ortaya çıkan dönüşümlerin ve artan yapısal işsizliğin neden olduğu öne sürülür.

enformelleşme ve marjinalleşme

Gelişme literatüründe enformellik, az gelişmişlik ve yoksullukla ilgili bir olgu olarak görülmüş ve modernleşme ile birlikte gelişmiş ülkelerdeki deneyime uygun olarak geleneksel tarım ekonomisinden sanayileşmeye geçişle birlikte kırsal kesimdeki işgücü fazlasının kentteki sanayinin gelişimine emileceği öngörülmüştü (Rostow, Lewis, bilgi işgüden, 1985: 275-285'den). Klasik Marksist teori de bu tür bir gelişme perspektiften bakıyordu ve aynı sonuca ulaşıyordu. Gelişme ile birlikte ücretli emek, kapitalizm öncesi çalışma ve ödüllendirme biçimlerinin yerini alacak ve bütün işçiler kapitalist üretim ilişkilerine aşamalı bir biçimde içerilecekti (Portes ve Sassen, 1987: 32). Ancak merkez ve çevre ülkelerinin deneyimleri, bu öngörülerin tersi yönde geliştirdi. Ekonomide enformelleşme ve kâr maksimizasyonu için farklı emek kontrol biçimlerinin aynı anda kullanılması olguları, hem merkez hem de çevre ve yarı çevre ülkelerinde, özellikle son otuz yılda giderek artan oranda hız kazandı ve bu eğilim en açık ifadesini küresel kentlerde gösterdi.

Liberal yaklaşım ekonomide enformelleşmeyi, genel olarak devletin ekonomiye müdahalesine, özel olarak da işgücü piyasasının devlet tarafından sıkı regülasyonuna bağlar. Devletin müdahalesinin işgücü piyasasında katılıklara yol açmasının, işgücünün arz ve talep dengesini bozmasının ve bunun yol açtığı maliyetlerin, işletmeleri enformel alana kaymaya zorladığı iddia edilir. Bu perspektifin en açık savunucularından biri olan Ghersi'ye göre (1997), enformel ekonominin Latin Amerika'da ortaya çıkışı, kapitalist ruh taşıyan enformel girişimcilerin bir devrimidir. Kristof Kolomb'un Amerika'ya ulaşmasından sonraki en önemli olaydır ve bu devrim yankılarını ABD, Avrupa ve Afrika'da bulmaktadır. Bu görüşe göre enformelliğin nedeni, devletin, aşırı yasal düzenlemeleri, emek piyasası ile ilgili düzenlemeleri ve vergilerin ağırlığı nedenleriyle sermayesi olmayan ya da yetersiz olan birey ve girişimcilere başka alternatif bırakmamasıdır. Yasaların maliyetli ve bürokrasinin zaman alıcı olması piyasayı çarpıtır ve nüfusun en dezavantajlı geniş bölümlerini piyasadan dışlar. Yoksulların kentlerin meydanları ve sokaklarında, yasalar dışında, hatta ona karşı özgürce gelir yaratması, popüler kaynaklı serbest piyasa ekonomisidir. Bu onların kapitalist girişimci ruhunun bir ifadesidir ve en yoksulların, doğal hakları olan serbest girişim, rekabet ve mülkiyet haklarını talep etmeleri ile bireysel etliğin hala yaşadığı gösterilmiştir. Bu olgu, özgürlük bütün insanlığın doğasında var olduğundan, sadece Latin Amerika'ya özgü değil,

evrenselidir ve yasaların gücü onu sınırlamaya yetmemiştir. Oysa merkez ve çevre ülkelerinde enformelleşmenin hız kazanması olgusu, bu ülkelerde özellikle işgücü piyasalarında düzenlemelerin gevşetildiği, sosyal refah uygulamalarının zayıflatıldığı ve ücretlerde reel gerilemelerin yaşandığı bir dönemde ortaya çıkmıştır.

Yapısalcı yaklaşımda, üretimde kullanılmak üzere ithal edilen teknolojinin satın alındığı yerin üretim faktörü kıtlığını yansıttığı için, farklı yapıdaki bir ekonomiye uygulanmasının gelirlerin dağılımında büyük eşitsizliklere neden olduğu, yeni teknolojinin yarattığı istihdam, yarattığı işsizlikten çok az olduğu için büyük işgücü fazlasına yol açtığı ve fiyatların, bu teknolojinin entegrasyonu ile ortaya çıkan ekonomik süreçlerdeki değişiklikler karşısında esnekliklerini kaybettikleri öne sürülür. Teoriye göre enformelliğin nedenleri, modern sektörün bu işgücü arzını emmede yetersiz kalması ve kriz dönemlerinde sorunun daha da büyümesi; uygulanan gelişme stratejisinin bazı yüksek derecede istikrarsız işlerin ortaya çıkmasına yol açması ve ekonomide modern sektörün kapsamadığı alanların varlığının, bu alanlarda kendi hesabına çalışmaya uygun koşulları yaratmasıdır (Rosenbluth, 1994: 162). Oysa teknoloji tek başına işsizliğe yol açmaz. İşsizlik olgusunun anlaşılması, teknolojinin kullanımının gerçekleştiği tarihsel, ekonomik, politik ve kültürel çerçeveyi göz önünde bulundurmaya gerektirir.

Bu teoriler ekonomide enformel ve formel olarak tanımlanabilecek iki ayrı alan olduğu varsayımından hareket ederler ve çoğu kez enformel olma durumunu firmanın kayıtlı olup olmaması, ölçeği ve istihdam ilişkilerinden yola çıkarak ya da güvenli sözleşmelerin, ücret dışı yardımların, sosyal korumanın olmayışı ile ilişkilendirirler. Oysa çoğu kez enformel ve formel ayrımı yapabilmek olanaksızdır ve çalışma koşulları, işçinin istihdam edilme ve işin idare biçimi enformel sektörün unsurları olsalar da, asıl belirleyicileri değildir. O nedenle Sassen'e göre enformelliği devletin yasal düzenlemeleri ile açıklamaya çalışan enformel sektör tanımları her zaman eksik kalır. Elbette formelliğe atıf yapılmadan enformelliği tanımlamak olanaklı değildir ve mutlaka bir tanımla yapılması gerekirse, eksikliklerine karşın en genel anlamda sözleşmeye dayalı ve yasalarla düzenlenmiş istihdam dışında kalan bütün gelir yaratıcı faaliyetlerdir denilebilir. Ancak kapsamı hakkında kesin tanımlar yapmak yerine, enformelleşme süreçlerinden yola çıkılarak bu süreci olanaklı kılan ve teşvik eden dinamikleri saptamak daha anlamlıdır (Sassen, 2000: 9).

Enformelleşmeyi açıklayan diğer bir görüş de, üretimin ulusötesi şirketler aracılığıyla mekansal yeniden organizasyonuna vurgu yapan görüştür. Bu görüşte, kapitalist dünya sistemindeki krize cevap olarak küresel alanda yeni bir

Merkez ve çevre ülkelerinde enformelleşmenin hız kazanması olgusu, bu ülkelerde özellikle işgücü piyasalarında düzenlemelerin gevşetildiği, sosyal refah uygulamalarının zayıflatıldığı ve ücretlerde reel gerilemelerin yaşandığı bir dönemde ortaya çıkmıştır.

işbölümünün ortaya çıktığı, dünya ekonomik sisteminde ağırlık kazanan ulusötesi şirketlerin, kârlarını maksimize etmek ve maliyetleri, özellikle de işgücü maliyetlerini düşürmek için, yeni teknolojik gelişmeleri hızlandırdığı savunulur (Mitter, 1986; Bonacich, 1993; Sassen, 2000; Sassen ve Portes, 1987; Harvey, 1999; Overbeek, 2002; Munck 2005, vd.).

Enformelleşmenin hem Kuzey Avrupa, ABD, hem de diğer çevre ve yarı çevre ülkelerinde aynı dönemde hız kazanması, onun ortak bir kökeni olduğunu ve sadece iç faktörlerle açıklanamayacağını düşündürür ve küresel ekonomik yeniden yapılanma süreçlerinden kaynaklandığını gösterir. Çevre ülkelerde ihracata dayalı stratejiler ile durgunluğun aşılması çabaları, enformelleşme sürecini güçlendirir. Bu stratejiler bol işgücü arzına yol açarak enformelleşmeyi hızlandırır (Portes ve Sassen, 1987: 55).

Enformelleşme ve marjinalleşme süreçleri birbirleriyle karşılıklı bağlantılı üç düzeyde gelişir: 1. Yukarıdan aşağı enformelleşme ve devletin uyumu. 2. Yukarıdan aşağı enformelleşme ve sermayenin uyumu. 3. Aşağıdan yukarı enformelleşme (Zoran, 2005).

Devletin uyumu çerçevesine, refah devleti anlayışının değişmesi ve garantili sosyal haklardan vurgunun sosyal hakların kazanılmasına kayması girer. Ekonomi politikalarında önceliği tam istihdam yerine rekabetin alması ve özelleştirme, liberalleştirme, kuralısızlaştırma ve esnekleştirme yönünde politikalar uygulanması ve sonuçta bu politikalarla uyum sağlayabilen ve çıkarı olan kesimlerlerle diğer kesimler arasındaki sosyal kutuplaşma, enformelleşmeyi ve marjinalleşmeyi teşvik eder. Marjinalleşmiş kesimler, ya büyük firmalara bağlı olarak piyasaya daha açık koşullarda ve fiyat baskısı altında kendi hesaplarına çalışarak ucuza mal üretirler ya da enformel işlerde çalışırlar. Bu yolla işsizlik olduğundan az görünür ve devletin sosyal harcamalarını azaltır. Buna ek olarak çevre ve yarı çevre ülkelerde devletin yabancı sermayeye özel olarak tahsis edilmiş alanlarda vergiden, iş yasalarından arınmış serbest bölgeler oluşturması da enformel ekonomik bir stratejidir (Zoran, 2005).

Sermayenin uyumu, emeğin değerini düşürücü düzenlemelerle sözleşmeli, yarı zamanlı, projeye göre işe alma gibi esnek ve geçici çalışma biçimlerinin geliştirilmesi; firmada üretim organizasyonunun yine emeğin değerini düşürecek biçimde yeniden yapılanması; işgücü piyasasının kutuplaşması biçimlerinde özetlenebilir.

Aşağıdan yukarı enformelleşme, ekonominin yeni örgütlenme biçiminden dışlanmış, pazarlık konumları en zayıf grup ve bireylerle ilgilidir. Özellikle büyük kentlerde belirginleşen

marjinalleşme, söz konusu grup ve bireyleri ekonomik sömürünün öznesi haline getirir. İşgücü piyasasının kutuplaşmış yapısı ve formel iş olanaklarının azalması, onlara genellikle enformel işlerde çalışmaktan başka alternatif bırakmaz. Bu grupların dışlanarak sisteme daha dezavantajlı koşullarda, yani uzun saatler, düşük ücretlerle, kötü çalışma koşullarında ve güvencesiz olarak sisteme dahil edilmeleri, hakim sistemin ve ilişkilerin yeniden üretilmesini sağlarken, bir yandan da patlamaya hazır bir potansiyel oluşturur.

yukarıdan aşağıya enformelleşme marjinalleşme : devletin ve sermayenin uyumu

Çevre ve yarı çevre ülkelerde enformelleşme ve marjinalleşme süreçleri incelenirken, bu süreçlerin aslında dünya ekonomik sisteminde sermaye birikimi sürecinde meydana gelen gelişmelerden bağımsız olmadığını, ancak her ülkenin sermaye birikim düzeyi ve dünya ekonomik sistemine eklemlenme biçimine göre süreçlerin gelişiminin özgünlükler taşıyabileceği gözden kaçırılmamalıdır.

Dünya kapitalist sisteminde bir önceki sermaye birikimi sisteminin 1960' lı yılların sonlarına doğru krize girmesi ve kâr oranlarının artış hızının düşmesi ile birlikte 1970'li yılların başlarında kriz belirginleşmiş ve krize cevap olarak geliştirilen neoliberal politikalar çerçevesinde, hem merkez hem de çevre ülkelerde emeği değersizleştirici ve sermayenin aşırı değerlendirilmesini önleyici (sermayenin organik bileşimini düşürücü, artık değer oranını yükseltici) politikalar gündeme gelmiştir.

Bu politikaların temel vurgusu, merkez ülkelerde sosyal refah devletinin ve çevre ülkelerde ithal ikameci / içe dönük politikaların çözümlenmesine yönelik olarak belirginleşmiştir (Akçay ve Türkay, 2006: 52). Fordist dönemin emeği talep unsuru olarak gören kitle üretimi ve kitle tüketiminin, refah devleti uygulamaları ile desteklenmesi biçiminde özetlenebilecek politikalar, süreçte yerlerini emeği maliyet unsuru olarak gören ve rekabeti öne çıkaran, piyasalardaki, özellikle de işgücü piyasalarındaki katırlıkları giderici yönde esneklik, özelleştirme, serbestleştirme ve kuralısızlaştırma temelli ve devletin piyasanın işleyişine müdahalelerini azaltıcı neo-klasik politikalar, hem merkez hem de o dönemde borç krizi içinde bulunan çevre ülkelerde uygulanmaya başlanmıştır.

Krizle ortaya çıkan bir başka gelişme de, sermayenin yoğunlaşması ile dünya ekonomik sisteminde ulusötesi şirketlerin ağırlıklarının artması ve onların yeni işbölümünün temel ekonomik aktörleri olmalarıdır. Bu dönemde dünya ekonomik sisteminin temel özelliği, mali ve üretken sermayenin, söz konusu şirketler aracılığıyla küresel ölçekte serbestleşmesidir

Enformelleşmenin hem Kuzey Avrupa, ABD, hem de diğer çevre ve yarı çevre ülkelerinde aynı dönemde hız kazanması, onun ortak bir kökeni olduğunu ve sadece iç faktörlerle açıklanamayacağını düşündürür ve küresel ekonomik yeniden yapılanma süreçlerinden kaynaklandığını gösterir.

II. Dünya Savaşı sonrası ABD hegemonyasında gelişen sermaye birikim sürecinin dünya ölçeğinde kurumsallaşması, para ve sermaye hareketleri için IMF, meta sermaye hareketleri için GATT ve üretken sermaye hareketleri için Dünya Bankası'nın kurulması biçiminde olmuştur (Akçay ve Türkay, 2006: 56).

1970'li yıllar başında ABD ödemeler dengesi açıkları ve Avrupa'da ABD denetimi dışında ortaya çıkan ve büyük kısmı ABD kökenli ulusötesi şirketlerden kaynaklanan euro -dolarların oluşturduğu likidite artışına, OPEC ülkelerinin petrol fiyatları artışlarından kaynaklanan fazla dolarların uluslararası ticari bankalara aktarılması eşlik etmiştir. Bu yıllar petrol ithal eden çevre ülkelerin, iç pazara dönük tüketim malları ve dış pazara dönük tarım ürünleri ve hammadde üretmesi biçimindeki ithal ikameci stratejilerinin değişim sancıları içinde olduğu bir dönemdi. Petrol fiyatlarındaki artış bu ülkelerin ithalatlarını pahalılaştırınca ciddi ödemeler krizine girmişler ve ithalatlarını finanse etmek için borçlanma yoluna gitmişlerdi.

Aynı dönemde merkez ülkelerde özel sektör, kendini yoğunlaşan rekabet koşulları altında büyük ölçekte aşırı kapasiteyle (atıl fabrikalar ve teçhizat) baş başa bulmuş ve bu dönem şirketler için rasyonalizasyon, yeniden yapılanma ve (sendikaların gücünü aşabilir ya da kısa devreye getirebilirlerse) emek üzerinde denetimin yoğunlaşmasının öne geçtiği bir dönem olmuştur (Harvey, 1999: 168). Durgunluğun aşılması için teknolojiye ortaya çıkan yeniliklerin olanak vermesiyle birlikte, sermayenin rasyonalizasyonunun gerçekleştirildiği bir ortamda güç kazanan ulusötesi şirketlerce, merkez ülkelerde kârlılığı ve verimliliği düşük olan standart teknoloji ürünlerinin emek yoğun süreçleri ücretlerin düşük, emeğin örgütülüğünün zayıf, dolayısıyla denetiminin daha kolay olduğu bölgelere kaydırılmıştır. Bu yeni işbölümü çerçevesinde düşük ücretlere, gerekli alt yapı ve hukuki düzenlemelere sahip çevre ülkeler, ihracata dayalı büyüme stratejisi önderliğinde uluslararası piyasaya yönelik sınai ürün ihracatı etmeye başlarlar (Arjantin, Brezilya, Hong Kong, Hindistan, Güney Kore, Meksika, Singapur, Tayland). Bu ülkeler giyim, deri, ayakkabı, hafif makineler, elektronik parçalar ve daha sonraki aşamalarda gemi yapımı, çelik ve petrokimya ürünleri gibi sektörlerde, ihracata yönelik, sınırlı ve bağımlı bir sanayileşme gerçekleştirerek, çevre ülkeler içinde yeni sanayileşen ülkeler diye anılmaya başlanmışlardır (Parboni, 1998: 494).

İşbölümünün aldığı bu yeni biçimin sürdürülmesi ve dünya ticaret hacmindeki düşüşlerin önlenmesi için, daha önce sözünü ettiğimiz likidite artışının oluşturduğu fonlar, ticari bankalar aracılığıyla hem ödeme gücünün içindeki ülkelere hem de üretimin bazı bölümlerinin kaydırıldığı ülkelere bol miktarlarda borç olarak verilmiş-

tir. Bu durum, söz konusu ülkelerin "borçla büyüme stratejisi" denilebilecek bir yol izlemelerine yol açmıştır (Loxley, 1986: 57). Kredi mekanizması bir yandan bunalımın derinleşmesini önlerken, diğer yandan da ortaya çıkabilecek daha büyük bir bunalımı erteleme işlevi görür. Ancak aynı mekanizma sonunda dönerak krizin derinleşmesine yol açar (Mandel, 1986: 32). 1979'da ikinci petrol şokuyla birlikte bunalım derinleşmiş ve ilk petrol şokuna ilımlı, genişlemeci mali politikalar ve düşük faiz oranları ve enflasyonun hızla düşürülmemesi biçiminde cevap veren merkez ülkeler, krizin derinleşmesiyle birlikte enflasyonu düşürücü politikalara öncelik vermeye başlamışlardır. Bu politikalar çerçevesinde faiz oranlarının artması, fonların çevre ülkeler yerine ABD'ye akmasına, doların değer kazanması ve ticaret hadlerinin çevre ülkelerin ihracat ettiği mallar aleyhine dönmesi, merkez ülkelerde çevre ülke ihracat mallarına karşı yeni korumacılık uygulamalarına eklenince, fonların daraldığı bir ortamda bu ülkelerin borç alma gereksinimleri artmış ve önceki dönemde aldıkları borçların vadelerinin de tabloya eklenmesi onları ödeme güçlüğü içinde bırakmıştır. Bu durum onları merkez ülkelerin yönlendirmesine daha açık hale getirmiştir. Bir çok çevre ülke borç bulabilmek için IMF ile stand by anlaşmaları imzalamak, Dünya Bankası'nın şartlı yapısal uyum programlarını uygulamak zorunda kalmıştır (Demir Purkis, 1990: 38). Bu programların temel özellikleri mali disiplin, kamu harcamalarının kısılması, özelleştirme, doğru ve yabancı yatırımları çekecek düzenlemeler yapılması, döviz kontrollerinin serbestleşmesi ve işgücü piyasalarındaki katılıkların giderilerek esnekleştirilmesi, kuralsızlaştırılmasıdır. Bu çerçevede çevre ülkeler, ödemeler bilançosu açıklarının kapatılması ve enflasyonun düşürülmesi için ihracata dayalı politikalar izlemeye teşvik edilir. Devlet müdahalesinin piyasa mekanizmasının işleyişini bozduğu ve yaşanan ekonomik ve toplumsal sorunların nedeni olduğu programların arkasındaki temel anlayış olduğundan, devlete ekonomideki faaliyet alanını daraltması ve sürecin sorunsuz işleyişini garanti edecek kurumları/düzenlemeleri oluşturması görevi düşmüştür. Ancak iç piyasaya dönük üretimden, dünya ekonomisinin yeni gereklerine uygun olarak dış talebe dönük bir yapıya geçiş için ekonomide kontrol ve düzenleme biçimlerini değiştirme gereği, karar verici süreçlerde güçlü merkezleşme getirmiş ve bu politikaların uygulamaya sokulduğu birçok çevre ve yarı çevre ülkede otoriter rejimler yönetime gelmiştir (Lawson, 1992: 14).

Özetle, ulusötesi şirketlerin dünya ekonomisinde ağırlıklarının artmasıyla üretimi dünya ölçeğinde yeniden yapılandırılacak güce ulaşmaları, telekomünikasyon, bilişim ve ulaşım alanındaki yenilikler ve ucuz ve iyi örgütlenmemiş

İşbölümünün aldığı bu yeni biçimin sürdürülmesi ve dünya ticaret hacmindeki düşüşlerin önlenmesi için, ticari bankalar aracılığıyla hem ödeme gücünün içindeki ülkelere hem de üretimin bazı bölümlerinin kaydırıldığı ülkelere bol miktarlarda borç olarak verilmiştir.

bol işgücüne sahip, ihracata dayalı gelişme stratejileri uygulamaya hazır ülkelerin varlığı, üretimin küresel ölçekte planlanmasına olanak vermiş ve merkez ülkelerde kârların yükseltilmesini sağlayacak emek süreçleri, işgücü piyasaları, ürünler ve üretim kalıpları bakımından esnekliğe dayanan esnek birikim stratejisinin temellerini hazırlamışlardır. Sürecin ayrırcı özellikleri yepyeni üretim sektörlerinin, finans hizmetlerinde yepyeni yöntemlerin, yeni piyasaların ortaya çıkması hepsinden de önemli ticari, teknolojik, örgütsel yeniliklerin temposunun hızlanmış olmasıdır (Harvey, 1999: 170). Çünkü sistemde rekabetçi konumun korunup sürdürülebilmesi, bir yandan üretimin işgücü maliyetlerinin düşük tutulmasına bağlıyken ve bu bol miktarda işsiz işgücü rezervleriyle garanti edilirken; diğer yandan da sürekli yeni ürünlerin piyasaya sokularak ürün çeşitlendirmesi yapılmasını gerektiriyordu. Üretimin özellikle emek yoğun bölümlerinin küresel ölçekte kaydırılarak, taşeronlar aracılığıyla ücretlerin düşük olduğu çevre bölgelerde yaptırılması, küresel üretim sisteminde ürün planlaması yapan ve marka üreten merkez işletmelerinin, her yeni ürün seti için montaj hattının değiştirilmesi gibi önemli bir başlangıç maliyetinden kurtararak, ürün setlerini istedikleri sıklıkla değiştirmelerine olanak vermiştir. Ürün setinin değiştirilmesinin ana firmaya maliyeti, sadece tasarım giderleri ve uluslararası üretim ilişki ağlarının kurulma giderleriyle sınırlı kalmaktadır (Dikmen, 2000: 294). Tüketim cephesinde, çabucak değişen moda çok daha büyük bir dikkat ve ihtiyaç uyurma ile tüketimdeki devir hızı ve kârlar artırılır (Harvey, 1999: 180). Öte yandan esnek birikim sisteminde risk ve maliyetler taşeron firmalara yüklenir. Bu firmalar, yabancı yatırımları çekmek için birbirleriyle rekabet eden çevre ülkelerdeki firmalardır. O nedenle ana firma, bir ülkede üretim koşullarında herhangi bir sorun çıktığında üretimi daha uygun koşulların sağlandığı başka bir ülkeye kaydırabilir. Ulusal ve bölgesel işgücü piyasalarının birbirlerine bağlanarak küresel işgücü piyasasının oluşturulduğu bir dünyada bu artık mümkündür.

Çevre ve yarı çevre ülkelerinin uluslararası sermaye ve finans kuruluşları ile ilişkilerini yeniden yapılandırılmaları, devletin mülkiyetindeki üretim birimlerinin özelleştirilmesi, kamu harcamalarının kısılması, kamuya ve tarım kesimine verilen desteklerin azaltılması ya da kaldırılması, yabancı yatırımları çekecek önlemlerin alınması, ihracata öncelik verilmesi, bu amaçla, işgücü piyasaları ile ilgili bir takım düzenlemelerin işgücünün maliyetlerini düşük tutacak şekilde gevşetilmesi, bir yandan büyük yapısal işsizliğe yol açarken, diğer yandan işgücünün zaten zayıf olan örgütlenmesini erozyona uğratmış ve ekonomide enformelleşmeyi ve mar-

jinalleşmeyi hızlandırmıştır. Yabancı yatırımcıların ve ihracata dönük çalışan sektörlerin politik taleplerinin, iç piyasaya dönük çalışan sanayici ve işgücü aleyhine öncelik alması, taşeronluk sistemine, yani uluslararası üretim sistemlerine eklenerek çalışma gereklerini artırmıştır. Bunun yanında hükümetler yabancı doğrudan yatırımları çekmek için Latin Amerika ve birçok Doğu ve Güneydoğu Asya ülkesinde gümrük vergilerinden muaf, işgücü yasaları kapsamı dışında, sendikası ve ucuz işgücü garantisi veren bölgeler oluşturmuşlardır. Bu bölgelerde çalıştırılan işçiler genellikle çevre bölgelerden göç edenlerdir. Örneğin Meksika'nın ilkin ABD ile sınırında kurduğu, şimdi başka bölgelerine yaygınlaşan Maquiladora adı verilen serbest bölgelerde Motorola, General Motors gibi ulusötesi şirketler 1970'li yıllardan beri faaliyet göstermektedirler. Burada üretilen mallar tekrar ABD'ye ithal edilir. Bu alanda yaşayan yüzbinlerce işçi sağlıksız, akarsuyu olmayan derme çatma evlerde yaşar. Maquiladora'larda ücretler genel imalat sektörünün yüzde 40 altındadır ve 2000-2004 yılları arasında bu alanda yaratılan ücretli işlerin yüzde 62'si ücret dışı sosyal haklardan yararlanamazlar ve sözleşmeleri yazılı değildir (Salas, 2005: 4). Aslında serbest bölge-uluslararası üretim sistemleri ayrımı yapmak çoğu kez güçleşir. Çünkü bir çok ulusötesi şirket bu bölgelerde taşeron sistemi ile çalışır. Ancak, çevre ülkelerde bu bölgeler dışında bir çok sektör de, üretim zincirleri sistemine eklenmiş olarak çalışır. Taşeronluk sisteminde merkez üssü genellikle global kentlerde bulunan ana firma, taşeronluk zincirinin ilk halkasındaki firmayla pazarlık yapar. Sonra zincire eklenen firmalar, küçük üretici birimler ve ev eksenli çalışanlarla üretim ve işgücü organizasyonunu bu firma yapar ve ana firma üretimin diğer halkalarındaki firmalarla kendisi arasına mesafe koyarak, onların çalışma ve istihdam biçimleri ile ilgili sorumluluklarından da kendini soyutlar. Genellikle zincirin devamındaki firmaların çalışma yöntemleri enformel niteliktedir ve en alt halkaları, küçük birimlerde üretim yapanlar ya da ev eksenli çalışan kadınlar oluştururlar. Taşeronluk sisteminin yaygınlaşmasına paralel olarak, üretimin ucuz ve vasıfsız bölümlerindeki yüksek derecede istikrarsız işlerde genç kadın ve çocuk emeğine olan talep artar.

Dünya ekonomisinde 1970'li yıllarda ortaya çıkan ve giderek dünya ekonomisindeki istikrarsızlıklarda temel rol oynamaya başlayan en önemli unsurlardan biri finansal piyasalardaki dönüşüm olmuştur. 1980'lerin sonunda günde 190 milyar ABD doları olan dünya döviz piyasası işlem hacmi, 2004 yılında 1.9 trilyon dolara çıkmıştır. Bu finansal hareket, reel üretim ve fiziksel sermayenin yatırım gereklerinden tamamen kopuk bir gelişme gösterir (Yel-

Bunun yanında hükümetler yabancı doğrudan yatırımları çekmek için Latin Amerika ve birçok Doğu ve Güneydoğu Asya ülkesinde gümrük vergilerinden muaf, işgücü yasaları kapsamı dışında, sendikası ve ucuz işgücü garantisi veren bölgeler oluşturmuşlardır.

dan, 2002: 6; Wikipedia). Herhangi bir ulusal devlet tarafından denetlenemeyen bu devasa fonlar, piyasalar arasında üretimden ve yatırımlardan kopuk bir şekilde, faiz oranları ve döviz kurları düzeylerine bağlı olarak serbestçe dolaşır. Çevre ülkelerin uyguladıkları dışa açık politikalar, onları uluslararası finans piyasalarının ve doğacak istikrarsızlıkların etkisine açık durumda bırakarak, kendi para ve maliye politikalarını izleme olanağından yoksun bırakır. Serbest döviz kuru politikası ve yüksek faiz oranları, yatırımların reel üretimden finansal alanlara kaymasına yol açar. Bu ortamda merkez bankalarının yüksek rezerv tutmaları da yatırımlara ayrılmamak kaynakları azaltır. Cari işlemler açıklarının kısa dönemli sermaye ile kapatılması, bu ülkeleri borç sarmalına iter ve ekonomilerini sürekli dış kaynağa bağımlı hale getirir. Kısa dönemli yabancı sermaye bolluğunun neden olduğu döviz kurunda ulusal paranın aşırı değerlenmesi, ihracatı geriletir ve cari işlemler açığını büyütür. Uluslararası sermaye hareketlerine denetimsiz açık olmak, faiz ve döviz kurunu tek bir finansal unsura dönüştürmek, stratejik yatırım ve ticaret hedeflerini içeren bağımsız bir kalkınma stratejisi izleme olanağını daraltır (Yeldan, 2002: 8). Düşen yatırımlar, artan borçlar ve yavaş büyümenin faturasını ise "kritik sınıf" öder. 1997 yılında Tayland, Malezya, Endonezya, ve Güney Kore'de ortaya çıkan ve Rusya, Doğu Avrupa, Türkiye, Latin Amerika ve bütün çevre ülkelere yayılan krizin seyri budur. Özellikle Doğu Asya ülkelerinden büyük ölçüde sermaye kaçışları olmuş, ihracat pazarları daralmış, ulusal paralar dolar karşısında devalüe edilmiş, borsada ve gayri menkul fiyatlarında büyük düşüşler kaydedilmiştir. Sadece Doğu Asya ekonomilerinde 1,5 trilyonluk bir finansal servet yok olmuştur (ANC, 1998). Bu ülkelerde büyüme oranları düşmüş IMF'nin kurtarma operasyonlarına karşın borç batağı içindeki şirketlerin iflasları sürmüştür, önceki dönemin en başarılı ekonomik performans gösterdiği söylenen ülkelerinden başlayan kriz diğer ülkelere yayılmıştır. Kriz sonucu binlerce işçi işten çıkarılmış, geçici işgücü kullanımı ile işverenler sürekli eskilerini çıkarıp yeni işçi alarak ücretleri daha da düşürmüşler ve enformelleşme ve marjinalleşme süreçleri hız kazanmıştır.

Çevre ve yarı çevre ülkelerde enformel istihdam biçimleri çok yaygındır. Kuzey Afrika'da tarım dışı istihdamın yüzde 48'i, Latin Amerika'da yüzde 51'i, Asya'da yüzde 65'i, Sahara Altı Afrika'da yüzde 72'si enformel biçimlerde-dir. Tarım sektörü de dahil edildiğinde oranlar çok yükselmektedir. Örneğin Hindistan'da tarım dışı enformel istihdam oranı yüzde 83, tarım da dahil edildiğinde yüzde 93'e; Meksika'da yüzde 55'den yüzde 62'ye; Güney Afrika'da yüzde 28'den yüzde 34'e çıkmaktadır (Chen, 2003). Türkiye'de imalat sanayinde enformel

işçi kullanımı yüzde 46'dır. (Köse ve Öncü, 2000: 83).

aşağıdan yukarı enformelleşme ve marjinalleşme

İthal ikameci strateji, orta sınıfların üretilen dayanıklı tüketim mallarını satın almalarına olanak verecek biçimde güçlenmelerine ve kentleşme yönlü bir ekonomik büyümeye dayanır. Genellikle çevre ülkelerde bu dönemde çalışanların ekonomik, sosyal ve politik hakları anayasal güvence altındadır ve öncelikler tarım dışı alanlara, yani sanayiye verildiği için bunun mekana yansımaları büyük sanayi kentlerinin ortaya çıkması biçiminde olmuştur. Bu dönemde kırdan kente göç edenler, enformel işlerde bir geçiş döneminden sonra genellikle formel işlerde istihdam edilebilmişlerdir. Ancak 1980'lerde birlikte birçok çevre ve yarı çevre ülkesinde ithal ikameci sanayileşme politikalarının yerini alan dışa açık, ihracata dayalı gelişme stratejisinin, farklı sınıf ittifaklarına ve devletin bu sınıflarla farklı ilişkilerine dayalı olması ve küresel ekonomik sisteme eklemlenmek için bu ülkelerde ekonominin yeniden yapılanması, çevre ülkelerdeki büyük kentlerde, merkez ülkelerdeki küresel kentlere (Sassen, 2003) benzer trendlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1980'li yılların sonlarında dünya piyasalarına eklemlenmiş bulunan bir çok çevre ülkesindeki büyük kentlerde (Sao Paulo, Buenos Aires, Bangkok, Taipei, Mexico City) bu eğilimler belirginleşmiştir (Sassen, 2003: 218). Bu büyük kentler ekonominin küçük bir parçasını oluştursalar da, küresel sermaye birikiminin yeni gerekleri doğrultusunda, hem diğer küresel kentlerle eşgüdüm içinde bulundukları ekonominin hakim trendlerini belirlerler, hem de ulusötesi şirketlerin küresel ölçekte gereksinime duyduğu hizmetleri verirler. Söz konusu kentlerde imalat sektörünün büyük bir bölümü kent dışına taşınmış ve hizmet sektörü yaygınlaşmıştır. Üretim ve işgücü piyasalarının yeniden organizasyonu işgücü piyasalarında, gelirlerde ve tüketim kalıplarında kutuplaşmaları birlikte getirmiştir.

Vurgu önceki dönemin orta sınıfı ve tüketim kalıplarının yeniden üretilmesinden, sınıflar arası kutuplaşmanın artmasına kayınca, yeniden üretilen, işgücü piyasasındaki istikrarsız işlerin yaygınlaşması ve yoksullaşma olmuştur. Bu da enformelleşme ve marjinalleşmeyi hızlandırmıştır. Artık bu dönemde kırdan kente göç edenler genellikle formel işler yerine enformel sektörün ucuz işgücü talebini karşılayan kaynaklar haline gelmiştir.

Sosyal dışlanma ya da marjinalleşme, ekonomik, politik ve kültürel düzeylerde entegrasyonun başarısızlığı anlamını taşır (Keyder, 2005: 128). Bu başarısızlığın en açık yansımaları küresel kentlerde görülür. Yeni dönemde mesleki ayrışma, sendikalaşmanın zayıflatılması, özellikle düşük gelirli işlerde iş güvenliğinin

**Hindistan'da
tarım dışı
enformel
istihdam oranı
yüzde 83,
tarım da dahil
edildiğinde yüzde
93'e, Meksika'da
yüzde 55'den
yüzde 62'ye;
Güney Afrika'da
yüzde 28'den
yüzde 34'e
çıkmaktadır.
Türkiye'de imalat
sanayinde enfor-
mel işçi
kullanımı
yüzde 46'dır.**

kaybolması, işgücü piyasalarında esnekliğin artması ile kutuplaşma, enformel işlerde ucuz yerli ve yabancı göçmen emeğinin kullanımının artması, marjinalleşmiş genç kadın emeğinin toplumsal cinsiyetlerine uygun görülen geleneksel rollerini pekiştirerek yeniden üreten formlarda bu piyasalara katılımı, geçici ya da gündelik işler yapanların ve geniş işsiz kitlelerinin kamu kesimindeki formel işlerin daraltılması sonucu işlerini kaybedenlerin de katılmasıyla büyümesi, artan sokak satıcılığı ve çöp ayıklayıcılığı biçimindeki yoksullaşma gündelik yaşamımızda ayırdına vardığımız olgular haline geldi.

Diğer kutupta ise, merkez ülkelerde kendileriyle benzer işleri yapanlarla benzer gelirlere ve tüketim alışkanlıklarına sahip, yüksek yaşam standardı olan kesimler yer alırlar. Yüksek gelirli işgücünün yeni kültürel formlarla birlikte ortaya çıkışı, son tahlilde geniş, düşük gelirli işgücünün varlığına dayanır. Orta sınıflara dayalı sanayileşme biçimindeki kentleşme, sermaye yoğun bir süreçken; hizmet sektörlerinin genişlediği bir kentleşme türü bir yandan bilgi yoğun işler yaratırken, diğer yandan da daha geniş ölçüde emek yoğun işler yaratır (Sassen, 1997: 10). İhracata dayalı modelde kente yönelen göç, düşük gelirli emek yoğun nitelikteki işlerin yürütülmesini olanaklı kılar. Bu tür işlerde emek bir maliyet unsuru olduğundan, enformelleşmeyi ve marjinalleşmeyi artırır. Büyük firmaların gücü ele geçirmesi küçüklerin ya piyasadan silinmesine ya da onlara taşeron olarak eklenmesine yol açar. Geniş düşük ve orta gelirli kesimlerin önceden yaptıkları küçük ölçekli bak-kalılık, manavlık, nalburculuk gibi işler, büyük süper market zincirlerinin eline geçerek yok olma ya yüz tutmuştur. Göç edenlerin bir kısmı yüksek gelir grubunun tüketim zevklerinin yarattığı yeni mekanlar olan lokantalarda, butiklerde, otellerde, besin sanayiinde paketleme işlerinde, süper marketlerde, kapıcılık, seyyar satıcılık, temizlikçilik, çocuk, hasta ve yaşlı bakımı gibi işlerde ya da kentte kalmış sınırlı sayıdaki imalat sektöründe (giyim) ve inşaatlarda geçici ve düşük ücretli işlerde çalışırken, diğer bir kısmı da geniş işsizler rezervini oluşturur ve bu rezerv, ücretlerin düşük tutulmasında ve sistemin devamında önemli rol oynar. Hizmet sektöründeki işler rastgele, ani ve kısa dönemli işlerdir. Bu tür işler sendikalaşmayı teşvik etmez ve kent nüfusu içinde sendikali ve sosyal güvenlik kapsamı içinde olan işçiler azınlık haline gelirler. Örneğin İstanbul'da Şubat 2001'den beri yarım milyondan fazla formel sektör çalışanı işini kaybetmiştir (Keyder, 2005: 132). Kentteki (İstanbul'da) ve çevresindeki alanların yerli ve yabancı büyük iş çevrelerine, yüksek gelirli kesimlerin konut ihtiyacına tahsis edilmesi, toprağın değerini yükselterek onu metalaştırdığı için, yeni gelen göçmenler eskiden olduğu gibi kentte enfor-

mel biçimlerde ev edinmek yerine, kentin en geri kalmış bölgelerinde kiracı olarak barınma durumunda kalırlar (Keyder, 2005: 130). Birçok çevre ülke kentinde çok sayıda insan su, kanalizasyon ve elektrik gibi altyapılara sahip olmayan gecekondu, favela, shanty town diye isimlendirilen yerlerde yaşarlar ve hükümetler onları işgalciler olarak gördükleri için, bu hizmetleri almaya yasal hakları olan vatandaşlar olarak görülmezler (Castles, 2000: 13).

Çevre ülkelerde kırdan kente göç, içe dönük politikalar uygulandığı dönemlerde daha çok tarımda makineleşme sonucuydu. Dışa açık büyüme dönemlerinde ise çevre ülke tarım kesiminin dış rekabete açılması, ihracata yönelik ürünlerin üretimine öncelik verilmesi, devletin bu kesime yönelik desteklerinin azaltılması, girdi fiyatlarının artması, aynı dönemde gıda sektöründe ulusötesi şirketlerin gücünün artmasıyla birlikte bu ürünlerin fiyatlarını uluslararası piyasada düşük belirlemeleri ve merkez ülkelerin kendi tarım kesimlerine büyük destekler verirken, çevre ülkelerin ihraç ettiği ürünlere kota ve kota dışı sınırlamalar koymaları, çevre ve yarı çevre ülkelerde orta ve küçük ölçekli çiftçilerin borç sarmalına girmelerine, topraklarını kaybetmelerine, işsiz kalmalarına ve büyük çevresel zararlara yol açmıştır. Tarım kesiminin dış rekabete açılması, topraksız ve işsiz kalan kesimlerin kentlere ya da dış ülkelere göç etmeleri ya da aynı topraklarda düşük ücretlerle, güvencesiz işler yapmalarına ve mevsimlik işçiler haline gelmelerine neden olmuştur.

Tarım sektöründe IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü'nce öngörülen neoliberal liberalleştirme, kumsalsızlaştırma, özelleştirme, esnekleştirme politikalarının neden olduğu marjinalleşme ve enformelleşmeden en çok etkilenen kesimler kadınlar olmuşlardır. Çünkü bir çok çevre ülkesinde tarım kesiminde çalışanların çoğunluğu onlardır. Dünyada 1,3 milyar kişi tarım sektöründe çalışır ve çevre ülkelerde nüfusun yüzde 50'den fazlası geçimini bu sektörden sağlar. Çevre ülkelerde üretilen ürünlerin yüzde 80'ini kadınlar üretir (Action Aid, 2005: 4).

Action Aid 'in hazırladığı bir rapora göre (2005) gıda sektöründe ekonomik liberalizme paralel olarak artan sermaye yoğunlaşması ile birlikte, bu sektörde Monsanto, Cargill, Nestlé, ve Wal-Mart gibi ulusötesi şirketler tarımsal ürünlerin üretim zincirlerine, tohumdan süper market raflarına gelme aşamasına kadar hakim olmuşlardır. Sektörde,

- 30 büyük gıda perakendecisi şirket, küresel satışların üçte birini ellerinde tutar ve on yıl önce 15 ülkede sürdürdükleri faaliyetlerini, 2003 yılında 85 ülkeye yaygınlaştırmışlardır.

- 5 ulusötesi şirket dünya tahıl ticaretini, 6 ulusötesi şirket küresel tarım ilaçları piyasasının

**Sosyal dışlanma
ya da marjinalleşme,
ekonomik, politik ve
kültürel düzeylerde
entegrasyonun
başarısızlığı
anlamını taşır.
Bu başarısızlığın en
açık yansımaları
küresel
kentlerde
görülür.**

dörtte üçünü kontrol eder.

- Bu şirketlerin kârları, bazı çevre ülkelerin Gayri Safi Yurt İçi Hasılasından (GSYİH) büyüktür. Örneğin 2003 yılında Wal-Mart'ın kârı, Gana ve Mozambik'in GSYİH'larının toplamından daha fazladır.

- Tanımda dünyanın ekili alanlarının yüzde 80'i ihracata yönelik üretim için ulusötesi şirketlerin kontrolündedir.

Bu şirketler bir yandan çevre ülkelerde taşeron firmalar yada kendi doğrudan yatırımları ile dünya piyasalarına yönelik üretim yapılarlarken, bir yandan da üretici fiyatını belirlerler. Ancak bu fiyat her zaman merkez ülke tüketicisine yansımaz. Üreticiye verilen fiyatlarla, tüketiciye yansıtılan fiyatlar arasındaki fark günden güne açılmaktadır.

Asda Wal-Mart şirketinin 2002 yılında muz fiyatlarını belirlemesini, rekabetçi konumlarını sürdürmek isteyen diğer firmaların izlemesi, muz fiyatlarının düşmesine yol açmış, örneğin Kosta Rika'da sektörde çalışan işçilerin ücretlerini asgari ücret düzeyinin altına indirmiştir. Kuzey Nikaragua'daki kahve üreticileri, ulusötesi şirketlerin fiyat politikaları yüzünden açlıkla karşı karşıya kalmışlardır ve Birleşmiş Milletler bölgede yaşayan 100.000 kişiye gıda yardımı yapmaya başlamıştır. Nestle ve Parmalat şirketlerinin Brezilya'da süt kooperatiflerini satın almalarıyla birlikte 50.000 süt üreticisi sektörden çıkmak zorunda kalmışlardır. Bu şirketlerin doğrudan yatırımlar yaparak büyük tarım arazilerini ele geçirmeleri ve buralarda dünya piyasalarına yönelik üretim yapmaları, orta ve küçük ölçekli üreticileri topraksız bırakmış ve bu bölgelerde tarım ürünleri fiyatlarının artması, kitleleri dünyanın bir çok çevre bölgesinde açlık sınırına getirmiştir. Kenya'nın Migori bölgesinde uluslararası piyasalara yönelik bütün üretimi yapılması bölgede mısır, patates, fasulye gibi diğer ürünlerin üretimini engellemiş, çocukların kötü beslenme sorunu ile yüz yüze kalmasına yol açmıştır (Daha fazla bilgi için bkz. Action Aid, 2005). Uluslararası piyasalara yönelik birkaç üründe uzmanlaşmak, ülkelerin gıda alanında kendilerine yeterliliğini kaybetmelerine ve kaynakların çarpık kullanımına neden olmuştur. Aynı politikalar, bugün Afrika'nın yeniden çok ciddi bir açlık sorunu ile karşı karşıya kalmasının sorumlusudur. Afrika, Latin Amerika ve Güneydoğu Asya'daki bir çok ülkede, kendi iç piyasalarının gereklerine öncelik veren politikalar yerine, merkez ülkeler için kâr marjı yüksek papaya, mango gibi egzotik meyveler, taze sebze ve çiçek gibi lüks ürünler üretim zincirleri çerçevesinde üretilirken, nüfusun geniş kesimleri iş güvensizliğinin ardından gıda güvensizliği içinde yaşamaktadır. Örneğin Brezilya'da büyük firmalar bu ürünleri üretip ihrac ederlerken, temel gıda maddeleri ithal edilmek zorundadır ve nüfusun yüzde 40'a yakın

kısmı kötü beslenmektedir (Caufield, 1986: 135). Bu sektörlerde çalışanların yüzde 90'ı kadınlardır ve aynı ürünlerin dış piyasa için üretimi Orta Amerika'da 1985-92 yılları arasında yılda yüzde 17.2, Güney Amerika'da ise yüzde 48 artmıştır (Brezilya hariç). Sektörde enformel istihdam biçimleri çok yaygındır ve bu biçimler merkez ülkelerde bu ürünlerin satıldığı süper marketlerde çalışan kadınlara kadar uzanır (Carr ve Chen, 2004 : 140,142).

Hindistan'ın güneyindeki Andhra Pradesh bölgesinde Unilever, Bayer, Monsanto gibi ulusötesi şirketler için üretim yapan çiftliklerde 2003-2004 yılları arasında çoğu 10 yaşın altında ve yüzde 85'i kız olan 82.875 çocuk, pamuk tohumu tarlalarında günde onüç saat çalıştırılmıştır. Bu kız çocuklarının çoğu, aileleri tarafından borçlarına karşılık satılan aşağı kasttan çocuklardır, çalışma sırasında zehirli tarım ilaçlarına maruz kaldıklarından bir çok sağlık problemleri vardır ve hiçbir sosyal güvenceleri yoktur (Action Aid, 2005: 38).

Merkez ülkelerinin tarım sektörüne verdikleri büyük destekler, çevre ülkelerde birçok orta ve küçük ölçekli çiftçinin marjinalleşmesine yol açmaktadır. Örneğin, Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası çerçevesinde İngiltere'de şekerin rafine edilmesi işini yapan en büyük şirket Tate & Lyle'a verilen bir yıllık destek yaklaşık 127,5 milyon sterlini bulurken, aynı zamanda Hindistan'ın Karnataka Eyaleti'ndeki şeker kamışı üreticileri neoliberal politikalar sonucu banka sektöründeki liberalleşmelerle kredi almalanının zorlaşması, devletin enerji alanında verdiği desteği çekmesi ve şeker fiyatlarının uluslararası piyasada düşürülmesiyle, tefecilerden yüksek faizlerle aldıkları krediler sonucu iflas etmişlerdir ve ülke genelinde benzer sorunlardan son on yılda 22.000 çiftçi intihar etmiştir. Gelişmiş ülkelerin tarım sektörüne verdiği destekler, uluslararası fiyatları Hindistanlı üreticilerin üretim maliyetlerinin altına düşürmüştür. Mozambik, şekeri merkez ülkelerinden daha ucuza ürettiği halde, kotalarla ihracatının engellenmesi sonucu ulusal tarım bütçesine eşit olan değerde, yani yılda 20 milyon sterlin kaybetmektedir. Avrupa Birliği şekeri iç piyasada garantili fiyatlarla yüksek tutarken, dünya piyasalarına her yıl 5 milyon ton şeker sokmaktadır (Rao, 2005; Frith, 2005).

Neoliberal küreselleşme sürecinde artan ölçüde insan, ülke ve bölgenin küresel piyasalara eklenerek özel kâr amacına tabi tutulması ile belki de onanılmaz biçimde marjinalleşen bir başka faktör de içinde yaşadığımız çevredir. Dünyadaki ekonomik aktivitede en büyük paya sahip ulusötesi şirketlerse bunun doğrudan sorumlulardır. Söz konusu firmaların, atıklarını çevreye hiçbir işleminden geçirmeden boşaltarak, kullandıkları girdilerin yenilenmesi için gereken maliyetleri ödemeyerek, kolektif harcamalar sayesinde kurulmuş altyapıyı kullanarak maliyetle-

Tarım sektöründe IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü'nce öngörülen neoliberal liberalleştirme, kuralsızlaştırma, özelleştirme, esnekleştirme politikalarının neden olduğu marjinalleşme ve enformelleşmeden en çok etkilenen kesimler kadınlar olmuştur.

rini dışsallaştırmaları, sürekli yeni alanların bulunmasına ve daha önce mevcut kaynakları tüketilmiş olan hammaddeler için yeni kaynakların keşfedilmesine bağlıdır (Wallerstein, 2004: 80). Shell Şirketinin petrolünün yüzde 10'unu çıkarttığı Niger Delta'da teknolojiye yatırım yapılmaması sonucu her gün 700 milyon c/d gaz yanarak havaya karışmaktadır. Bölgede petrol sızıntıları çok rastlanan olaylardır. 2003 yılında 9900 varil petrol paslı borulardan sızıp, suya ve toprağa karışarak bölgede yaşayan canlılara ve çiftçilere zarar vermiştir (Oneworld, 23.07.2004; Friends of Earth, 2004: 22). Dünyada birçok şirket, doğaya karışan atıklarını içme suyuna, denize, toprağa ve havaya karışmasıyla ölümlere, sakatlanmalara, kronik hastalıklara yol açmakla suçlanmaktadır. Ancak genellikle etkilenen kesimler en yoksul kesimler olduğundan, onların seslerini duyurmaları için yasal yollar ya açık değildir yada kaldıramayacakları kadar maliyetlidir. Çevre ülkelerde genellikle ulusötesi şirketlerle işbirliği yapmaktan çıkarları olan kesimler iktidarda olduklarından, onları ürkütmek istemezler. Hindistan Bhopal'de tarihin en büyük sanayi kazasından sonra ortaya çıkan gelişmeler bunun en çarpıcı kanıtıdır. Kazada Union Carbide adlı bir ABD kökenli ulusötesi şirketin ihmali ve gerektiği gibi stoklamamaktan dolayı tanın ilaçları deposundan sızan zehirli gazlar sonucu ilk anda 7000 kişi, daha sonra 15.000 kişi ölmüştür. Olaydan bölgede yaşayan 100.000 kişi etkilenmiştir ve hâlâ çoğu kronik hastalıklara karşı mücadele vermektedirler. Olayın üzerinden yirmi yıldan fazla zaman geçtiği halde gaz sızıntısı temizlenmemiş, zarar görenlerin çoğuna tazminat ödenmemiştir. En çarpıcı olanı da şimdiye kadar hiç kimse doğrudan olaydan sorumlu tutulmamıştır. Sadece Hindistan hükümeti Union Carbide adlı firmadan mahkemede anlaşarak 470 milyon dolar tazminat almıştır ve bu paranın 330 milyon doları hâlâ olaydan zarar görenlere ulaştırılmamıştır (Huggler, Independent 29.11.2004).

Yağmur ormanlarının bulunduğu çevre ülkelerde ulusötesi şirketlerin kâr baskıları ve insanların yoksullaşması, dünyada yaşayan herkes için yaşamsal değer taşıyan bu ormanların hızla yok olmasına yol açmaktadır. Bu şirketlerin yüksek kâr getiren değerli ağaçları kesmeleri sırasında ormandaki diğer ağaçlara ve karmaşık eko sisteme verdikleri zarar, kestikleri ağaçların kat kat üstündedir. Malezya'da çok değerli dipterocarp ormanlarında yüzde 10 ürün almak için ormanın yüzde 55'ine zarar verildiği saptanmıştır (Caufield, 1986: 162). Brezilya'da Amazon bölgesinde bir yılda (2004) 26 000 km kare alan, uluslararası piyasaya iç ihracı amacıyla sığır hayvancılığı yapmak için ormansızlaştırılmıştır ve buradaki "ranch"larda iç göçle fakir bölgelerden getirilen 25.000 kişi köle eme-

ğine benzer koşullarda çalıştırılmaktadır (Monibot, Guardian 18.10.2005). Bir çok Latin ve Orta Amerika ülkesinde işgal edilmemiş toprağın mülkiyetini ele geçirmenin en kolay yolu üzerindeki ağaçları kesmektir. Bu alanın ağaç ve yabani bitkilerden temizlenmesini köylüler yapar. Verimliliği düşene kadar ektikten sonra, ki bu genellikle bir yada iki yıldır, sığırçılık yapan rancher'lara ucuz fiyatlarla satarlar. Bu uygulamada, büyük şirketler toprağı temizleme maliyetinden kurtarır. Onların da ormandan açılan bu toprakları kullanma süresi 3-5 yılı geçmez ve aynı işlem verimliliği düşen alanlardan yüksek alanlara doğru devam eder (Caufield, 1986: 112). Her dört dakikada bir futbol sahası büyüklüğünde bir alan ormansızlaştırılmaktadır (Hay, Reuters, 5.12.2003). Ormansızlaştırılan alanların yeniden ağaçlandırılmasıyla, bu ormanlara özgü karmaşık eko sistemin kurulması bir daha olanaksız hale gelmekte ve kalan kısmın ekolojik dengesi de bozulmaktadır.

Doğal kaynaklar üzerine süre giden savaşlar ve dünyanın her tarafında üretilen ürünlerin deniz, hava, kara yoluyla taşınması sırasında çevreye verilen zararların, dünya ikliminde onanması zor tahribatlar yapması, doğada yaşayan bütün canlıların yaşamlarını tehlikeye sokarak, yaşam kalitelerinde ciddi düşmelere yol açmaktadır.

Her ne pahasına olursa olsun kâr ve ekonomik büyüme anlayışı, doğal kaynaklar üzerinde baskı yapmakta ve ekolojik sisteme zarar vermektedir. Piyasa güçleri çevrenin zarar görmesini engelleyemez, çünkü piyasanın ekonomik aktörleri uzun dönemli etkileri göz önüne almaz. Ormansızlaşma, havanın kirlenmesi, kaynakların tükenmesi, çölleşme, toprak verimliliğinin azalması, kuraklık ve seller bir çok kişiyi yaşadıkları yerden zorunlu göçe sevk etmekte, ekonomik kaynaklar üzerindeki rekabet politik istikrarsızlıklara ve savaşlara yol açmaktadır (Castles, 1997: 8).

Ulusötesi şirketlerin çevre ülkelere kaydirdığı giyim, elektronik, ayakkabı, oyuncak gibi sektörlerde de zincirleme, yani taşeron firmalar aracılığıyla üretim sistemi yaygındır ve bu tip üretim enformelleşme ve marjinalleşme süreçlerini hızlandırır. Asya ve Latin Amerika'daki serbest bölgelerde uygulanan bu sistemde çalışanların yüzde 80'ini genç kadınlar oluşturur (yüzde 90'ı otuz yaşın altında). Onlar maliyetlerin, özellikle de işgücü maliyetlerinin ucuz tutulmasına dayanan bu tarz üretimin yumuşak başlı, ince parmaklarıyla titiz ve düşük ücretlerle uzun saatler çalışabilen örgütsüz işgücü kaynağını oluşturur. Elleri ve gözleri artık normlara uymadığında bu kadınlar "geleneksel" fahişelik sektörüne geri dönerler (Lipietz, 1988: 457,458).

Şimdilerde Çin, Vietnam, Endonezya, Tay-

Yağmur ormanlarının bulunduğu çevre ülkelerde ulusötesi şirketlerin kâr baskıları ve insanların yoksullaşması, dünyada yaşayan herkes için yaşamsal değer taşıyan bu ormanların hızla yok olmasına yol açmaktadır.

land gibi ülkeler daha ucuz ve bol işgücü "avantajlarıyla" belince, bir çok ulusötesi şirket üretimlerini ya doğrudan ya da Hong Konglu, Tayvanlı, Güney Koreli taşeronları aracılığıyla bu ülkelere kaydırmıştır. Örneğin Nike, Güney Koreli taşeron firması aracılığıyla, Çin, Dongguan'da işçilerinin yüzde 85'i kadın ve Çin'in diğer bölgelerinden gelen göçmenlerden olan ve çoğu kez sözleşmesiz çalışan 8000 kişiyi ayakkabıların üretiminde çalıştırmaktadır. Burada çalışan işçiler günde ortalama onbir saat çalışmaktadır ve kendilerine verilen kotaları bitirmek zorundadırlar. Bu kotaları bitirmek için çalıştıkları süre fazla mesaiden sayılmaz. İşçiler, Çin'de yasal olarak haftada 36 saat olan çalışma süresinin çok üzerinde, yasal asgari ücretin altında çalıştırılırlar. Sürekli kimyasal maddeleri solumak zorunda olduklarından bir çok sağlık problemiyle, güvenliği olmayan, tozlu ortamlarda çalışırlar. 25 yaşın üzerindeki yaşlı sayıdıklarından işten atılabilirler. En ufak başkaldırı yada hamilelik işten atılma nedeni olabilir. Yasal çalışma yaşı 16 yaş ve üzeri olduğu halde fabrikada 13-15 yaş arası çocukların çalıştırıldıkları saptanmıştır (ayrıntılı bilgi için bkz. AMRC and Hong Kong CIC, 1997). Reebok da, Çin'de Tayvanlı taşeronu, Hindistan'da Hintli taşeronu aracılığıyla benzer koşullarda, Çin ve Hindistan'da bile yaşamalarını sürdürmeye yetmeyecek ücretlerle, iş kazalarının yüksek olduğu ortamlarda, o ülkelerde varolan iş yasalarına uyulmadan güvenliksiz ortamlarda üretim yaptırır. Reebok'un, Hindistan Agra'daki fabrikasında 24 .05.2002'de çıkan yangında, fabrikanın tek çıkış kapısı olması nedeniyle 42 kişi yaşamını kaybetmiştir. Çalışma sırasında tualete gitmelerine bile izin verilmeden işçilere, kalite kontrolde çıkan hatalardan dolayı dövmeden, güneş altında bekletmeye kadar cezalar uygulanmaktadır. Ayakkabı sektöründe 1980'lerden beri taşeronluk sistemi geçerlidir ve 1980-95 yılları arasında sektörün Asya'daki üretimi yüzde 424 artmıştır (D'Mello, 2003: 18).

Ulusötesi şirketlerin üretimin emek yoğun süreçlerini kaydardıkları sektörlerde kadın emeği ile birlikte çocuk emeği kullanımı da artmıştır. Pakistan Mahotra'da Nike, Reebok, Adidas, Mitre, Umbro, Brine gibi markalar için elleri hızlı ve kıvrak olan çocuklar yılda beş milyon futbol topu üretmektedirler. Oniki yaşında bir çocuk günde bir topun dikişini yapabilir ve günde 60 sent kazanabilir. Aynı top ABD'de 30 dolara satılır. Pakistan İnsan Hakları Komisyonu, on dört yaşın altında onbir milyon çocuğun haftada altı gün, günde 9-10 saat çalıştığını ve ülkede ortalama işe başlama yaşının yediye düştüğünü bildirmiştir (Schanberg, 1996: 38-48). Hazır giyim sektöründe GAP, Ann Taylor, JC Penny, Kathy Lee Gifford ve Target gibi büyük şirketler Asya'da, Orta ve Latin Amerika'daki bir çok üretim biriminde kadın ve çocuk emeğini yoğun

biçimde (çalışanların yüzde 80'i yerel ve uluslararası yasalara aykırı koşullarda çalıştırılıyor) kullanarak sweatshop tarzı üretim yaptırmaktadırlar. ABD hazır giyim şirketlerinden yıllık satışları 13.7 milyar dolar, net kârı 877.5 milyon dolar olan, dünyada 3676 (1998 yılında) şubesi bulunan ve 1000 den fazla yerde üretim yapan GAP'ın Kamboçya'daki işçisi saatte 21 cent'e çalışırken, şirketin baş icra yetkilisi (CEO) yılda yirmi milyona dolara yakın gelir elde etmektedir. San Salvador'da Ann Taylor için San Marcos Serbest Ticaret Bölgesi'nde üretim yapan işçiler haftada 7 gün, günde 13-15 saat ve gece mesaisi yapmaya zorlandıkları için uyarıcı ilaçlar alarak çalışmaya ve ayakta durmaya çalışan işçiler saatte 60 cent alırken, şirketin baş icra yetkilisi yılda üç milyon dolar gelir elde etmektedir (NLC, 1998: 4.5,8).

Örneklerden görüldüğü gibi ulusötesi şirketlerin, üretim maliyetlerini düşürmek için esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılması temelinde üretimi ve işgücü piyasalarını küresel ölçekte yeniden organizasyonu ve neoliberal proje çerçevesinde oluşturulan ekonomik politikalarla merkez ve çevre ülkelerde özellikle 1970'lerden beri sürecin işleyişini kolaylaştırıcı önlemlerin alınmasıyla ortaya çıkan ekonomik yapı, örgütlenme düzeyi, dolayısıyla pazarlık gücü zayıf, düşük ücretlerle enformel biçimlerde çalıştırılabilecek özellikle kadın, çocuk ve göçmen işgücüne olan talebi arttırmıştır. Göçmen işgücünün büyük çoğunluğunu da 1980'lerden beri kadınlar oluşturmaktadır (bkz. Purkis, 2006a).

Çevre ülkelere kaydırılan giyim, elektronik, ayakkabı gibi emek yoğun ve nitelsiz işgücü gerektiren sektörlerde ister serbest bölgelerde, ister taşeronluk biçiminde örgütlenmiş olsun çalışanların ezici çoğunluğu kadınlardır. Enformel biçimlerde istihdam edilenler içinde kadınların oranı Afrika'da yüzde 84, Latin Amerika'da yüzde 58 ve Asya'da yüzde 65'dir (Chen, 2003). Üretimin mekanda yeniden organizasyonu ile birlikte, özellikle de büyük kentlerde önem kazanan hizmet sektöründe, yani bankacılık, veri işleme, turizm, temizlik, otel ve restoran sektöründe, yaşlı-çocuk-hasta bakımı işlerinde ucuz, örgütsüz, uysal kadın emeği talep edilir. Kadın emeği çevre ülkelerde tarım kesiminde çalışanlar içinde hâlâ çoğunluğu oluşturur ve bu sektörde çocuk emeği de yoğun biçimde kullanılır. Kadın ve çocuk emeği bu sektörde çoğu kez ücretsiz aile emeği biçimindedir.

Taşeron sisteminde ulusötesi şirketler, farklı ülkelerde kurulan yabancı ortaklı fabrikalar, bunlarla iş yapan taşeron fabrikalar veya atölyeler, "çile" atölyeleri (sweatshops), mikro aile işletmelerinden oluşan zincirin en son halkasını ev eksenli çalışanlar oluştururlar (Türkün, 2005: 269). Bu işlerde çalışan ve çoğunluğu oluşturulan kadınlar genellikle enformel biçimlerde istihdam edilirler. Ev eksenli ya da diğer ihracata yö-

İşçiler, Çin'de yasal olarak haftada 36 saat olan çalışma süresinin çok üzerinde, yasal asgari ücretin altında çalıştırılırlar. Sürekli kimyasal maddeleri solumak zorunda olduklarından bir çok sağlık problemiyle, güvenliği olmayan, tozlu ortamlarda çalışırlar.

nelik sektörlerde kadınların enformel biçimlerde çalıştırılmalarının çeşitli nedenleri vardır:

Asya'da olduğu gibi bol ve ucuz emeğin bulunduğu yerlerde ihracata yönelik, emeği çok hızlı tüketen sektörlerde hem biyolojik nitelikleri hem de gelenekler tarafından uygun niteliklere sahip kılınmış genç kadın emeğine talep vardır (Lipietz, 1988: 256).

Hamilelik ve evlilik işten çıkılmak için yeterli bir neden olduğundan, bu kadınların çoğu yaşamlarını sürdürebilmek için aynı işi fabrikada olduğundan daha düşük ücretlerle evde yapmaya razı olurlar. Ev eksenli çalışan kadınlar, istisnasız, fabrikada enformel olarak çalıştırılan kadınlardan daha az ücret alırlar ve ücret dışı hiçbir kazanımları yoktur (Carr ve Chen, 2004: 137). Ev eksenli çalışma biçimi hem kadının emeğini hem de işvereni görünmez kılar. Bu da işçi işveren ilişkisini bulanıklaştırarak işçilerin yasal haklar talep etmeleri olanaklarını ortadan kaldırır (Türkün, 2005: 270; N.G. Roxana, Wong ve Choi, 1999).

Yapısal uyum programları ile birlikte erkeklerin artan işsizliğine, özellikle kentlerde işgücü piyasalarındaki kutuplaşma ve formel alanlarda iş bulma olanaklarının daralması eklenince, kadınlar bir ayakta kalma stratejisi olarak bu yola başvururlar.

Ödemeler dengesi ve faiz dışı bütçe fazlası üzerine odaklanan politikaların toplumsal hedefleri geri plana itmesiyle, kamu harcamalarının kısılması ve çevre ülkelerde zaten zayıf olan çocuk bakımı için kreşler, hastaların bakımı gibi hizmetlerle kadınları dışarda çalışmaya teşvik edecek desteklerin hemen hemen tamamen piyasaya bırakılması ve bu olanaklara ancak fiyatı ödeyebilenlerin ulaşması, dolayısıyla bu fiyatı ödeyemeyen kadınları, ev eksenli çalışma ile toplumsal olarak belirlenmiş rollerine uygun görülen sorumluluklarını aynı mekanda yerine getirmek zorunda bırakır.

Bakım ve işgücünün yeniden üretilmesi gibi işlerin geleneksel olarak kadın işi sayılması ve kadının bu konumunun hem aile içindeki diğer işgücünün ücretlerini hem de kadının kendi ücretini düşük tutucu işlevinden dolayı, küresel üretim sistemlerine bu konumda katılması desteklenir. Bu çerçevede kadının evde ya da ev dışında, evine yakın mekanlarda bulunan atölyelerde koca, akraba, komşu aracılığıyla iş bularak ve onlarla beraber ya da onların gözetiminde çalışması, hem onların yumuşak başlı ve örgütsüz olmalarını hem de düşük ücretlerle uzun saatler çalışmalarını garanti eder (Eraydın ve Türkün-Erendil; Dedeoğlu, 2000: 166'dan aktarıldı; Mitter, 1986: 63).

Kamu harcamalarının kısılması sonucu piyasaya bırakılan alanlarda, özellikle çocuk-hasta-yaşlı bakımı ve temizlik gibi işlerde kadınların ucuz ve görünmez (enformel) emek sağlamala-

rı nedeniyle istihdam olanakları artar. Ancak bu tür olanaklar çevre ülkelerde sadece bu hizmetleri satın alabilecek konumda olan gelir grupları ile sınırlıdır.

Asya krizinden sonra görüldüğü gibi çevre ülkelerde özel yabancı sermayenin girişini teşvik etmeye yönelik yüksek faiz, serbest döviz kurları, düşük kamu harcamaları ve vergi indirimleri politikaları, deflasyonist bir ortam yaratarak işsizliğe yol açarlar (Elson, 2006: 45). İşsizlikten ilk etkilenenler kadınlardır. Asya krizi ertesi işlerini ilk kaybedenler kadınlar olmuş ve yaşamlarını sürdürebilmek için daha kötü koşullarda ve daha düşük ücretlerle çalışmaya razı olmuşlardır. Krizle birlikte fuhuş sektörüne itilen kadın ve çocukların sayısı artmıştır. Filipinler'de krizin ilk yılında 200 den fazla giysi fabrikası kapandığında, bu fabrikalara evde parçabaşı çalışan bir çok kadın işsiz kalmış ve çöp toplayıcılığı ve sokak satıcılığı gibi işlere yönelmişlerdir. Meksika'da ise krizle birlikte kitleler halinde işten çıkarılan kadınlar enformel sektörde daha küçük birimlerde iş bulurlarken, kadınlardan boşalan formel işlerde erkekler istihdam edilmiştir (Carr ve Chen, 2004: 140).

Teknolojik olarak daha sofistike ve daha vasıflı emek talep eden serbest bölgelerde kadınların istihdamı azalmaktadır. Örneğin Meksika'daki Maquiladora'larda giyim sektörünün önemini giderek kaybetmesi ve otomobil montaj sanayilerinin gelişmesi ile birlikte, kadınların toplam işgücü içindeki oranı 1982'de yüzde 77'den, 1990'da yüzde 60'a düşmüştür (Jones, 1995).

Yapısal uyum programları ile kamu harcamalarının kısılması, eğitim harcamalarında erkek evlatlara öncelik verilmesi dolayısıyla, kadınların eğitim olanaklarının daralması sonucunu getirmiştir. Kadınların eğitilmiş olması bile, onların meslek ve ücretlerde cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz kalmalarına engel değildir. Örneğin Avrupa Birliğine üye İsveç'te saat başına, kadınlar erkeklerin ücretlerinin yüzde 84'ünü, Fransa'da ve İspanya'da yüzde 73'ünü, Büyük Britanya'da yüzde 64'ünü almakta ve kadın yöneticilerin durumunda farklılık daha vahimleşerek kadınlar aynı işi yapan erkeklerin ücretlerinin üçte ikisini almaktadırlar (Eurostat). Çevre ülkelerde ise tarımda ve ev hizmetlerinde çalışan hemcinslerinden daha çok ücret alan serbest bölgelerde çalışan ve işgücünün yüzde 80'ini oluşturan kadınlar, erkeklerden yüzde 20-50 arası az ücret alırlar. Hong Kong, Güney Kore, Malezya ve Singapur'da kadınlar erkeklerin ücretlerinin yüzde 58-65'i kadar kazanırlar. Mısır'da ücret açığı (Wage gap) yüzde 75, Kosta Rika'da yüzde 81, Sri Lanka'da yüzde 85 kadardır (UNCTAD XI, 2004: 509). 17 Latin Amerika ülkesi için yapılan bir araştırmaya göre (Panizza, 2000: 13), özel sektörde çalışan kadınlar erkeklerden yüzde 30 daha az ücret almak-

**Üretimin mekan-
da yeniden
organizasyonu
ile birlikte,
özellikle de
büyük kentlerde
önem kazanan
hizmet
sektöründe,
yani bankacılık,
veri işleme,
turizm, temizlik,
otel ve restoran
sektöründe,
yaşlı-çocuk-
hasta bakımı iş-
lerinde ucuz, örgüt-
süz, uysal kadın
emeği talep edilir.**

tadırlar. Türkiye'de ilkökul mezunu kadınların saatlik kazancı erkeklerin kazancının yüzde 41.8'i, üniversite mezunu kadınların saatlik kazancı erkeklerin yüzde 59.1'i kadardır ve eğitim cinsiyete dayalı ücret farklılığını ortadan kaldırmamıştır (Türk-İş, 2005). Dünyadaki fakirlerin yüzde 60'ını kadınlar oluşturur ve kadınlar erkeklerin iki katı kadar ücretsiz işlerde çalışırlar (UNCTAD XI, 2004: 509).

Çevre ülkelerde (ve merkez ülkelerinde) uygulanan neoliberal politikalar sonucu nüfusun büyük kısmının geleneksel geçim araçlarını kaybetmeleri ve kentlerdeki sanayisizleşme sonucu artan yapısal işsizlik, kitlelerin ulusal, bölgesel ve ulusötesi alanda hareketliliğini artırmıştır. Birçok çevre ülkeden, genellikle merkez ülkelere yönelen göçmenler içinde kadınlar çoğunluğu oluşturmuşlardır. Örneğin Filipinler'den 1998 yılında göç edenlerin yüzde 61'ini, Endonezya'dan 1996-97'de yüzde 78'ini kadınlar oluşturmuşlardır (ILO, 2005). Çevreden dışa göçün ana yönü merkez ülkelere doğru olsa da, aynı bölge içinde daha az gelişmiş ülke ve bölgelerden daha gelişmiş ülke ve bölgelere doğru yoğun nüfus hareketleri vardır. Asya'nın hızla gelişen ve 1990'lı yılların ortalarında krize düşen ülkelerinde bu büyümenin büyük bir bölümü Burma, Filipinler, Kamboçya, Vietnam, Sri Lanka, Çin gibi ülkelere gelen ucuz göçmen ve çoğu kadın olan işgücüne dayanmıştır. Ancak Malezya, Tayland ve Güney Kore'de serbest bölgelerde yoğun olarak kullanılan milyonlarca göçmen işçi, krizle birlikte ülke dışına çıkarılmak tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Yıllarca süren ekonomik büyümeye, bu ülkelerde sosyal güvenlik ağlarının kuvvetlenmesi ve temel işçi haklarının sağlanması eşlik etmemiş, yüzde 7'lik büyüme hızları nüfusun geniş kesimlerinin yoksulluk sınırı altında yaşatılması pahasına kaydedilmiştir (Human Rights Watch, 1998).

değerlendirme

Kapitalist sistemin 1970'lerin başında girdiği bunalımdan çıkması amacıyla kâr oranlarının yeniden restore edilmesi için, krize cevap olarak gündeme gelen neo-klasik proje çerçevesinde hem merkez hem de çevre ülkelerde izlenen emeği ve sermayeyi değersizleştirici politikalar, bir yandan üretimin ve işgücü piyasalarının yeniden yapılandırılmasını ve sermayenin yoğunlaşmasını getirirken, diğer yandan hem küresel ölçekte hem de tek tek ülke ve bölgelerde eşitsizlikler, farklılıklar, kutuplaşmalar yaratmıştır. Sürece uyum sağlayan grup ve kesimler içselleştirilirken, dünya nüfusunun geniş kesimleri dışsallaştırılmış, marjinalleştirilmiş, vasıfsızlaştırılmış ve bu onların sürece daha dezavantajlı koşullarda katılımı sonucunu vermiştir. Dünya nüfusunun en zengin yüzde 5'inin geliri en fakir yüzde 5'inin 114 katına çıkmıştır (2003) ve en zengin yüzde 1, en fakir yüzde 57'nin toplamı

kadar gelir elde etmektedir (World Development Report 1990, 2005; UN 2004; UNDP 2003).

Mekansal anlamda yaygınlaşan piyasa temelli ilişkilerin dünya nüfusunun giderek artan oranını sermayenin "yeni" birikim mantığı temelinde bütünleştirilmesi ve insan varoluşunun farklı düzey ve boyutlarının piyasa ilişkilerinin işgaline uğraması ve özel kâr amacına tabi tutulması, yani sürecin derinleşmesi, insan emeğinin artan oranda metalaşmasını hızlandırmıştır (Overbeek, 2002: 76).

Çevre ve yarı çevre ülkelerin sermaye birikiminin yeni rasyoneline uyum sağlaması, önceki dönemde uyguladıkları iç pazara dönük ithal ikameci politikaların yerini, küresel piyasalara yönelik tanimsal ürünlerin ve geleneksel sanayi ürünlerinin üretilmesine öncelik verilen ihracata dayalı, dışa açık büyüme modelinin alması biçiminde olmuştur. Ağır borç yükü altında bulunan çevre ve yarı çevre ülkelerinin yeni işbölümüne eklenmeleri yapısal uyum programları çerçevesinde IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlarca sağlanmıştır. Neo-klasik proje çerçevesinde piyasa ilişkilerinin küresel ölçekte yaygınlaştırılmasının en önemli ekonomik aktörleri süreçte güç kazanan ulusötesi şirketler olmuşlardır. Bu çerçevede ulusötesi şirketler aracılığıyla merkez ülkelerde kârlılığı düşen geleneksel sanayilerde üretimin emek yoğun aşamaları ücretlerin düşük, işgücünün bol ve örgütlenme düzeyinin zayıf olduğu çevre ülkelere kaydırılmış ve teknolojiye ortaya çıkan gelişmeler bunu olanaklı kılmıştır. Çevreye kaydırılan bölümlerde üretimin, fiyat baskısı altında çoğu kez enformel biçimlerde üretim yapan taşeronlar aracılığıyla ya da yine taşeron firmalar kullanılarak vergi muafiyetleri, altyapı, bol, örgütsüz ve ucuz işgücü avantajları garantileyen serbest bölgelerde yapılması, enformelleşme ve marjinalleşme süreçlerini hızlandırmıştır.

Yapısal Uyum Programları çerçevesinde korumacı politikaların bırakılarak, devletin liberalleştirme, kuralsızlaştırma, özelleştirme ve esnekleştirme temeline dayanan politikaların uygulanmasını kolaylaştıran kurumsal ve yasal düzenlemeleri yapan bir aktör rolünü üstlenmesi ve bu çerçevede kamu harcamalarının kısılması, tarım kesimine verilen desteklerin aşamalı olarak azaltılması ve sektörün dış rekabet koşullarına açılması, zaten çok yeterli olmayan refahçı uygulamalara son verilmesi, finansal piyasaların serbestleştirilmesi kentsel alanlarda, halihazırda güçlü olmayan sendikal örgütlenmeyi zayıflatmış, reel ücretlerin düşmesine yol açmış, işsizliği ve yoksulluğu artırarak esnek ve geçici istihdam biçimlerinin yaygınlaşmasına, iş güvenliğinin azalmasına, çalışma koşullarının kötüleşmesine yol açmıştır. Afrika ve Latin Amerika'da 1980'lerde gerçek ücretler yüzde 50 oranında, Türkiye'de 1979-86 yılları arasında toplam gerçek ücretler yüzde 45.7 oranında gerilemiş;

Çevre ülkelerde uygulanan neoliberal politikalar, sonucu nüfusun büyük kısmının geleneksel geçim araçlarını kaybetmeleri ve kentlerdeki sanayisizleşme sonucu artan yapısal işsizlik kitlelerin ulusal, bölgesel ve ulusötesi alanda hareketliliğini artırmıştır.

world

AYGAZ TÜPÜNÜZÜ
WORLDCARD'INIZLA ALIN,
TEK ÖDEMEDE
2 KAT WORLDPUAN
YA DA WORLD'E ÖZEL

2 WORLDTAKSİT

FIRSATINDAN YARARLANIN.

AYGAZ

MEF Okulları'nda aldığı eğitimin izlerini yaşam boyu taşıyacak...

Sürekli değişen ve gelişen çağa ayak uydurabilmenin en doğru ve güvenilir yolu "eğitim"dir.

MEF Okulları; kendine güvenen, dünya standartlarında bilgi ve donanıma sahip, iki dili rahatlıkla konuşabilen gençlerin yetiştirilmesinde; eğitim sistemi, fiziki yapısı ve sosyal olanakları ile dikkat çekiyor. MEF Okulları'nı diğer özel okullardan ayıran en önemli özellik ise **"tam öğrenme", "yaparak - yaşayarak öğrenme" ve "öğrenci merkezli eğitim"** modellerinin gerçek anlamda uygulanıyor olmasıdır.

MEF Okulları'nın kuruluş çalışmaları esnasında **"Eğitimde öncü, yeniliklere açık bir model oluşturma"** vizyonu ve **2000'li yılların istediği özelliklere sahip bireyler yetiştirmek amacıyla** yola çıkmış, başta Amerika, İngiltere, Almanya ve Japonya olmak üzere pek çok ülkenin eğitim sistemleri yerinde incelenerek bu ülkelerin eğitim uzmanları ile işbirliği yapılmıştır. Elde edilen bilgi ve dokümanlar; öğretim üyeleri, eğitim uzmanları ve eğitim yöneticilerinden oluşan bir komisyon tarafından değerlendirilerek okulun eğitim-öğretim programları, fiziki yapısı ve donanımı belirlenmiştir. Böylece 2000'li yılların gerektirdiği donanıma sahip bireyleri yetiştirmek üzere; vizyonu, misyonu ve hedefleri çağdaş normlara göre saptanmış MEF Anaokulu, İlköğretim Okulu, Lise ve yabancı uyruklu ailelerin çocuklarına hizmet veren Uluslararası Okul hayata geçirilmiştir.

2004 yılından itibaren İzmir'de de bir uluslararası okul açılmıştır.

MEF Okulları'nda, öğrencilerin çok ve tüm yönlü gelişimlerini sağlamak amacıyla yaklaşık 70 adet eğitsel etkinlik seçeneği sunulmaktadır.

MEF Anaokulu, İlköğretim Okulu ve Lisesi'nde, öğretim programları, organizasyon ve içerik açılarından tam bir sistem bütünlüğü sağlanmıştır. Anaokulu ve İlköğretim 1-3. sınıflarda uygulanan **"İki Öğretmenli Eğitim"** ile Türkiye'de bir ilk gerçekleştirilmiştir.

MEF Anaokulu'nda özgün olarak hazırlanmış modern eğitim yöntemlerinin yer aldığı ana program; Müzik, Hareket Eğitimi, Bilgisayar, Modern Dans, İngilizce Eğitimi, Yüzme ve Seramik Etkinlikleri ile zenginleştirilerek uygulanmaktadır. Deneylerle öğrencilerin meraklarını giderebilecekleri, neden-sonuç ilişkileri kurabilecekleri ortamlar oluşturulurken; görüş açılarını geliştirici yakın çevre gezileri yapılmaktadır.

MEF İlköğretim Okulu eğitim-öğretim programlarını tam öğrenme modeli ile birlikte, kavram, bilgi, beceri, tutum, davranış elementleri üzerine kurmuştur. İlköğretim 1-5. sınıflarda öğrenci merkezli eğitime işlerlik kazandıran sorgulamaya dayalı eğitim yapılmaktadır. Öğrenci, bir yıl boyunca edindiği bilgi, tutum, davranış ve becerilerine ilişkin gelişimini anne-babasına sunar. Böylelikle veliler çocuklarının gelişimini, yine çocukları tarafından yapılan sunumla görme fırsatı bulurlar.

MEF Lisesi Fen ve Matematik ağırlıklı, bazı derslerin öğretimini yabancı dille yapan dört yıllık bir lisedir. MEF Lisesi'nde öğrencilerin kendilerini geliştirmeleri, yeteneklerine uygun alanları seçmeleri ve bu alanlarla ilgili temel bilgi ve becerileri edinmeleri hedeflenir. Üniversite başarısına yönelik özel çalışmalar yapılmaktadır.

MEF Uluslararası Okul-İstanbul, IB-PYP (Primary Years Program / 1-5. sınıflar) otorizasyonuna sahip iki uluslararası okuldan biridir. "Avrupa Uluslararası Okullar Birliği"nin (ECIS) etkin bir üyesidir. Cambridge Üniversitesi Uluslararası Sınav Merkezi konumunda olup, 6-8. sınıflar için Checkpoint, 9-10. sınıflar için de IGCSE vermeye yetkilidir. MEF Uluslararası Okul; Amerikan Üniversite Sınav Merkezi (ACT) yetkisine sahip İstanbul'daki tek merkezdir.

MEF Lisesi ve MEF Uluslararası Lisesi'nde belirli bir başarı düzeyine erişmiş 11-12. sınıf öğrencileri için IB Diploma Programı (IB-DP) uygulanmaktadır. IB programından mezun olan öğrenciler dünyadaki seçkin üniversitelere girme hakkını elde ederler; yüksek başarı ile mezun olan öğrenciler üniversitelerden çeşitli oranlarda eğitim bursu alabilirler.

MEF Okulları'nda öğrenci merkezli eğitimin bir gereği olarak temel amacı araştırma merakı ve bilinci uyandırmak olan çok yönlü proje çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Avrupa Birliği Socrates Eğitim programları Comenius Okul Ortaklıkları projeleri kapsamında; Avrupa Birliği ülkeleriyle ortak uluslararası projeler yapılmaktadır.

MEF Okulları, ayrıcalıklı eğitim dünyasıyla geleceğe yön verecek nesilleri yetiştirme sorumluluğunu başarıyla yerine getirmektedir.

dünyanın en fakir 42 ülkesinde sağlık harcamaları yüzde 50, eğitim harcamaları yüzde 25 oranında düşmüştür. Yaşam beklentisi zengin ülkelerde 80 yaşına çıkarken, fakir ülkelerde 54.4 de kalmıştır (Akkaya, 2000: 227; Castles, 2005: 7).

Tarım kesiminde ise birçok çiftçinin topraklarını kaybetmesine ya kendi topraklarının üzerinde mevsimlik işçi konumuna düşmesine yada dış ve iç göçle kentlerdeki sanayisizleşme sonucu işsiz kalan kitlelere katılmasına yol açmıştır.

İşsiz kalan ve yoksullaşan kesimler, kutuplaşmış işgücü piyasasının ikincil kutbunda, yeni üretim organizasyonunun gereksinim duyduğu vasıfsız ve düşük ücretli işgücüne kaynak oluşturlar. Birincil kutupta ise sisteme içerilen, görece daha güvenli işlerde yüksek gelirler elde eden kesimler bulunur. İşgücü piyasasındaki kutuplaşma sosyal kutuplaşmayı beraberinde getirerek, yeni ekonomik işbölümünden hem küresel ölçekte hem de tek tek ülke bazında çıkar sağlayan ve gelirleri, yaşam biçimleri ve tüketim alışkanlıkları birbirlerine benzeyen kesimler ortaya çıkmıştır.

Yani çevre (ve merkez) ülkelerde enformelleşme ve marjinalleşme süreçlerini hızlandıran, neo-klasik politikalar çerçevesinde kârların maksimizasyonu ve emeğin değerinin düşürülmesi için, ulusötesi şirket-devlet işbirliği içinde üretim ve emek piyasalarının küresel ölçekte yeniden örgütlenmesidir. Süreç işgücünün metalaşmasına ve işsizliğe yol açar. İşsiz kalan kitleler sistemin devamını garanti ederler, ancak aynı zamanda sistem için bir risk unsurudurlar.

Ulusal ekonomik politikalarda karar alma süreçlerinin ulus devletten, ulusötesi kurumlara ve ulusötesi şirketlere geçmesi ve dünya ölçeğinde bu yapıların politik güçlerinin artması, ulus devlet ve vatandaşlık kavramlarının sorgu-

lanmasına yol açmıştır. Çünkü marjinalleşme ve enformelleşme, sadece vatandaşların ve vatandaş olmayanların ekonomik süreçlerden dışlanmaları yada ona dezavantajlı koşullarda katılmaları anlamına gelmez; aynı zamanda politik, sosyal, kültürel süreçlerden de dışlanma anlamını taşır. Marjinalleşme süreçlerinde hem merkez hem de çevre ülkelerde geniş kitleler etnisite, cinsiyet, ırk, sınıf, yaş temellerinde ayrımcılığa uğramışlar ve sözü edilen süreçlerden dışlanmışlardır. Bu dışlanma ve yoksullaşmadan görece daha fazla etkilenen kesimler kadınlar, çocuklar, göçmenler ve çevre olmuştur. Düzensiz göçmenlerin durumunda ekonomik, politik, sosyal ve kültürel süreçlerden dışlanarak marjinalleşme çok açık biçimde görülmektedir. Ancak bir çok merkez ve çevre ülkede yasal vatandaşlık haklarına sahip kimselerin bile seçimlere katılım oranlarının düşmesi, çoğu çevre ülkede bir çok kişinin seçimlere katılmak için kayıtlı bile olmaması, parlamentolarda marjinalleşen kesimlerin temsil edilmemesi ve parlamentolardaki alternatif partilerin benzer ekonomik politikalar uygulamaları, vatandaşların hâlâ politik meşruiyetin kaynakları olup olmadıkları, yasalının yapılmasına ve yönetime aktif olarak katılıp katılmadıkları konusunda soru işaretleri yaratmaktadır.

İdeolojik düzeyde bireysel özgürlüklerin göklere çıkarıldığı bir ortamda, çalışma ve beslenme gibi en temel insan haklarının yaygın olarak ihlâl edilmesi, demokratik kurumların zayıflatılması, sosyal hakların erozyona uğratılması, çevreye verilen zararlarla doğada yaşayan bütün varlıkların yaşam haklarının riske atılması ve buna yol açan ulusötesi kurumlar, kuruluşlar ve süreçler üzerinde dünyadaki geniş kitlelerin demokratik kontrol olanaklarının bulunmaması, neo-klasik projenin demokrasi ile olan ilişkisi konusunda daha derin sorgulamalara yol açmaktadır.

Çevreye kaydırılan bölümlerde üretimin, fiyat baskısı altında çoğu kez enformel biçimlerde üretim yapan taşeronlar aracılığıyla ya da yine taşeron firmalar kullanılarak vergi muafiyetleri, altyapı, bol, örgütsüz ve ucuz işgücü avantajları garantileyen serbest bölgelerde yaptırılması, enformelleşme ve marjinalleşme süreçlerini hızlandırmıştır.

kaynaklar:

- Action Aid (2005). "Power Hungry: Six Reasons To Regulate Global Food Corporations". London. Internet: http://www.actionaid.org/documents/power_hungry.pdf, 12.03.2006.
- Akkay, Ümit ve Mehmet Türkay (2006). "Neoliberalizm'den Kalkınmacı Yaklaşım: Devletin Sermaye Birikimi Sürecindeki Yeri Üzerine". İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar, Prof. Dr. Kemal Saybasılı'ya Armağan İçinde, Yayına Hazırlayanlar: Burak Ülman-İsmet Akça, Bağlam Yayınları 264, İstanbul.
- Akkaya, Yüksel (2000). "Türkiye'de 1980 Sonrası Emek-Sermaye Arasındaki Bölüşüm Mücadelesinde Grevlerin Yeri". Toplum ve Bilim. Sayı: 86, Güz.
- Amin, Samir (2003). "World Poverty, Pauperization and Capital Accumulation". Monthly Review, Vol.55 (5). Internet: <http://www.monthlyreview.org/600amin.htm>, 11.01.2006.
- AMRC ve Hong Kong CIC (1997). "Working Conditions in Sports Shoe Factories in China: Making Shoes for Nike and Reebok". Asian Monitor Resource Centre and Hong Kong Christian Industrial Committee. Internet: http://www.saigon.com/~nike/Nike_China.html, 15.03.2006.
- ANC (1998). "The Current Global Economic Crisis and its Implications for SA". Cosatu Alliance Summit Document. Internet: <http://www.hartford-hwp.com/archives/37a/046.html>, 15.03.2006.
- Bonacich, Edna (1993). "The Other Side of Ethnic Entrepreneurship: A Dialogue With Walidinger, Aldrich, Word and Associates". International Migration Review, Vol.27 (3).

- Carr, Marilyn ve Martha Chen (2004). "Globalization, Social Exclusion and Gender". International Labour Review, Vol.143, No.1-2.
- Castles, Stephen (1997). "Globalización y Migración: Algunas Contradicciones Urgentes". Texto de Discurso Inaugural Presentado en la Reunión del Consejo Inter gubernamental del MOST, 16.06.1997.
- Castles, Stephen (2000). "Development, Social Transformation and Globalization". Centre For Asia Pacific Social Transformation Studies Workshop, 23-25. June. 1999.
- Castles, Stephen (2005). "Migration: A Welcome Opportunity". A New Way Forward by the RSA Migration Commission. Internet: http://www.migrationcommission.org/pdf/annex_c_3.04.2006.
- Caulfield, Catherine (1984). In The Rainforest, Picador, Pan Books, Great Britain.
- Chen, Martha A. (2003). "Rethinking The Informal Economy. Footloose Labour". A Symposium on Livelihood Struggles Of The Informal Workforce. Internet: <http://www.india-seminar.com/2003/531.htm>, 15.02.2006.
- Dedeoğlu, Saniye (2000). "Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeği", Toplum ve Bilim, Sayı 86, Güz.
- Demir (Purkis), Semra (1990). Dünya Ekonomik Bunalımında Borç Mekanizmasının İşlevi, Az Gelişmiş Ülke Deneyimleri (Türkiye Örneği), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

D'Mello, Bernard (2003). "The 'Low Road' in a Buyer Driven Global Commodity Chain: Capital Labour Relations in a Hidden Abode of Footwear Production in India", European Association of Development Institute's Workshop on Working in (Clusters of) Small Enterprises: Job Quality and Labour Conditions in a Globalizing World. Internet:

<http://www.networkideas.org/feataral/feb2003/Reebok.pdf>, 16.02.2006.

Dikmen, Ahmet A. (2000). "Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi", Toplum ve Bilim, sayı 86, Güz.

Elson, Diane (2006). "Uluslararası Finansal Mimari, Mutfaktan Görünüm", İktisat Dergisi, Sayı 469.

Eurostat:<http://www.itcilo.it/english/actrav/telearn/global/ilo/seura/eugap.htm>, 8.04.2006.

Friends of Earth (2004). "Behind The Shine: The Other Shell Report 2003", Derl. Simon McRae, Monique Haden, Nathalie Walker. internet: <http://www.globalpolicy.org/soecon/tncs/2004/0623shellpa-per.pdf>, 22.03.2006.

Frith, Maxine (2005). "Bitter Harvest : How EU Sugar Subsidies Devastate Africa", Independent 22.06.2005.

Ghersl, Enrique (1997). "The Informal Economy in Latin America", Cato Journal, Vol. 17, No.1, Spring-Summer.

Harvey, David (1999). Postmodernliğin Durumu, Çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul.

Hay, Andrew (2003). "Brazil Votes to Protect Atlantic Rainforest", Reuters, December.

Hugger, Justin (2004). "Bhopal 20 Years On : Polluted Water, Chronic Illness and Little Compensation", Independent, 29.11.2004.

Human Rights Watch (1998). "Bearing the Brunt of the Asian Economic Crisis, The Impact on Labor Rights of Migrant Workers in Asia", Human Rights Publications, Vol. 10, No. 02 (c).

ILO (2005). Towards a Fair Deal For Migrant Workers In The Global Economy, Geneva.

İşgülen, Tamer (1985). Makro İktisat, Genişletilmiş 2. Baskı, Bilim Yayınevi, İstanbul.

Joekes, Susan (1995). "Trade Related Employment for Women In Industry and Services In Developing Countries", Occasional Paper No.5, UN Fourth World Conference On Women..

Internet: <http://www.rrjasdatabank.org/opb5-01.htm>, 22.03.2006.

Keyder, Çağlar (2005). "Globalization and Social Exclusion In İstanbul, International Journal of Urban and Regional Research, Vol.291, March.

Köse, Ahmet.H. ve Ahmet Öncü (2000). "İşgücü Piyasaları ve Uluslararası İşbölümünde Uzmanlaşmanın Mekansal Boyutları: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayi", Toplum ve Bilim, Sayı.86, Güz.

Lawson, Victoria (1992). "Industrial Subcontracting and Employment Forms In Latin America: A Framework for Contextual Analysis, Progress In Human Geography, Vol. 16, No.1, March.

Lipietz, Alain (1988). "Dünya Çapında Fordizm Doğru", Dünya Kapitalizminin Bunalımı içinde, Derleyenler: Nail Salıgan ve Sungur Savran, Alan Yayınları, İstanbul.

Loxley, J. (1986). Debt and Disorder, External Financing For Development, Westview.

Mandel, Ernest (1986). Kapitalist Gelişimin Uzun Dalgaları, Çev. Doğan Işık, Yazın Yayıncılık, İstanbul.

Mitter, Swasti (1986). "Industrial Restructuring and Manufacturing Homework: Immigrant Women in the UK Clothing Industry", Capital & Class, No.27, Winter.

Monibot, George (2005). "The Price of Cheap Beef: Disease, Deforestation Slavery and Murder", The Guardian, October 18.

Munck, Ronaldo (2005). "Irregular Migration and the Informal Labour Market: The 'underside' of Globalisation or the New Norm?", İstanbul'da 1-2 Aralık'da yapılan İMILCO (Irregular Migration, Informal Labour and Community in Europe) Sempozyumunda Sunulan Çalışma.

(NLC) National Labor Committee (1998). "Made in China: Behind The Label USA, Internet.

<http://www.nlcnet.org/liz/doall.htm>, 3.02.2006.

N.G. Roxana, Renita Yuk-Lin Wong ve Angela Choi (1999). "Homeworking: Home Office or Homesweatshop", New Approaches to Life Long Learning (NALL) Working Paper, Report on Current Conditions of Homeworkers in Toronto's Garment Industry, Toronto.

Oneworld 23.06.2004. "The Real Impact of Shell's Work".

Overbeek, Henk (2002). "Neo Liberalism and The Regulation of Global Labor Mobility", ANNALS, AAPSS, 581, May.

Panizza, Ugo (2000). "The Public Sector Premium and the Gender Gap in Latin America: Evidence for the 1980-1990s", Department Inter American Development Bank Research Working Paper 431, August.

Parboni, Riccardo (1988). "Dünya Pazarının Genişlemesi", Dünya Kapitalizminin Bunalımı içinde, Derleyenler: Nail Salıgan ve Sungur Savran, Alan Yayınları, İstanbul.

Portes, Alejandro ve Saskia Sassen-Koob (1987). "Making It Underground: Comperative Material on the Informal Sector in Western Market Economies", The American Journal of Sociology, Vol. 93, No.1.

Purkis, Semra (2006a). "Modern Köleler: Göçmenler", Eğitim Bilim Toplum, Cilt 4, Sayı 13, Kış.

(2006b) "Merkez Ülkelerde Ekonomide Enformelleşme ve Göçmen İşgücü", İktisat Dergisi (basımda).

Rao, Rahul (2005). "Blenheim and Bangalore: A Tale of Subsidies in Two Communities", Global Policy Forum, July 5. internet: <http://www.globalpolicy.org/opinion/2005/0705blenheim.pdf>, 13.03.2006.

Rosenbluth, G. (1994). "Informalidad y Pobreza en America Latina", Revista de la CEPAL, Vol. 52, Abril.

Salas, Carlos (2005). "Employment and Income in Mexico in 2004 and 2005", Institute for labor Studies, Mexico.

Sassen, Saskia (1997). "Informalization in Advanced Market Economies", Issues in Development, Discussion Paper 20, International Labour Office Development Policies Department, Geneva.

Sassen, Saskia (2000). "Informalization Imported Through Immigration or a Feature of Advanced Economies?", Working USA, Vol. 3, No.1, March-April.

Sassen, Saskia (2003). "The Impact of the New Technology and Globalization on Cities", in The City Reader, Urban Reader Series, Derl. Richard T.Le Gates ve Frederic Stout, Third Ed., Routledge, Great Britain.

Schanberg, Sydney (1996). "On The Playgrounds of America Every Kid's Goal Is to Score", Life, June.

Türk-İş Raporu (2005). "Türkiye'de Emek Piyasasında Kadınların Durumu"

Türkün, Asuman (2005). "Toplumsal Vicdanda Görünürlükten Kamusal Alanda Görünürlüğe: Ev Eksenli Çalışan Kadınlar, Almanak 2004 Analizleri, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul.

United Nations Development Program (2003). Millenium Development Goals: A Compact Among Nations to End Human Poverty, Human Development Report, New York.

United Nations (2004). Trends and Policies in the World Economy, World Economic and Social Survey, New York.

UNCTAD XI (2004). Conference on Trade and Development & Trade and Gender, Eleventh Session of the United Nations, Sao Paulo, Brazil, 13-18 June.

Wallerstein, Immanuel (2004). 21. Yy'da Siyaset, Çev. Taylan Doğan- Ender Abadoğlu, Aram Yayıncılık, İstanbul.

Wikipedia. Internet:http://www.reference.com/browse/wiki/Exchange_rate, 31.03.2006.

World Bank (1990) Poverty, World Development Report, Oxford University Press.

World Bank (2005). Better Investment For Everyone, World Development Report, Oxford University Press.

Yeldan, Erinc (2002). "Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler", Praksis, Internet: <http://www.bilkent.edu.tr/~yeldan/Praksis-2002.pdf>

Zoran, Slavnić (2005). "Informalization of the Economy and the Recommodification of Labour", İstanbul'da 1-2 Aralık'da yapılan İMILCO (Irregular Migration, Informal Labour and Community in Europe) Sempozyumunda Sunulan Çalışma.

dipnotlar:

¹ Sweatshop : 19.yy.'ın sonları ve 20.yy.'ın başlarında İngiltere'de

görülen ve vasıfsız erkek, kadın ve çocuk işçilerin, kendi iradeleri dışında sanayi sektöründe, düşük ücretlerle, kötü koşullarda, uzun saatler çalıştırıldıkları emek kontrol biçimi.

güvencesizlerin sosyal güvenliği: enformel ilişki ağları ve pasif güvenlik mekanizması

giriş

Emek piyasalarında enformelleşme süreci, sosyal bir mekan olarak "gecekonduların" kuruluşu ve gelişimi ile bağlantılı bir seyir izlemektedir. Gecekondu, konut edinimi ve üretim sürecine mekansal yakınlıklar ile değil bunların yanı sıra emek piyasalarını düzenleyici işleviyle de pasif sosyal güvenlik mekanizmasının oluşumunda etkin rol oynamaktadır. Emek sürecinde enformel kesimin yeri, üretim mekanını ve istihdamın sosyal yapısı ile gecekondulaşma olgusu birlikte ele alınmadan anlaşılamaz. Bu iki olgu arasındaki tamamlayıcı ilişkinin incelenmesi, kökene dayalı hemşehrilik ilişkilerinin nasıl bir işleve sahip olduğu ve güvencesiz çalışma ilişkilerinin başat olduğu enformel kesimde sosyal güvenlik mekanizmasının açığa çıkarılması açısından önemlidir.

Göç olgusunun ardında yatan en temel dinamik, zincirleme göç sürecinde akraba ve hemşehrilerin iş ve kalacak yer sağlayarak, göç edecek olan haneye kentsel yaşamda destek olmasıdır. İstanbul gibi büyük kentlerde, üretimin fordist temellerde örgütlendiği büyük ölçekli modern üretimin gerçekleştiği kimya, ilaç, kâğıt, cam sanayi ve benzeri işkollarında iş piyasalarında kökene dayalı bir farklılaşma söz konusu değilken, geleneksel üretim koşullarına sahip artizanal ilişkilerin hüküm sürdüğü işkollarında farklı hemşehri gruplarının yoğunlaştığı görülmektedir.¹ Kökene dayalı yığılmanın en net ortaya çıktığı işkolları arasında, göç eden kitlelerin kent deneyiminde çok önemli rol oynayan konut inşaatı ve tekstil sektörleri başta gelmektedir. Oğuz ve Pınarcıoğlu'nun² 1998'de yaptıkları bir araştırmanın sonuçlarına göre farklı hemşehri grupları, enformel kesimde belirli işkollarında emek piyasasında ağırlıklı olarak bulunmaktadır. Örneğin İstanbul'da konut inşaat sektöründe Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Erzurum, Erzurum, Gümüşhane, Ordu, Rize, Samsun, Sinop, Tokat, Trabzon, Bayburt ve Batman doğumluların ağırlıklı olduğu gözlenmiştir. Ancak ilginç olan bir tespit, bu göçmen gruplarının inşaat sektöründe aynı koşullarda yer almamasıdır. Bu gruplar arasında Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon doğumluların önemlice bir bölümü işveren ya da kendi hesabına çalışan statüsünde iken diğer grupların ise ücretli işçi olarak çalıştığı görülmektedir.

Göç süreci İstanbul'da alt ve alt-orta gelir grubunda ilksel bağlara dayalı bir ikamet, ör-

gütlenme ve iktisadi ilişkiler bağı oluşturmaktadır. Büyük kentlere göçle gelen aileler için "hemşehrilik" ilişkileri kente yerleşmek ve yaşamın zorlu koşullarını aşmak için kurulan enformel güvenlik mekanizmasının temelini oluşturmaktadır. İlksel bağlar arasında enformel ilişki ağları olarak adlandırılan, üretimde yaşanan enformelleşme sürecini, toplumsal yaşam ve sosyal güvenlik mekanizmalarına taşıyan hemşehrilik ilişkisi başat bir rol oynamaktadır. Enformel ilişki ağlarının kurulmasında belirleyici bir dayanışma ilişkisi olarak ortaya çıkan hemşehrilik ilişkisi, göç edilen yerden taşıyan kültürel ve sosyal motiflerin devamlılığının sağlanmasında da işlevseldir.

Yaratılan sosyal mekanizmanın, kentsel yaşama uyum sağlamanın, göç öncesi yaşam pratiklerinin sürekliliğinin kolektive edilmesi ile mümkün olmasının ötesinde bir geçim stratejisi olarak kentsel mekânda yeniden üretilen bir dayanışma ilişkisi olma özelliği önemlidir. Bu bakımdan, akrabalıktan farklı olarak hemşehrilik ilişkisi, göç edenlerin kökenlerine ilişkin tanımlanmış bir ilişki türü değil³ aksine göç edilen kentsel mekânda yeniden kurulan ve kentsel yaşamda var olmanın zeminini hazırlayan "yeni" bir ilişki türüdür. Hemşehrilik ilişkisi, Eisenstadt'ın "akrabalık benzeri" ilişkiler biçiminde tanımladığı; "güç", "güven" ve "anlam" ilişkilerine dayanan dayanışma ilişkileridir.⁴ Fakat büyük kentlere göçle gelen ve enformel kesimde istihdam edilen işçiler için "hemşehrilik" ilişkileri kente yerleşmek ve yaşamın zorlu koşullarını aşmak için kurulan dayanışma ilişkisi formunu taşıması enformel güvenlik mekanizmalarını oluşturmaktadır.

Hemşehrilik ilişkilerinin bazı gruplar için barınma, yaşam ve iş bulma gibi temel ihtiyaçlara yanıt olması yönünden taşıdığı işlev, formel bir işte çalışmayan sosyal güvencesiz kesimler için pasif bir sosyal güvenlik mekanizması sağlamaktadır. Enformel ilişki ağlarının kurulmasında önem taşıyan bir dayanışma ilişkisi olarak hemşehrilik ilişkisi, alt sınıflar açısından kente "tutunmayı" sağlamaktadır.

Bir ara kurum olarak hemşehrilik ilişkisi, emek piyasalarına girişte kolaylaştırıcı özelliklerinin yanı sıra küçük ölçekli üretimde birlikte çalışmanın zeminini oluşturan bir işleve de sahiptir. Nöbetleşe yoksulluk stratejisi, hemşehrilik ilişkisinin farklı görüngülerinden biri olarak, enformel emek piyasalarını belirleyebilecek bir

Başak Ergüder *

Yaratılan sosyal mekanizmanın, bir geçim stratejisi olarak kentsel mekânda yeniden üretilen bir dayanışma ilişkisi olması önemlidir.

* İ.Ü., İktisat Fakültesi, Maliye Doktora Öğrencisi

öneme sahiptir. Nöbetleşe yoksulluk, bir yoksulluk stratejisi olarak gecekondulaşmada oluşan ağ sistemi içerisinde, ağ katılımcılarının birbirlerinin üzerinden ekonomik çıkar sağlamasını kapsamaktadır.⁵

Kente yeni göç eden kişilerin hemşehrileri aracılığıyla kente iş bulması ve çalışma hayatına başlaması sıkça rastlanılan bir durumdur. Kökene dayalı iş bulma kanallarının, kente yeni göç eden kişi ve ailelerin iş bulmasında formel kanallardan daha çok tercih edildiği bilinmektedir. İki grupta toplanabilecek enformel iş bulma kanallarından birincisi ve daha yaygın olanı "haber alma-haber verme" ilişkisi, ikincisi "birlikte çalışma" ilişkisidir.⁶ Genellikle vasıfsız, düşük ücretli işler için haber verme ilişkisine başvurulmaktadır. Bu ilişki ile emek piyasasına girişte hemşehrilerin, kente yeni göç eden ailelere yardımcı olması, parasal yönü bulunmayan bir dayanışma ilişkisi olması bakımından yardımcı olan hemşehriler açısından maddi yükü olmayan bir yardımlaşmadır. Bu tür haber verme ilişkisi özellikle kayıt-dışı çalışmanın yaygın olduğu, inşaatçılık, soförlük, pazarcılık, satıcılık gibi daha düşük vasıflı ve ücretli işkollarında yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir.⁷ Bu dayanışma ilişkisi aslında kente yeni gelen aileleri, geçim sorununu aşmada, kendi kişisel beceri ve çabaları ile baş başa bırakmaktadır.

"Birlikte çalışma" ise, daha çok yakın akrabalar arasında görülen bir dayanışma ilişkisidir. Burada ilk dayanışma ilişkisinden farklı olarak akrabalar arasında süreklilik taşıyan bir dayanışma ilişkisi kurulmakta, geçim sorununa ortak olunmakta ve ilişki tüm yönleriyle "parasal" yönü olan bir ilişki haline gelmektedir.

Bu ilişkiyi salt ekonomik çıkara dayalı ortaklık ilişkisinden ayıran ise Erder'in de ifade ettiği gibi, "güven"e dayalı, eşitsiz ve ucuz emek kullanma olanağı veren yönleridir. En yaygın biçimi baba-oğul ya da ağabey- kardeşler arasında kurulan kendi hesabına çalışmada ve aile işletmeciliğinde görülen "birlikte çalışma", eşitsizlikler içeren yönü ile aile içi hiyerarşiye ya da göçle gelen hemşehri gruplarında, kimin önce kente yerleştiğine bağlı olarak değişen eşitsizler arası ilişki formundadır.

Kente daha önce gelenlerin kente edindikleri parasal birikim, deneyim ve kazanılmış hünerler eşitsiz ilişkiyi doğuran başlıca faktörlerdir. Eşitsizlik çoğu zaman ortak kazanılan gelirin bölüşümünde ortaya çıkmakta ve genellikle gelir bölüşümünden az pay alan çalışanların hedefi kendi bağımsız işlerini kurarak, eşitsiz ilişkiyi sona erdirmek olmaktadır. Burada önemli olan olgulardan bir tanesi de kente geliş kararının verilmesinde akraba ve hemşehrilerinin geliş-gidişlerine zemin hazırlayarak, iş ve kalacak yer sağlayarak kente gelecek hanelere destek olma biçimidir. Bu desteğin sonucu olarak, aynı yer-

den çok sayıda insanın kısa aralıklarla aynı yere göç etmesini ifade eden kitle göçü ve aynı yere birbirinin ardından göç eden akrabaları tanımlayan zincirleme göç olgularını doğurması hemşehrilik ilişkilerinin göç ile başlayan "yeni" bir ilişki türü olma özelliğini de göstermektedir.⁸

1950'lerden bugüne devam eden gecekondulaşma süreci, kökene dayanan hemşehrilik ilişkilerinin, pasif güven ilişkilerinin oluşumunun tarihçesini açığa çıkarmaktadır. İlk gecekondulaşmanın ardından kente göç eden aileler, çoğunlukla kendinden önce göç etmiş hemşehrilerin desteğiyle işgücü piyasasında kendilerine bir yer bulabileceğinden emin olarak kente göç etmekteydi. Birinci kuşak gecekondulaşma için göç öncesi ve sonrasında kente uyum sürecinde kendilerinden önce kente yerleşen hemşehrilerin desteği ve kurulan dayanışma ağı, geçim sorununu azaltan bir faktördü. Gecekondulaşma bir yandan mahalle ilişkilerini temellendirirken, kurulan dayanışma ağı sayesinde iş yapma ve iş bulma olanakları artıyordu.⁹ Kentsel mekânlar, üretim sistemine göre biçimlenmekte, gecekondular, kitlesel üretim yapan fabrikalara yakın yerlerde kurulmaktaydı. İlk kuşak gecekondulaşma için kurulan hemşehrilik ağı, ilişki biçimi olarak parasal yönü ağır basmayan bir özelliğe sahipti.

Gecekondular ise daha henüz kentsel rant mekanizması içerisinde değildi. Gecekondulular için gecekondulaşma inşası sadece barınma amaçlıydı ve bu yıllarda gecekondular ticari bir yatırım aracı haline gelmemişti. Çoğunlukla bir ve ya birkaç katlı binalarda oturan aileler, fabrika ya da atölye yakınlarında kurdukları gecekondulaşma mahallelerinde sosyal bir dayanışma ilişkisi içerisindeydiler.

Formel güvenlik sistemi içerisinde olan fabrika işçilerinin yanı sıra, kente yeni göç eden kesimler içinde enformel kesimde istihdam edilmenin de bir müddet sonra formel kesimde iş bulma şansı daha yüksekti. Formel kesimde çalışmayanlar içinse, sağlık ve emeklilik sigortası olan akrabalar sayesinde sosyal güvenlik mekanizmasından yararlanmak mümkündü.¹⁰

Birinci kuşak gecekondululara ilişkin olarak söylenenler, gecekondulaşma yapım koşullarının hızla değişmeye başladığı 1970'li yıllardan itibaren ortaya çıkan ikinci kuşak gecekondulular için geçerliliğini kaybetmiştir. Bu tarihlerden itibaren gecekondulaşma arazisini işgal eden, gecekondular inşa eden ve kullananlar arasında ayrımlar doğmakta, gecekondulaşma kentsel rant mekanizmasına dahil olmaktadır. Arazi mafyalarının ortaya çıkışı, çok katlı gecekonduların kiraya verilmesi, kent çeperindeki arsaların bu kez sahipleri tarafından parsellenip satılmaya başlanmasıyla gecekondularda yaşanan dayanışmaya ve güvene dayalı ağ ilişkileri zayıflamaktadır. Bu bağın zayıflamasının ardında, devletin resmi

1970'li
yıllardan
itibaren
gecekondulaşma
arazisini işgal
eden,
gecekondular
inşa eden ve
kullananlar
arasında
ayrımlar
doğmakta,
gecekondulaşma
kentsel rant
mekanizmasına
dahil olmaktadır.

politika olarak gecekondulara 1970'li yıllara kadar göz yummasının nedenleri de yatmaktadır.

İthal İkameci Sermaye Stratejisi'nin uygulandığı 1970'li yıllarda, iç pazara yönelik kitlesel üretimi ve kitlesel tüketimi sağlamak için daha geniş kitlelerin tüketime teşvik edilmesi gerekiyordu. Bu geniş kitleler içinde yer alan işçi ve orta sınıfların tüketici konumunun sağlanması için bir takım sosyal mekanizmaların kurulması gerekmektedir. Bu mekanizmalar barınma sorununu çözen, kente yeni gelen işgücünü üretim merkezlerine yakın havzalarda tutan gecekonduların yapımı ile sağlanmıştır. İlk gecekondular yasası olan 775 sayılı yasa 1966 yılında çıkarılmıştır. Bu yasa ile gecekondulara getirilen affın dışında; tasfiye, islah ve önleme bölgelerinin oluşturulmasına olanak tanınmış ve bu yeni meşruiyet çerçevesi içindeki gelişmeleri kolaylaştırmak bakımından İmar ve İskân Bakanlığı'na ve belediyelere, kaynak ve arsa sağlayacak pozitif nitelikli düzenlemelere gidilmiştir.¹¹

Yolsuz, susuz, kanalizasyonsuz gecekondunun düşük bedelli yoksul yaşam biçimi, bu plansız alanların 1970'lerdeki montaj sanayi atılımının dayanıklı tüketim malları pazarına eklenmesini kolaylaştırmıştır. Gecekondulu, yiyeceğinden, giyeceğinden zorunlu olarak kısıtığını, televizyon, buzdolabı ve çamaşır makinesi taksitlerine yatırmıştır.

Bu yıllarda her gecekondunun evinde bir televizyon, her iki gecekonduludan birinin evinde telefon, her üç gecekonduludan birinin evinde çamaşır makinesi vardır.¹² Bugün için anlamsız gelen bu rakamlar, 1950'li yıllarda kente göç eden ilk kuşağın çektiği sıkıntılar göz önüne alındığında, hızlı bir tüketim artışı olarak görülmelidir.

1980'li yıllar, Türkiye ekonomisinde radikal dönüşümlerin yaşandığı, 24 Ocak kararları sonrasında devletin sosyal işlevinin törpülendiği ve 'sosyal refah devleti' kavramları ile birlikte, iç pazara yönelik üretim döneminin sona erdiği yıllardır. Bu yıllar özellikle Türkiye'de kayıt-dışı ekonominin oluşum yıllarıdır. Enformel kesimin gelişimi ile birlikte, sosyal güvenlik mekanizmalarının dışına itilen işçilerin güvencesizliği, gecekonduların ise kentsel mekânın rantasal mekanizmaları içine girmesi birbirine bağlı gelişmelerdir. Üçüncü gecekondular kuşağında, Özal döneminde çıkarılan gecekondular afları ve gecekondular arazisi üzerinde dört kata kadar bina yapılmasına izin verilmesi ile yükselen binalar, dönemin çarpık kentleşme olgusu ile anılmasına ve gecekonduların çehresinin değişmesine yol açmıştır. İmar affı yasaları ile gecekonduluya formel konut piyasasında rant yolu açılmış; gecekondular arazileri metalaşmış, gecekondular büyük kazanç getiren ticari yatırımlar

olarak gündeme gelmiştir.

1980'li yıllar aynı zamanda gecekondulaşma ile birlikte ekonomide gittikçe ağırlığını artıran kayıt-dışı ekonominin mekân olarak gecekondularda gelişmesini sağlamıştır. Kayıt dışı ekonomi, kırsal alandan kentsel alana olan göçün sürekliliğine dayanır. Kente göç eden yoksul kesimler, enformel kesimin sağladığı olanaklarla pazardan ucuz ürün satın alabilmektedirler. Giyim sektörü bu konuda verilebilecek en iyi örnektir. Gecekondular nüfusu çoğunlukla maddi ihtiyaçlarını süper marketlerden ve pahalı mağazalardan karşılayamazlar. Bunun yanında, ihtiyaçları sürekli artar. Kayıt dışı ekonomi, bu kesimlerin başvurdukları ve aktif olarak kullandıkları bir mekanizmayı sağlamaktadır.

Kayıt-dışı ekonominin hem tüketicileri hem işçileri haline gelen kesimin, işportacılık, köftecilik, inşaat işçiliği, atölye ve aile işletmesinde ücretli işçi olarak çalışma, evde çalışma gibi güvencesiz işlerde çalışması ileriye dönük güvenceli iş ve konut edinme hayalleri yerini kente tutunma ve ek-gelir sağlama zorunluluğuna bırakmıştır.

1980'li yıllarda sosyal devletin çözülmesiyle birlikte, piyasa ilişkileri içinde güvencesizleşen kentin yoksul kesimleri, hemşehrilik ilişkisine dayalı pasif sosyal güvenlik mekanizmalarını oluşturmıştır. Daha önceki yıllarda da görülen bu ilişkiler, yalnızca kentsel yaşama uyum ve aileler arası dayanışmadan çok, kentsel rant mekanizması içinde yer almak üzere "parasal" yönü ağır basan yaşlılar, yoksullar ve kadınlar gibi belli kesimleri dışlayan ve bu kesimleri, oluşturduğu hiyerarşik piramidin altına yerleştiren bir görünüm almaktadır. 1980 sonrası sayısı artan Hemşehri dernekleri, "parasal" yönü ağır basan bir mekanizma içinde sadece kültürel değerlerin yeniden üretilmesi ile değil, kurulan ağ sistemi içinde farklı bir sosyal güvenlik mekanizmasının sınıfsal eşitsizlikler içinde yeniden kurulması açısından da anlamlıdır.

Piyasa ilişkilerinin yaşamın her alanına nüfus ettiği 1980'li yıllar boyunca hemşehrilik ilişkileri de dezenformasyona uğramakta, gerek emek piyasasına girişte, gerekse enformel kesimde istihdam edilenler üzerinde bir baskı unsuruna dönüşebilmektedir. Dayanışma, karşılıklı güven üzerine kurulu ilişkilerde "parasal" yönler ağır basmaya başlamış, kimlikler piyasa kanallarında haksız bir kazanç ve giriş üstünlüğü elde etmenin aracı haline gelmiştir.

Dönüşüme uğrayan hemşehrilik ilişkileri, kent içinde oluşan sınıfsal uçurumlar nedeniyle, kayıt-dışı ekonomiden geçimini sağlayan yeni gecekondular kesimlerinin toplumsal hayat içinde tehdit halini aldığı ve "öteki"leştiği, 1990'lı yıllarda etkinliğini artırarak sürdürmüştür. Bu yıllarda oluşan ve kısa dönemde oluş-

Hemşehri dernekleri, kültürel değerlerin yeniden üretilmesi ile değil, kurulan ağ sistemi içinde farklı bir sosyal güvenlik mekanizmasının sınıfsal eşitsizlikler içinde yeniden kurulması açısından anlamlıdır.

ması olası gecekondü yerleşimleri açısından bakıldığında formel ve enformel güvence mekanizmalarından dışlanmış, daha yaşlı ve geleceğe ilişkin umudunu yitirmiş bir kesimin açığa çıkması anlamına gelen değişim, mevcut enformel sosyal güvenlik mekanizmalarının çözümlüşünü de beraberinde getirmektedir.¹³

Enformel ilişki ağlarının çözülüşü, formel sosyal güvenlik mekanizması dışında yer alan enformel kesim işçileri üzerinde yoksullaştırıcı bir etkiye sahiptir. Enformel dayanışma ağlarının çözülüşü, Çulhaoğlu'nun da belirttiği gibi bir dönemin hayırseverlerini, kendi başlarının çaresine bakma durumuna getirmiştir.¹⁴ Hemşehrilik ilişkilerinin dışlayıcı özellikleri, enformel ilişki ağlarının çözülüşünü de beraberinde getirmektedir. Hemşehrilik ilişkilerin varlığı ve önemi, bu alanlarda yaşayan bazı gruplar için yerleşme ve devingenlik anlamına gelirken, bazı gruplar için ise dışlanma ve yoksullaşma anlamına gelmektedir.¹⁵ Özellikle kadınlar açısından hem üretim içinde hem de hane içi ilişkilerde dışlanma ve daha fazla sömürülmeye zemin hazırlayan hemşehrilik ilişkileri, evde çalışan kadınların çalışma koşullarında "minnet", "vefa" ve benzeri duygusalıkları adeta bir baskı unsuruna dönüştürmektedir. Küçük ölçekli üretimin mantığını oluşturan akrabalık ilişkileri, evde çalışan kadınların çalışma hayatında oluşan piyasa ilişkilerini görünmez kılmaktadır.

enformel kesimde işçileşme süreci ve sosyal güvenlik algısı

Enformel kesim istihdamı, yeni-liberal evrede proleterleşme sürecinin ortak özelliklerini taşımakta ve yoğunlaşmaktadır. Emek piyasalarının esnek ve kuralızsız yapısı içinde yer alan yeni işçi kitlesi, istikrarlı, güvenceli istihdam koşullarından kopartılmaktadır. İngiltere'de 19. yüzyıl işçi sınıfının çalışma ve yaşama koşullarındaki güvencesizliğe benzer bir çalışma hayatı, 21. yy'da işçi sınıfının geçim stratejilerinde, moral ekonomi değerlerine geri dönüşü zorunlu kılmaktadır.

Eve iş alma, parça başı üretim, küçük atölyelerde sigortasız çalışma, aile işletmeciliği, moral ekonomi değerlerini içinde barındıran kapitalizme içkin üretim türleri olarak yaygınlaşmaktadır. İlkel birikim, işçilerin geçim stratejilerini kapitalist üretim dışındaki alternatiflerden soğutarak, moral ekonomi değerlerini kapitalist üretime entegre etmektedir. Bu proleterleşme dalgasının özellikleri içinde artan kadın istihdamında eve iş verme sisteminde görülen yığılma, "proleter gibi olmayan" yeni bir proleter kültürü ve proleterleşme sürecini ifade etmektedir. Proleterleşme sürecine içkin "köksüzlük" kavramı ile açıklanan, hızlı ve ani sosyal dönüşümün işçi sınıfının sınıfsal bağları üzerindeki tahrip edici etkisi yeni proleter kesimin, sınıfsal

olanla bağlarının kopma noktasına gelmesi farklı bir işçi sınıfı bileşenine ve kültürüne yol açmaktadır. Yeni-liberal evre öncesinde ücretli çalışma ile mülksüzleşme arasında somut olarak gözlemlenebilen tarihsel bağlar ortadan kalkmaktadır.¹⁶

Enformel kesimin yoğunlaştığı kentsel ekonomilerde ücretli çalışmadan bağımsız olarak artan mülksüzleşme ortaya çıkmaktadır. Bu ise çoğu zaman kentlerde yığılan ve işsiz kesim ile eksik-istihdam edilen (enformel kesimde yer alan) kesim arasında gerilim yaratmaktadır. Bu gerilim, kırsal alandan göçle oluşan "emek fazlası"nın kentsel emek piyasaları tarafından emilememesinden kaynaklanmaktadır.

Proleterleşmenin toplumsal kökenini işçinin göç edip geldiği kırsal alan belirlemekte, proleterleşmenin hızını, çapını ve zamanlamasını, emek piyasalarının yapısı -işgücünün hangi hızda istihdam edildiği- belirlemektedir. Enformelleşme, kentleşme ve göç olguları proleterleşme sürecinin hızını, çapını belirleyen etkenler arasında gösterilebilir. Esnek çalışma biçimleri arasında kadın emeğine dayalı ve güvencesiz çalışma içinde öne çıkan ev eksenli çalışma, yeni proleterleşme sürecinin sosyal güvenlik mekanizması içindeki konumunu kristalize eden bir çalışma türü olarak görülmektedir.

Evde çalışan kadınlar, hemşehri ve akrabalarının vasıtasıyla buldukları işlerde, işçi-işveren ilişkilerinin kurumsal yapısı dışında sosyal güvencesiz, ağır çalışma şartlarında yapılan ve karşılığında düşük ücret alınan işlere, çalışmanın görünmezliği nedeniyle katlanılmaktadır.

Evde çalışmanın "iş" olarak görünmemesi, hemşehrileri vasıtasıyla iş bulan atölye işçilerinin hemşehrisi ya da akrabası olan işverenine karşı yasal haklarını savunamamasında etkili olan "minnettarlık" duygusuna dayanan enformel ilişkiler etkili olmaktadır. Bu nedenle küçük ölçekli üretimde üretim ilişkileri, bireyin, karşılıklı dayanışma ve güvenliğini temsil eden gruba yükümlülüğü temelinde kurumsallaşmaktadır. Hemşehrilik ilişkisinin, çalışma hayatını belirlediği enformel kesimde, işçilerin daha düşük ücretlerle, daha uzun çalışma saatlerinde güvencesiz çalışmasına karşın, hemşehrisi olan işverenden haklarını alması kolay olmamaktadır.

Küçük atölye ya da evde çalışan kadınlar açısından çalışma "iş" olarak kavranmadığı sürece emeğin karşılığı olan ücretler ve sosyal haklar, düzenleyici akrabalık ilişkileri içerisinde farklı görünümlere bürünmektedir. Hemşehrilik ilişkisi ile oluşan mekanizma, sadece toplumsal kimliğin ifadesinde karşılığını bulmamakta, aynı zamanda kapitalist karın ve toplumsal karın oluşmasında düzenleyici bir konuma getirilmektedir.¹⁷ Hemşehrilik ilişkileri, ücretli işçili-

Enformelleşme,
kentleşme ve göç
olguları
proleterleşme
sürecinin hızını,
çapını
belirleyen
etkenler
arasında
gösterilebilir.

ğin yerini alan parça başı çalışma, evde çalışma gibi atipik çalışma türlerini kimi zaman destekleyen kimi zaman da bu çalışma türlerinin yarattığı zorlukları öteleyen yönüyle, özellikle büyük kentlerde önem kazanmaktadır.

Enformel ilişki ağları, çoğu zaman toplumun daha yoksul kesimlerini yoksullaştıran, ve emeğin sınırsız sömürsüne neden olan bir çalışma hayatının yapısal düzenleyicilerinden biri haline gelmektedir. Formel iş piyasasında çalışan ücretli işçilerin sendikalarda örgütlenmesini zorlaştırması bakımından, hemşehrilik ilişkisi enformel kesimde istihdam edilen işçileri, formel kesimden ve formel güvenlik mekanizmalarından koparmaktadır.

Enformel kesimde işçileşme sürecinin temel sonuçlarından birisi kadın ve çocuk emeğine dayalı küçük ölçekli üretim biçimini yeniden gündeme getirmesidir. Kadınların toplumsal işbölümü içindeki yeri, çalışma hayatındaki konumu, kadın emeğinin üretim sürecindeki önemi ve enformel kesimde kurulan pasif güven mekanizmasına dayalı ilişki ağları ile oluşmaktadır. Uluslararası işbölümünde ihracata yönelik emek yoğun sektörlerde ağırlıkla yer alan kadın emeği, üretim sürecinin esnekleşmesi ile küçük ve orta ölçekli firmalarda yoğunlaşmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde oluşan ucuz emek piyasalarında, küçük ölçekli üretim birimlerinde yoğunlaşan kadın emeğinin ortak özelliği krize dayanıklı "esnek" emek talebini karşılamasıdır. Türkiye'de, "esnek ve vasıfsız" emek kategorisinde istihdam edilen kadın emeği, ekonomik kriz dönemlerinde kolayca işten çıkartılabilecek; daha az vasıflı ve eğitilmiş olma özellikleri ile ataerkil aile yapısı içindeki konumu itibarıyla emek piyasalarında güvencesiz ve esnek işgücü içinde ağırlıkla yer almaktadır.

pasif sosyal güvenlik mekanizmasında kurucu özne: kadın emeği

1980'den sonra, 24 Ocak kararları ile başlayan yeni liberal evrede, Türkiye'de toplumun ekonomik dönüşümden en fazla etkilenen kesimleri kentlerde yaşayan ücretli çalışanlar olmuştur. 1980 sonrası Türkiye'de uygulanan iktisat politikaları emek gelirleri üzerinde zorlayıcı etkiye bulunmakta, özellikle ekonomik kriz dönemlerinde, kentlerde yaşayan yoksul ailelerin geçim stratejileri geliştirerek, krizin olumsuz etkilerini ortadan kaldırma çabası içine girmesine neden olmaktadır. Ücretlerin yaşam standartlarının altında kaldığı, aile geçimini sağlayamadığı bu dönemde, geliştirilen geçim stratejileri yeni bir sosyal güvenlik mekanizması olarak ele alınmalıdır. Bu stratejiler, ev içi üretimden, pazara dönük ev içi üretime, işgücü piyasalarında ikinci iş olarak kayıt-dışı çalışmadan, cemaat ilişkileri ile sağlanan sosyal dayanışmaya uzanan pek çok farklı alterna-

tifi içinde barındırmaktadır.

Aile geçiminin sağlanmasının zorlaştığı ve ailede tek kişinin ücretli çalışmasının, aile geçimini sağlamadığı durumlarda, ailede daha fazla kişinin işgücü piyasasına girmesi zorunluluğu, "kent işgücü piyasasına yönelik stratejiler"¹⁸ geliştirilmesini zorunlu hale getirmektedir. Formel işgücü olanaklarının kısıtlı olduğu kentsel ekonomide, aile bireyleri enformel kesimde geçici, güvencesiz işlerde istihdam olanaklarını zorlamaktadır. Aile bireylerinden kadın ve çocukların enformel kesimde çalışmasının ekonomik kriz dönemlerinde yaygınlaşması, esnek emek talebine uygun işgücünü oluşturmaktadır. Emek piyasasına yönelik stratejiler içinde yaygın olanı, ailede formel bir işte çalışan aile bireyinin, genellikle ikinci bir işte çalışmasıdır. İkinci iş olarak tercih edilen enformel kesim faaliyetleri, ağırlıkla hizmet işçisi ve mavi yakalı işçiler tarafından yapılmakta, ikinci işte çalışma oranları İstanbul ve Anadolu kentlerindeki tüm ücretli çalışanlar içinde %39,1'lik bir orana ulaşmaktadır.¹⁹

İşgücü piyasasına yönelik stratejiler, emek gelirlerini artırmayı hedeflemekte, çoğu zaman bu strateji, kentsel yaşam içinde aile geçimini sağlamaya çalışan ailelerde tamamlayıcı yaşam stratejileri ile birlikte uygulanmaktadır. Aile içinde kadının yeri ve sorumlulukları, emek stratejilerinin uygulanmasında önemli bir yere sahiptir. Geçimlik stratejiler olarak adlandırılan ev içi üretimin gerçekleştirilmesi, ailede kadınların sorumluluğu altında gerçekleşmektedir. Geçimlik üretim, aile tüketimine yönelik sebze, meyve yetiştirme, dikiş, örgü, tavuk beslemek ve benzeri pazar dışı, aile tüketimine yönelik faaliyetler olabileceği gibi, pazara yönelik üretim de gerçekleşmektedir. Eve parça başı iş alan kadınlar, hem aile bütçesine katkıda bulunmakta hem de evde yaptıkları faaliyeti piyasada satabilmektedirler. Boratav'ın, İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri eserinde yer alan araştırma, kentlerde aile içi yapılan üretimin, gittikçe pazara yönelik üretime dönüştüğünü göstermektedir. Piyasaya yönelik ev-içi üretimin artmasında, eğitim masrafları, ulaşım, ısınma ve barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında aile bütçesinin yetersiz kalması önemli bir neden olarak gösterilebilir.

Yoksul kadınların dar bütçeler nedeniyle hem daha ucuz ürünleri bulmak için hem de onları mutfakta pişirmek için harcadıkları zaman artarken; pazardan alınan bazı ürünlerinin evde yapılması, aile geçimine büyük katkı sağlanmaktadır. Kadınlar, evde yaşlıların bakımı ve çocukların eğitimi için daha fazla emek harcayarak, eğitim ve sağlık hizmetlerindeki kötüleşmeyi evdeki özel çabaları ile kapatmaya çalışmaktadırlar. Özellikle, aile bireylerinin diyet kalitesi ve miktarındaki değişimi karşılanması

Ücretlerin yaşam standartlarının altında kaldığı, aile geçimini sağlayamadığı bu dönemde geliştirilen geçim stratejileri yeni bir sosyal güvenlik mekanizması olarak ele alınmalıdır.

noktasında, kadınlar kalitesi düşük malzemelerle mutfakta uzun zaman geçirmekte ve ucuz ürünlere ulaşmak için uzun zaman harcamaktadırlar. Şubat 2001 krizinden sonra gazetelerde sık sık dile getirilen; 'kırık' ürünlerin pazarlarda en çok müşteri bulan malzemeler olması bu anlamda çarpıcıdır. Özetle, yoksul ailelerin yaşam stratejilerinin neler olabileceği üzerine birkaç genel tahmin bile kadın emeğinin ne kadar önemli olduğu ve bu yaşam stratejilerinin merkezinde durduğunu göstermektedir.²⁰

Kapitalizmin krizleri özellikle kent merkezlerinde yaşanan sınıfsal kutuplaşmayı daha da uç noktalara itmiştir. İşten çıkartmalar, ücret düzeylerindeki düşüş, işyeri kapanmaları, eğitim, sağlık ve benzeri alanlarda devlet tarafından sağlanan ve dolaylı ücret anlamına gelen hizmet sunumlarından yapılan kesintiler, çalışan sınıfların yaşamını daha önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak oranda olumsuz olarak etkilemeye başlamıştır. Bu duruma paralel bir başka olumsuzluk kırdaki yaşanan krizden kaynaklanmaktadır. Son yıllarda tarımsal üretimi caydırıcı IMF ve Dünya Bankası güdümlü politikalar, kırdaki yoksullaşma sürecini hızlandırmıştır. Kırsal kesimden kente göç eden ve kentin periferisinde yaşayan, enformel kesimde istihdam edilen, sınıfsal olarak alt-sınıf ya da sınıf dışı olarak kategorize edilen kent yoksulluğu²¹ kavramsal olarak farklı açılımlara sahip olan bir kategori olarak incelenmektedir. Kent yoksulları, kentsel ekonomi içinde emek stratejisini uygulayan en büyük kesimdir. Dünya Bankası raporuna göre, kent yoksulluğu temel mal ve hizmetleri alma gücünden yoksun, nitelsiz işgücünü oluşturan, geçici işlerde çalışanlardan oluşmaktadır. Kentsel yoksulluğun oluşumunda, özellikle ekonomik kriz dönemlerinde artış gösteren sosyal hizmetlerin yetersizliği, barınma, eğitim ve sağlıkta yetersiz hizmet alımı ve iş güvencesinden yoksun çalışmanın önemi belirtilmektedir. Sosyal güvenlik sistemindeki eksiklikler, kentsel yoksulluğu yapısal bir sorun haline getirmektedir.

Kent yoksullarının yaşam stratejileri içinde işgücü piyasasına yönelik stratejiler ve geçimlik faaliyetler kadar önemli yer tutan sosyal dayanışma, hemşehrlik, etnik, dini aidiyet; akrabalık ilişkileri üzerinden kurulmaktadır. Sosyal dayanışma ile oluşan ve enformel ilişki ağlarıyla, bu kesimlerin aleyhine olan koşulları dönüştürme kapasitesine sahip bir strateji olarak "nöbeteşe yoksulluk" stratejisinin olduğu yer, gecekondu bölgeleridir. Enformel ilişki ağları; hemşehrlik, akrabalık ilişkileri ile oluşan ve yerel aktörler arasında dayanışma ağları olarak kurulan ilişki tarzıdır. Bu stratejinin olduğu kentsel mekân, gecekondu mahalleleridir. Kentsel rantlara el koyma süreçleri içinde, kent hukukunun birçok noktada yeniliğe uğramasıyla, bir zamanların

gecekondu mahalleleri olan boş hazine arazileri bir anda formel piyasanın ilgi alanına girmeye başlamıştır ve yoksullar kıymete binen bu arazileri elde edebildikleri takdirde sadece yoksulluktan kurtulmakla kalmamakta, hatta zenginleşebilmektedirler.²² Nöbeteşe yoksulluk stratejisi, gecekondu arazileri üzerinden kentsel rantların aktarımının, yerel kaynaklardan beslenen ağ örgütlenmeleri vasıtasıyla, kuşaklar boyunca aktarımını sağlayan, yoksulluğa karşı oluşturulmuş kolektif stratejilerdir. Ağ örgütlenmesinde akrabalık, hemşehrlik gibi faktörler, enformel iş piyasasına girişte ve enformel konut piyasasında oluşan rantların transferi sayesinde, yoksulluğu sistemi tehdit eden bir unsur olmaktan çıkarmaktadır.

Kentte yaşanan mekânsal parçalanma, kentin periferisinde dayanışma ağlarına dayalı bir sistem içinde oluşmaktadır. Nöbeteşe yoksulluk stratejisi ile yoksulluk sınırında da olsa yaşamayı başarabilen, belli oranda yoksulluk piramidinin üst basamaklarına doğru hareketlilik gösteren bir sistem²³, içinde taşıdığı dönüştürme kapasitesi ile bireylerin cemaatler içinde ortaya çıkardıkları kolektif verimlilik ve dayanışmaya dayanmaktadır. Emek piyasasında hemşehrlik ilişkileri ile belli işkollarında, sonradan göç eden kesimlerin iş bulabilmesi, özellikle metropollerde isportacılık, inşaat gibi enformel kesim faaliyetleri içinde kökene dayalı bir hâkimiyet oluşturmaktadır. Pek çok gecekondu mahallesinde aynı şehirden, köyden göç eden ailelerin birlikte yaşaması, nöbeteşe yoksulluk stratejisinin sonuçları olarak görülmektedir.

Yeni göçmenler, genellikle aile ve hemşehrlik bağlarının oluşturduğu bir ilişki ağı bulabiliyorlardı. Bu ilişki ağlarının onların bir gecekondu edinebilmelerine, zamanla bunu büyüterek ek gelir edinebilir duruma gelmelerine yardımcı oluyordu... Mekânda tutunabilmenin yarattığı enformel iş olanaklarının yanı sıra, bir süre enformel sektörde çalıştıktan sonra kendi işini kurmak veya formel sektörde bir iş bulmak da, özellikle aynı ilişki ağlarının yarattığı imkânlarla ilgilirdi.²⁴

SONUÇ

Yoksulluğun dezavantajlarını örten ağ sisteminden herkes eşit derecede yararlanamamaktadır. Nöbeteşe yoksulluk, toplumsal kesimler içinde yoksulluğun değer aktarımı ile paylaşılmasında görece dezavantajlı grupları ağ ilişkileri ile oluşan piramidin altında tutmaktadır.

Yoksul ailelerde kadınlar, aile geçiminde görünmeyen emekleri ve ev içi sorumlulukları ile ailenin geçimi için ev içi üretimden, aile bütçesinin oluşumuna, çocuk ve yaşlıların bakımına kadar çok yönlü bir çabanın tüm sorumluluğunu yüklenirken, ailenin tüm gelirleri babanın tasarrufu ve mülkiyeti olarak görülmektedir. Toplumsal cinsiyetçi işbölümü içinde kadının

Emek piyasasında hemşehrlik ilişkileri ile belli işkollarında, sonradan göç eden kesimlerin iş bulabilmesi, özellikle metropollerde isportacılık, inşaat gibi enformel kesim faaliyetleri içinde kökene dayalı bir hâkimiyet oluşturmaktadır.

sosyal statüsü kadın yoksulluğunun nedenleri arasında gösterilmekte iken, kadın yoksulluğu, alt sınıfların kentsel yaşama tutunmasında kaldirağ işlevi görmektedir.

Pasif sosyal güvenlik mekanizmalarının oluşumunda kadının aile içindeki rolü önemli bir yere sahiptir. Kadınlar pazara yönelik ya da aile tüketimine yönelik üretimle, enformel iş gücü piyasasında geçici ve güvencesiz işlerde çalışarak ve sosyal dayanışma ağlarının kurulmasında geliştirilen sosyal ilişkilerin yapılması ve sürdürülmesinde oynadıkları rollerle, "geçim stratejileri"nin kurucu öznesi haline gelmişlerdir. Kadın yoksulluğu bugün sadece kadınların her hangi bir işte çalışması ya da ge-

lir elde etmesi ile aşıllacak boyutların dışında toplumsal bir gerçeklik ve yeni yoksulluk içinde önemli bir olgu olarak ele alınmalıdır. Kadının emek piyasası içindeki yerinin sosyal güvenlik mekanizmalarının çalışanlar için kapsayıcı olmadığı yeni liberal evrede yaratmaya aday olduğu güvenceli gelecek kurgusunun gerçekleşmesi pek de mümkün görünmemektedir. Toplumsal dayanışma ağlarını ve bu ağlar içindeki kâra dayalı ilişkileri aşan kamusal bir sosyal güvenlik mekanizmasının eşitlik ilkesine dayandırılması, yoksulluğun ve güvencesiz çalışmanın aşılması için zorunludur.

kaynaklar:

Ansal, Hacer: Teknolojik Gelişmelerin Kadın İstihdamına Etkileri: Türk Tekstil ve Elektronik Sanayilerinde Teknolojik Değişim ve Kadın İstihdamı, TC. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara, 1997.

Ansal, Hacer, Küçükçiftçi, Suat v.d., :Türkiye'de Emek Piyasasının Yapısı Ve İşsizlik, İstanbul, Friedrich Ebert Stiftung Vakfı Yayınları, 2000.

Boratav, Korkut: İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri, Ankara, İletişim, 2004.

Erder, Sema: İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

İşık, Oğuz, Pınarcıoğlu, M. Melih, Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği, İstanbul, İletişim, 2003.

Özügürlü, Metin: Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi, İstanbul, EÇM Bilimsel Yayınlar, 2005.

Buğra, Ayşe; Keyder, Çağlar: Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi, BM Kalkınma Programı, Ankara, 2003.

dipnotlar:

¹ Oğuz, Pınarcıoğlu, a.g. e. , s. 174.

² A.e.

³ Sema Erder, İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.245

⁴ Erder, a.g. e. , s.304

⁵ Oğuz İşık, M. Melih Pınarcıoğlu, a. g. e. , İstanbul, İletişim, 2003, s.77- 78.

⁶ A.e. , s. 268.

⁷ A.e.

⁸ Nilüfer Karlı, İlkel Bağlar, Hemşerilik, Gettolaşma, (Çevrimiçi)http:// www.bianet.org, 6 Mart 2002.

⁹ Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi, BM Kalkınma Programı, Ankara, 2003, s.48,49.

¹⁰ A. e.

¹¹ İlhan Tekeli, "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması", 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, T. İş Bankası-Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.16

¹² Tansı Şenyapılı, Erhan Acar, "Gecekondular: Plansızlığın Ardındaki Strateji", Kent Planlamada Kuram ve Kılğı, O.D.T.Ü. Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Yay. , Ankara, 1980, s.25.

¹³ TUSİAD, a.g. e. , s. 85.

Çulhaoğlu, Metin: "Büyük Kentler ve Sınıf Kısa Bir Durum Tespiti", (Çevrimiçi) http://www.uzaklar.net, 25 Haziran 2003.

Narlı, Nilüfer: "İlkel Bağlar, Hemşerilik, Gettolaşma", (Çevrimiçi) http:// www.bianet.org, 6 Mart 2002.

TUSİAD: "Türkiye'nin Fırsat Penceresi: Demografik Dönüşüm ve İz-düşümleri", Demografik Dönüşüm Raporu, (Çevrimiçi): http://: www.tusiad.org, 10 Nisan 2005, s.82

Dedeoğlu, Saniye: "Ev-eksensiz Yoksulluk: Türkiye'de Kadın Yoksul-luğu", Evrensel Kültür, Sayı142.

Demir, Erol: "Ekonomi Politikaları ve Kent Emekçi Aileleri", Birikim Dergisi, sayı:48, 1993, s.68- 76.

Şengül, H. Tanık: "Sınıf Mücadelesi Ve Kent", Kent Ve Kapitalizm, Praksis Dergisi, sayı 2, 2001, s.9- 31.

Tekeli, İlhan: "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması", 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, T. İş Bankası-Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

Tansı Şenyapılı, Erhan Acar, "Gecekondular: Plansızlığın Ardındaki Strateji", Kent Planlamada Kuram ve Kılğı, O.D.T.Ü. Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Yay. Ankara, 1980.

¹⁴ Metin Çulhaoğlu, "Büyük Kentler ve Sınıf Kısa Bir Durum Tespiti", (Çevrimiçi) http://www.uzaklar.net, 25 Haziran 2003.

¹⁵ Erder, a. g. e. , s. 304.

¹⁶ Özügürlü, a.g.e. s.71.

¹⁷ A.e, s.230.

¹⁸ Erol Demir, "Ekonomi Politikaları ve Kent Emekçi Aileleri", Birikim Dergisi, sayı:48, 1993, s.70-71.

¹⁹ Korkut Boratav, İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri, Ankara, İletişim, 2004, s.48.

²⁰ Saniye Dedeoğlu, "Ev-eksensiz Yoksulluk: Türkiye'de Kadın Yok-sulluğu", Evrensel Kültür, sayı:142 s.16.

²¹ Yeni kentsel yoksulluk kavramı ise, kent yoksulluğu kavramından türetilmekte; sadece toplumsal bir kategori olarak emek ordusunun parçası olan kent yoksulları kategorisinin değil, son yıllarda göreceli olarak yoksullaşan daha geniş toplum kesimlerinin yaşam koşullarını anlatmak üzere kullanılmaktadır. (Şengül, 2001: 27)

²² Oğuz İşık, M. Melih Pınarcıoğlu, Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği, İstanbul, İletişim, 2003, s.76.

²³ A.e.

²⁴ Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi, BM Kalkınma Programı, Ankara, 2003, s.18- 19.

Toplumsal dayanışma ağlarını ve bu ağlar içindeki kâra dayalı ilişkileri aşan kamusal bir sosyal güvenlik mekanizmasının bir eşitlik ilkesine dayandırılması, yoksulluğun ve güvencesiz çalışmanın aşılması için zorunludur.

kadınların yoksulluk algıları ve yaşantıları üzerine bir ön değerlendirme

Kadınların yoksulluğu tartışmasını, kadının içinde yaşadığı iktisadi, sosyal- kültürel örüntüler ve toplumsal cinsiyet ilişkileri temelinde ele almak, tartışmayı anlamlandırmak açısından yol gösterici olacaktır. İdeolojik çerçevesini neoliberal iktisadi politikaların belirlediği, yapısal uyum ve istikrar politikalarının yaşama geçirildiği tarihsel süreç, toplumda mevcut eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Neoliberal politikaların yol açtığı yapısal değişiklikler çerçevesinde bölümün mekanizmaları değişmiş, sosyal devlet politikalarından vazgeçilmiş, özelleştirilen temel hizmetler ve üretim süreçleri sonucunda işsizlik yaygınlaşmış ve toplumun gitgide daha geniş kesimlerini içeren bir yoksullaşma yaşana gelmiştir. Bu politikalar uygulandığı her ülkede yüksek işsizlik, sosyo-ekonomik eşitsizlik ve yoksullukla sonuçlanmıştır.

Bu iktisadi politikaları izleyen ekonomik krizlerin yarattığı sarsıntının etkileri kısa zamanda kendisini sosyal alanda da hissettirmiştir. Yoksullaşma süreci, durumu iyi olan bazı kesimlerin yoksullaşması, konumunu kaybetmesi ve zaten alta olan toplumsal tabakaların da sosyal devlet hizmetlerini alamadıkları zaman daha da alta düşmeleri, yeni alt sınıflar oluşturmaları olarak anlaşılmaktadır. Konumunu kaybedenler özellikle post fordist çalışma biçimlerine dayalı olarak becerisini ve istihdam olanaklarını kaybeden önemli bir işçi kitlesidir. Zaten alta olan toplumsal tabakalar ise bulundukları yeni konumlarda 'kent'in yeni yoksulları' nı oluşturan zorunlu göç mağdurlarıdır. Yoksullaşma süreci, yapısal olarak daha dezavantajlı konumda bulunan kadınları ve çocukları ise doğrudan etkilemiştir.

kadınlar yoksullukla nasıl ilişkilendirilmiştir?

Kadınlar ve hane içi ilişkiler, yoksulluğun ulusal ve uluslararası gündeme yeniden geldiği son on yıl içerisinde, yoksulluk sorununun yeni bileşenlerini oluşturmuştur. Yoksulluğu sadece gelir ve tüketim göstergelerine bakarak anlamaya çalışan analizlerde bile, hane ve dolayısıyla kadınlar önemli bir perspektif genişlemesi yaratmıştır.

Kadınların yoksullukla ilişkilerinin ortaya konduğu yazın içinde, annelik, kadının kadın olmasından kaynaklı emek piyasasında yaşadığı cinsiyete dayalı ayrımcılık, işsizlik, güvence-siz ve düzensiz işlerde çalışma, cinsiyete dayalı sektörlerde çalışma, yaş, cinsiyete dayalı iş

bölümü, eğitim, düşük ücret, ev içinde çocuk ve diğer aile üyelerinin bakımı için kadın tarafından harcanan ve karşılığı olmayan emek ve cinsiyetçi ayrımcılık genel olarak kadın yoksulluğunun kaynakları olarak öne çıkmaktadır.

Kadınların yoksullukla ilişkilendirilmesi ilk kez kalkınma paradigması içinde olmuştur. Cinsiyet eşitsizlikleri, kalkınma sürecini engelleyen, verimini düşüren bir faktör olarak görülmüş, cinsiyet eşitliğini sağlamaya dönük politikalara kalkınma perspektifinden bakılmış, kadınların hane içi geliştirdikleri geçim stratejileri ise kalkınma sürecini geliştirici bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Uluslararası kuruluşların hane ve hane içi ilişkilere bakmaya başlaması 'Sürdürülebilir Kalkınma' ve Amartya Sen' in etik iktisat önermelerinden yararlanarak, mevcudu sorgulayan 'İnsani Gelişim' yaklaşımından yola çıkılarak oluşturulmuştur (Oruç, 2001).

Türkiye'de kent yoksulluğu ile kadınları ve haneyi ilişkilendiren çalışmalar köyden kente göç çalışmaları ile başlamıştır. Klasik modernleşme yaklaşımın örneklerini oluşturan bu çalışmalarda 'gecekondu ailesi' köy ile kent arasında bir geçiş aşamasını temsil etmekte, geleneksel değerleri taşımakla birlikte aynı zamanda kurumlarla da ilişki içinde modernleşmeye çalışan bir yapıyı ifade etmektedir. Haneyi bir bütün olarak gören dolayısıyla geçim stratejilerini de bu bütünün ortak davranışı olarak değerlendirmeye çalışan bu yaklaşımlar 1990'larda değişmeye başlamıştır. Ataerkillik ve toplumsal cinsiyet kavramlarının analizlere dâhil edilmesiyle birlikte, hanenin işbirliği ve dayanışma yanında aynı zamanda çatışma alanı da olduğu ve ortak çıkarların belirli müzakereler ve güç dengeleri içinde belirlendiği görülmeye başlanmıştır (Gökçe 1993, aktaran Aksu Bora, 2002: 66).

Ancak, hane içi geçim stratejilerinin ve topluluk içi dayanışma ağlarının geleneksel yapıların uzantıları olarak değerlendirilmesi, bunların aldığı yeni biçim ve boyutların görülmesini engelleyen bir faktör olmuştur. Ataerkilliğin geleneksel olanın bir parçası olarak ele alınması ve modern kurumların, ataerkil sistemle bağlantısının gözden kaçırılması, kapitalizmin dolayısıyla modernliğin ataerkillikle iç içeliğini de görmeyi engellemiştir (Bora, 2002: 6). Kapitalizmle, ataerkillik arasındaki entegrasyonun görülme-yişi, 1990'larda örneklerine sıkça rastladığı-

Betül Altuntaş*

**Cinsiyet eşitliğini
sağlamaya dönük
politikalarla
kalkınma
perspektifinden
bakılmış,
kadınların
hane içi
geliştirdikleri
geçim stratejileri
ise kalkınma
sürecini
geliştirici bir
kaynak olarak
değerlendirilmiştir.**

* Muğla Üniv.
İ. İ.B. F.
Yrd. Doç. Dr.

mız 'gecekondu kadını' modern kent yaşamına entegre etme' projelerinin ta başından itibaren yanlış bir kavrayıştan yola çıkılmalarına neden olmuştur. Modernleşmenin bütün kadınları kurtardığı savı ya da kentte kalınan süre ile kentsel bütünleşme arasında anlamlı bağlar kurmaya çalışan sosyoloji önermeleri de geçersizleşmiştir.

kadınlar yoksulluğu nasıl yaşıyorlar?

Bu yazı, 2002-2004 yılları arasında Ankara Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğüne, Aynı- Nakdi Yardım başvurusunda bulunan 300 müracaatçı ile yapılan araştırmaya dayanmaktadır. Müracaatçı grubu içerisinde 40 kadar kadın müracaatçı ile yapılan derinlemesine görüşmeler ve katılımcı gözlem yoluyla ise kadınların yaşam öyküleri alınmış, yoksulluk algıları ve yaşantılarına ilişkin sorulara yanıtlar aranmıştır. Bu sorular; sosyal ilişki ağlarını kullanım biçimleri, aile içi ilişkileri, yoksullukla başetme yolları, yoksulluk karşısındaki reaksiyonları, yoksulluk içeri-sindeki benlik algıları ve kendileri ve çocukları hakkındaki gelecek beklentileridir. Ayrıca kadınların anlatılarından çocukların yoksulluğu nasıl algıladıklarına ilişkin ipuçları yakalanmıştır. Araştırma verileri karşılaştırmalı olarak çözümlenmiş ve tartışılmıştır. Sözü edilen birim de Sosyal Hizmet Uzmanı olarak çalışmış olmak, kadınlarla yakın ve güvene dayalı bir ilişki kurulmasını mümkün kılmıştır. Ev ziyaretleri ile yaşadıkları mekânlar görülmüş, aile ilişkileri gözlenmiştir. Görüşülen kadınların bir kısmı yardım aldıkları dönem içinde 6 ay ile 2 sene arasında takip edilmişlerdir. Takip sürecinde, rehberlik edilmiş, güçlendirici çalışmalar yapılmış, iş olanakları yaratılmaya çalışılmıştır. Bu yazı, sözü edilen araştırmaya ilişkin verileri tartışmakla birlikte, daha kapsamlı bir çalışmanın ön değerlendirmesidir.

dayanışma

'gitsem yanlış anlaşıyor, aç mı kaldı, bir şey mi isteyecek diyeceklerini sanıyorum'

Bir çok çalışmada toplumun özellikle alt katmanlarının ekonomik ve sosyal sıkıntılarla baş etmede kökene dayalı dayanışma ağlarından yararlandıkları vurgulanmakta, kökene dayalı dayanışma ağları, kent yoksullarının geçinme ya da hayatta kalma stratejilerinin tek değil-se de en önemli yolu olarak belirlenmektedir. Buğra (2001), Türkiye'nin geleneksel refah rejiminin merkezinde aile dayanışması modelinin bulunduğunu, Kalaycıoğlu ve Tiliç (2000), aile havuzunun hanelerin hayatta kalmasında ve refahın artırılmasında belirleyici olduğunu, çeşitli nedenlerle aile bağlarının dışına düşmenin ise hanenin refahını olumsuz etkilediğini araştırma bulguları ile desteklemektedirler. Işık ve Pınarcıoğlu (2001), İstanbul-Sultanbeyli çalışmaların-

da kent yoksullarının yaşama stratejileri oluşturmalarında yoksulluğun kente yeni gelinen kesimlere devredilmesinin önemini vurgulamakta ve açıklayıcı kavram olarak 'nöbetleşe yoksulluk' kavramını kullanmaktadırlar. Bu çalışmaların ortak vurgusu kökene dayalı dayanışma ilişkilerinin, serbest piyasa mantığının ve formel ekonomik süreçlerin dışında olmasıdır. Yani birbirleriyle ekonomik bağların ötesinde, genellikle sürekliliği olan ve çeşitli bağlarla sarmalanmış birey ya da grupların dayanışma ve yardımlaşma ilişkisidir.

Öte yandan zorunlu göç mağdurları ile yapılan çalışmalarda bu grup açısından kökene dayalı dayanışma biçimlerinin hemen hemen hiç olmadığı görülmüştür. Ankara sokaklarında çalışan çocuklarla yapılan niteliksel araştırma (Altuntaş, 2003)' da sokakta çalışan çocukların ağırlık olarak zorunlu göç mağduru ailelerin çocukları olduğu, yoksulluklarının çalışmalarının itici gücü olduğu ve hazırlıksız ve kendi iradele-ri dışında yaşanan göç nedeniyle yoksulluğu en tahripkâr biçimde yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu çocukların aileleri arasında 'yoksulluğun nesini paylaşacak' ya da 'onlarda fakir bir de kimsenin kimseye faydası yok' türünden ifadelerle sıklıkla rastlanmıştır. Bu ailelerin kente tutunma çabalarının sonuçsuz kalması, 'kentteki yalnızlıkları' önemli bir veridir. Şen (2002), kökene dayalı yardımlaşma ilişkilerini tartıştığı ve alan çalışmasına dayalı araştırma bulgularında; zorunlu göç mağdurlarının anlatılarında, dayanışmanın yokluğunun neredeyse bir kural gibi tekrarlandığını vurgulamaktadır. Tamamen mülksüzleşme ve üretkenliğin yitirilmesi anlamında yaşanan kitlesel travma ise dayanışma ilişkilerinin dışına düşmek ve dahası dışlanmak anlamına gelmektedir.

Bu çalışmada da, sosyal yardım talebiyle başvuran kadınların yoksullaşma sürecinin oluşumu ve süresi ile bağlantılı olarak yoksulluk karşısındaki konumlanışlarının ve tepkilerinin farklılaştığı görülmüştür. Örneğin; Şubat 2001 Ekonomik Krizinin ardından mevcut konumlanışını kaybedenler açısından süreç oldukça travmatik yaşanmıştır. Ama kriz öncesinde de sonrasında hep yoksul olan ve yoksulluğu bir döngü gibi yaşayanlar açısından, yardımlarla sürdürülen ve neredeyse kanıksanan bir yaşam biçimidir. Yoksullaşma süreci, bir taraftan hane içindeki iktidar ilişkilerini etkilerken, bir taraftan da hanelerin yoksulluk sınırı altına düşmeden ayakta kalabilmelerinin önemli bir boyutu olan karşılıklı destek ve yardımlaşma örüntülerinde daralma ve yıpranmalara yol açmıştır. Dayanışma örüntülerindeki bu zayıflama yoksulluğun aynı zamanda 'yalnızlaştırıcı' bir süreç olduğu anlamına gelmektedir. Homojen olmayan bu yapıda toplumsal ağ ilişkilerini bir ölçüde gerçekteşirebilenlerin, en azından kurumlarla ilişki

Mülksüzleşme ve üretkenliğin yitirilmesi anlamında yaşanan kitlesel travma ise dayanışma ilişkilerinin dışına düşmek ve dahası dışlanmak anlamına gelmektedir.

kurabilenlerin, durumlarını dönüştürebilme de-
ğilse de 'idare etme' ya da 'hayatta kalma' ola-
naklarını biraz daha fazla yakaladıkları görül-
müştür. Bu ağ ilişkilerinin tamamen dışına düş-
mek ise 'hayatta kalamamak' anlamına gel-
mektedir.

Görüşülen kadınlar içinde, 'yokluk çok kö-
tü bir şey, hiçbir yere gitmiyoruz, kimse de bi-
ze gelmez. Karşıdan karşıya konuşursak o ka-
dar, gitsem yanlış anlaşılıyor, aç mı kaldı, bir
şey mi isteyecek diyeceklerini sanıyorum' tü-
rüründen durumlarından utandıkları, yalnızlaştık-
ları, akraba ve komşularından koptuklarına iliş-
kin anlatımlarla sıklıkla karşılaşmıştır. Kadınlar
içerisinde zaman zaman komşuların desteğinden
(gıda, giyecek, kullanılmayan eşya) söz
edenler olsa da bunlar çok sınırlı sayılarda kal-
maktadır. Nitekim Erder (1996: 257) Ümraniye
çalışmasında, hemşehrilik ilişkilerinin çok zor
durumda olanların dayanışma ilişkisi gibi gö-
rülmediğini ifade etmektedir. Dayanışma ve
yardımlaşma ilişkilerinin dışına düşmek ise,
kadınlar açısından yalnızlaştıran bir süreç ka-
dar bir tür dışlanma durumu olarak yaşanmak-
tadır. 'Ne kadar anlamasınlar istesen de onlar
bir şekilde anlıyorlar, ne kadar belli etmemeye
çalışsan da sanıyorum bir biçimde anlaşılıyor',
yoksulluğu gizlemeye çalışan, gizlenmesi gere-
ken bir durum olarak değerlendiren ifadelerde
olduğu gibi. Görüşme yapılan kadınların ifade-
leri, yakınları, akrabaları ya da komşuları tara-
fından desteklenmedikleri yönündedir. Kaldı ki
bu nedenle bir çoğu 'yardım talebinde bulun-
mak zorunda kaldıklarını' ifade etmişlerdir.

kadınlık ve erkeklik durumu

'tartışmalarımız hep yokluktan, dayak hep
yokluktan, yapacak yemek yok, alınacak ek-
mek yok'

Hanenin geçimini sağlayan ve karar verici
konumda olan hane reisi erkeğin işsiz kalması-
nın ve kendisinden beklenen toplumsal rolü ye-
rine getirememesinin eşler arası ilişkilerde sar-
sıcı bir yönü var. 'Eşimle görücü usulü evlen-
dik. Çocuklarına ve bana bağlı ama biraz du-
yarsız. Benim kadar savaşıyor. Sanki her şe-
yin sorumlusu benmişim gibi davranıyor, ço-
cukların, evin her şeyin sorumluluğu bende
sanki yalnızca ben mecburmuşum gibi davra-
nıyor, ben de onların babasıyım demiyor' gibi
ifadelerde olduğu gibi kadınların daha fazla so-
rumluluk üstlendikleri görülmektedir. Aile için-
de iktidar konumu sarsılan erkek daha da bas-
kıcı olmaya ve şiddete yönelebilmektedir. Eş-
leriyle birlikte yaşayan kadınların bir çoğu açı-
sından evlilik şiddet, taciz ve aşağılanma iç-
ermektedir. 'Tartışmalarımız hep yokluktan, da-
yak hep yokluktan, yapacak yemek yok, alına-
cak ekmek yok' ya da 'eşim bana zulüm ya-
pıyordu, kızım kundaktaydı, kızımın yattığı kar-

yolasını alıyordu, dışarı atıyordu, onu kırıyordu,
annenden git para iste, eniştenden git para is-
te, bana kumar parası getir, şunu getir, bunu
getir diyordu' gibi ifadelerle hemen tüm kadın-
ların anlatılarında yer almıştır.

Kadınlar ve erkeklerin yoksulluğun acısını
başka biçimlerde yaşadıkları mutlak. Kadınlar
ailelerini besleyememek, çocuklarının sağlıkla-
rına yeterince ihtimam gösterememek, taleple-
rine yanıt verememekten kaynaklı ezilirken, er-
kekler ailelerine bakamamak, işsiz kalmak ve
eve para getirememek gibi nedenlerle eziliyor-
lar. 'İnsanların karşısına çıkmaktan çekiniyor,
eziklik yaşamak istemiyor, mesela ben ekmek
kuyruğuna gitmem diyor. O zaman 2 milyon
ver de bakkaldan alalım dedim. O da yok. So-
nunda çocukları gönderdim ekmek kuyruğu-
na'.

Evlilik, görüşülen kadınlar için acı veren ve
genellikle çocukları için katlanılabilecek bir yaşantı
biçimidir. Çoğu erken yaşlarda, görücü usulü
ile evlendirilen bu kadınların hemen hepsinde
eşlerine ilişkin acıma ve öfke arasında gidip ge-
len karmaşık duygular hâkimdir. Görüşülen ka-
dınlar arasında birden fazla evlilik yapanların
oranı bir hayli yüksektir. İçlerinde 4 kez 5 kez
evlenenler de vardır. Bu kadınlar açısından ev-
lilik, 'ortada kalmamak' anlamına gelmektedir.
'Param olsaydı, bana bakacak bir babam, ağa-
beyim olsaydı hiç evlenir miydim' ya da 'kar-
deşin eline ne kadar bakacaksın, sığıntısının işte'
ifadelerinde olduğu gibi. Fatma hikâyesini söy-
le anlatmıştır: 'Ben 11 yaşında ilkokuldan ay-
rıldım. Biz Ankara'ya geldik. Annem bir tane
gecekondu aldı. Eniştem olacak ablamın koca-
sı içgüveydi. Hiçbir yere sığmadım. 14'ünde
beni evlendirdiler. İmam nikahıydı, yaşıam tut-
madığından resmi nikah yapmadılar. Bu bana
dirlilik vermedi, sürekli alkol, kumar, geç gelme
bizi bitirdi. Bir gün beni götürdü, çocuğuma
annemin kapısına bıraktı. Kızım 20 günlüktü.
Sonra 1,5 sene annemin evinde dul oturdum.
Annemin evi de değil de bizim mahallemizde
karakolda çalışan bekçi H. vardı. Onun evinde
kaldım 1,5 sene. Eniştem içgüveysiydi, senin
çocuğuna bakamam dedi. Ben de çocuğumu
atamadım. Mecbur kaldım, bir evlilik daha yap-
tım. Annemin uzaktan akrabasıydı, İzmit de
oturuyorlardı. Ankara'ya gelip beni gördüler,
böyle böyle bir oğlan var dediler, gittiler, bu
eşim olacağı aldılar getirdiler, ondan da dört
çocuğum oldu.' Kadınlar için bu evlilikler ken-
dilerine bakacak erkekler anlamına gelmekte-
dir. Ancak her evlilik yeni bir darboğaz olarak
yaşamakta, bir öncekine göre daha fazla da-
yak ve istismar anlamına gelmektedir. Kimse-
siz oldukları için defalarca yaşlı erkeklerle,
özürli erkeklerle evlendirilenlerin sayısı da
azımsanmayacak orandadır.

Şiddet şaşırtıcı boyutta olup travmatik bi-

Çoğu erken
yaşlarda, görücü
usulü ile
evlendirilen
kadınların
hemen
hepsinde
eşlerine ilişkin
acıma ve öfke
arasında gidip
gelen karmaşık
duygular hâkimdir.

çimde yıllarca devam etmiştir. Bu görüşmeler oldukça zor geçmiş, kadınlar şiddet öykülerini anlatırken kimi kez ağlama ve bayılma nöbetleri geçirmişlerdir. Elif, eşinin kendisini döven, döveceği aleti seçtiğini şu sözlerle belirtmiştir: *'Ortaya aletleri çıkartıyor. Oklava, balta sapı, kemer, bunun gibi başka şeylerde. Seç diyordu, seni hangisiyle döveyim.'* Ona bu soruyu nasıl yanıtladığını sorduğumda *'canımı en az acıtacağını bildiğimi seçiyordum'* dedi.

Bazı kadınlar için şiddet, kendilerine olduğu kadar kız çocuklarına da yönelen cinsel istismara dönüşmüştür. İki vaka da üvey babaların kızlarını taciz ettiği görülmüştür. Taciz, kadınlar açısından yoksulluğun bir parçası gibi görülmektedir. *'Eşim bundan 1,5 yıl önce beni satmaya kalktı. Rahatsızlandım, çalışmıyordum. Evde ekmek yoktu, çocuk çoktu. O zaman kızım küçüktü, çalışacaksın dedi. Bir gün gündüz gitti. Niye gittiğini bilmedim, çünkü bana söylemedi. Gece saat iki buçuktu, yanında bir adamla geldi, beni şöyle elinin tersiyle çekil diye itti, öbür odaya gittiler, sonra bana bağırdı, buyur dedim, adam ayakta duruyordu, bana dedi ki bak ağa-beyim kan, kan diyor, kan istiyor, bende aha sana kan diyorum dedi. Öyle deyince adam ne lan dedi. Sen kan istemiyor musun? Ağabey, aha sana kan dedi. Ötekisi git lan sen manyak mısın dedi. O şahıs da alkolü, ben de vay seni şeref-siz dedim, adam gitti. Benim yüzüne baka baka ben seni sattım, ne istiyorsun? Hem de seni bir şişe rakıya sattım dedi.'* Olay sonrasında soluğu ailesinin yanında alan Emine olayı onlara anlatmış ve eve geri döndüğünde eşinin şu sözlerinin muhatabı olmuştur: *'seni satamadım ama kızımı göstererek bunu satacağım dedi. Kızım 12 yaşında. Onun yüzüne karşı K.'ye satarım, bunu da satarım dedi.'* Emine bu olayın ardından çocuklarını da alarak Ankara'ya kaçıp gelmiştir.

Kadınların evlilikten ve bir eşten beklentileri ise, çoğu zaman eve ekmek getiren ve çocuklarıyla ilgilenen bir baba figürüdür. *'Ben hep isterdim ki eşim işten gelsin, ben ona çeşit çeşit yemeklerini yapayım, çocuklarımla yağlı balı olayım, tertemiz göreyim. O da geldiğinde ne var ne yok? diye sorsun, ben de ona işinin nasıl geçtiğini sorayım isterdim.'*

terk edilen kadınlar

'yıkıldım, dünya yıkıldı sanki...'

Sidel (1986)'e göre; kadınların yoksullukları, ekonomi ile ilgili yapısal faktörler, refah politikalarının eksik ve yetersizliğinin yanı sıra, kadına yönelik ideolojik ve yapısal sınırlamaların da bir sonucudur. Kadınlar sosyalleşme süreçlerinde birincil görevleri olarak annelik ve eş rollerini benimsemektedirler. Bu roller ve sorumluluklar, kadınların kendi kendilerini desteklemeye yarayacak olan mesleki ve eğitimsel becerilerden mahrum bıraktığı için, boşanma ya da ayrıl-

ma durumlarında kadınlar daha çok mağdur kalmakta ve yoksullaşmaktadır. Kadınların ev içi faaliyetleri, toplumsal, ekonomik ve psikolojik önemine rağmen, değersizleştirilmekte, bu faaliyetlere harcanan zaman ise kadının işgücüne tam katılımını engellemektedir. Bütün bu olumsuz koşullar, yalnız yaşayan, aile reisi kadın olan, çocuklarıyla beraber yaşayan ve evin geçiminin kadınlarca üstlenildiği haneler açısından daha çarpıcı hale gelmektedir. Erkeklerin artan işsizliği, isten çıkartılmalar, aile içi şiddet, klasik aile yapılanmasının sarsılmasına, terk ve boşanmalara neden olmaktadır.

Sosyal yardım talebiyle başvuran kadınların önemli bir bölümünde yaşamlarının bir noktasında bu türden bir terk hikayesi bulunmaktadır. Terk edilen kadınların aynıklara tepkileri, kendi koşullarına ve kişiliklerine göre farklılaşmakla birlikte çaresizliğin ve yoksulluğun derinleştiğine ilişkin vurguları belirgindir. İfadelerde eşlerinin kriz koşullarında sorunlarıyla baş edemedikleri, sorunlarıyla baş etme biçimi olarak kaçış yöntemleri geliştirdikleri ve nihayetinde terk edildikleri ağırlık kazanmıştır. Çoğu durumda terk edilen yalnız kadın olmamakta çocuklarda terk edilmektedir. Araştırmanın, şubat ekonomik krizinin ardında bir dönemde yapılması, kadınların anlatılarında da yer almış ve bu yüzden eşlerinin evlerini terk ettiğini söyleyen kadınlara da rastlanmıştır. *'Yıkıldım, dünya yıkıldı sanki, sürekli dışarıdaydı, geziyordu, tozu yordu, normal bir insan değil, gittiği, geldiği yerler belirsizdi. 18 sene çekersiniz, belli bir yere götürürsünüz ve sonra bırakıp giderler. Yıkılmak, gitmek, bítmek tir bu. Hayatımda kimseden yardım almadım, kız kardeşim hariç. Konu komşu getiriyor ama ben yıkılıyorum, kendimi dilenci gibi hissediyorum. Bel fıtığım olmasına rağmen, ev işlerine gidiyorum, çocuklarıma bir lokma ekmek yediriyorum, onların güzel yüzünü göreyim yeter, kabullenmek çok zor..., ben kadın olarak bir şey istemedim ama çocuklara da sahip çıkmıyorum.'* Bu sözlerin sahibi 36 yaşında ve dört çocuk annesi Nurhan yaşamını dönüştürmenin neredeyse imkansız olduğunu düşünmektedir. Tek ümidi çocuklarının büyüdülerinde ona *'sahip çıkmaları'* ve *'bakmaları'*dır. Kadınların yaşları, medeni durumları, çocuk sahibi olup-olmama durumları yoksulluğu karşılama ve baş etmelerinde önemli değişkenlerdir. Yeni, farklı ve güçlü sosyal koruma mekanizmalarının yaratılmadığı koşullarda ataerkilli değişim, kadın ve çocuklar açısından güçlenme ve özgürleşme anlamına gelmemekte, kadın önemli sınırlılıklar ve engellerle kuşatılmış durumdadır.

yoksullukla baş etme

'oturduğum yerde herkes fakir kimin evine temizliğe gideyim'

Neoliberal politikaların olumsuz etkileri kar-

Kadınların yoksullukları, ekonomi ile ilgili yapısal faktörler, refah politikalarının eksik ve yetersizliğinin yanı sıra, kadına yönelik ideolojik ve yapısal sınırlamaların da bir sonucudur.

şısında yoksul hane halklarının yoksulluğa ilişkin tepkileri genellikle ekonomik devrevi hareketler içerisinde farklı eğilimler göstermektedir. Çözüm, yükselme dönemlerinde özellikle işgücü piyasalarındaki genişleyen olanaklar yoluyla kendi dışlarında, gerileme ve kriz dönemlerinde ise içe dönük bir yaklaşımla kendi içlerinde aranmaktadır. Dışa dönük arayışlar içinde, hane halkı üyelerinin, özellikle kadınlar ve çocukların işgücüne katılımı ve çalışma saatlerinin artırılması, içe dönük arayışlar arasında ise, mal ve hizmet tüketiminin azaltılması gibi önlemlerin ön plana çıktığı gözlenmiştir (Delarocha, 1995,15).

Yoksullukla baş etme yönünde geliştirilen dışa dönük arayışlar içinde özellikle hane halkı üyelerinden kadınların ve bir ölçüde çocukların işgücüne katılımı söz konusu olsa da kadınların kaynaklara ve eğitim olanaklarına erişimleri konusundaki eşitsiz konumları onları işgücü piyasası içerisinde daha düşük verimlilik ve ücret düzeyindeki işlerde yoğunlaştırmıştır. Düzenli olmasa da bir gelire sahip olan bu kadınlar, çoğu kez hanenin geçimini sağlamak için ev ek-senli çalışmak, evde parça başı iş yapmak, ev dışında genellikle ev temizliğine gitmek, merdiven, halı vb. yıkamak gibi esnek, güvencesiz ve düşük ücrete dayalı işlerde çalışmaktadır. Görüşülen kadınlar arasında evde parça başı iş yapana rastlanmamıştır. Nadiren evinde patik, lif vb. yapan kadınlar görülmüştür. Ancak kadınların ürünlerini pazarlama şansları bulunmamaktadır. Bu ürünler, çoğu kez yardım aldıkları kurumun çalışanları arsında satılabilmektedir. Kuşkusuz yoksulluğu formel ve enformel olanın uzağına düşmek olarak tanımladığımızda, yardımlarla hayatta kalmayı başaran bu kadınlar için, verimlilik, nitelik ve ücret düzeylerindeki çeşitli etkinlikleri içinde barındıran ve girişin her zaman kolay olmadığı enformel sektöre de dahil olmadıkları görülmüştür. İçlerinde merdiven yıkayarak, ev temizliğine giderek, geçim biçimi geliştirenlere rastlansa da kadınlar, bunun bile bir dizi ilişkiler yumağı gerektirdiğini belirtmişlerdir: *'kapıcı olmak için bile zengin muhitte olmak gerek', 'oturduğum yerde herkes fakir kimin evine temizliğe gideyim'* türünden ifadelerle sıklıkla rastlanmıştır.

Kadının istihdam olanaklarının dışında kalmasında, bilgi ve beceri noksanlığı, evde bulunan çocuklara, hasta ya da yaşlıya bakma yükümlülüğü, eşinin çalışmasına izin vermemesi vb. nedenler etken olmaktadır. Bu ise kendine ait bir gelirinin olmaması ya da gelir getirene bağımlı olması anlamına gelmektedir. *'Hırsızlık yapsam, çocuklara baksam. Kapı kapı iş istediğim günler oldu. Kimi yaşın geç diyor, kimi sen hastasın diyor, kimi de tamam gel diyor. Gidiyorum, belime bir sancı giriyor, bir daha doğrulamıyorum. İkinci bir kez, o insanlar be-*

ni evine almıyor'. Çoğu durumda kadınların sağlık problemleri, beslenme yetersizliği vb. nedenlerden dolayı fiziksel güç gerektiren işlere giremedikleri ya da bu işlerde başarılı olmadıkları da görülmüştür. Ev temizliğine giden ancak geçirdiği hastalıklar nedeniyle çalışamayan Hatice duygularını şöyle ifade etmektedir: *'Bu işten utanç duymuyorum ama sürekli ağlıyorum, Allah'ım neden dünyaya geldim diyordum. Daha kötü iş yapanlar da var. Bu güne şükür diyordum. Evin yükü çocuğun yükü çok ağırlaşıyordu ama çalışıyordum.'*

Yukarıda sözünü ettiğimiz türden engellerin yanı sıra, sosyal kültürel engeller ve çocuk bakımı gibi olanakların kısıtlılığı da mevcut iş olanaklarını daraltmakta ve kadınların etkinlik alanları ağır ev işleri ve ücretsiz diğer geçimlik etkinliklerle sınırlandırılmaktadır. Bir başka deyişle kadınlar, ev içi üretim yoluyla hanenin yoksulluğu yenmesi yönünde çaba sarf etmektedir. Yoksullukla baş etme biçimi olarak, özellikle mal ve hizmet tüketiminin azaltılması gibi önlemleri almak, gıda üretmek, yakacak toplamak gibi geçimlik etkinliklere yönelmek, daha ucuz mal ve hizmetlerin satın alınması, öğün sayısının azaltılması, çocukların okuldan çekilmesi, ev eşyalarının ve sahip olunan araç ve gerecin onarımını erteleme, sağlık, eğitim, giyim harcamalarının yanı sıra sosyal amaçlı harcamaları kısma gibi yollarla hane halkı tüketim harcamalarının azaltılmasını sağlamaktadır. Harcamaların gıda harcamalarına yönelmesi, hane halkı bireylerinin özellikle çocukların işgücüne katılımını sağlayarak hane halkı gelirinin artırılması, hanenin kazanç getirici yeni üyeler yoluyla büyümesi ya da yeni doğumların önlenmesi gibi önlemlerde birebir etkin görünmektedirler. Kuşkusuz gitgide artan oranlarda resmi ya da sivil yardım organizasyonlarına aynı nakdi yardım başvurularındaki gözlemlenebilir artış da hanenin özellikle kadınların yoksullukla baş etme yollarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

sosyal yardım

'bir kadının bu işlerle uğraşması o kadar kolay değil'

Dayanışma ağlarının ve istihdam olanaklarının dışına düşmek, kısmen de olsa sosyal yardım ilişkileri içinde telafi edilmeye çalışılmaktadır. Evlerinden, sokaklarından, mahallelerinden pek de fazla çıkamayan, kurumlarla ilişkiye geçmekte zorlanan, kentteki olanaklardan faydalanmakta sorunları olan kadınlar, sosyal yardım kurumlarıyla ilişkiye geçen, yardım mekanizmalarını bulan, çözen ve devreye sokan kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal güvenceleri olmayan kadınların imdadına Yeşil Kart, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanış-

Sosyal kültürel engeller ve çocuk bakımı gibi olanakların kısıtlılığı da mevcut iş olanaklarını daraltmakta ve kadınların etkinlik alanları ağır ev işleri ve ücretsiz diğer geçimlik etkinliklerle sınırlandırılmaktadır.

ma Vakıfları, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Belediyeler ve kimi yardım dernekleri yetişmektedir. Yeşil kart kullanımı yaygın olmakla beraber, bazı sınırlılıkları da içermektedir. Ayaktan ve yatılı tedaviyi karşılamakta iken ilaç parasını karşılamamaktadır. Yalnızca sağlık raporu olan hastaların ilaç giderleri Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından karşılanmaktadır. Üstelik yeşil kart çıkartmak için bir hayli prosedürü yerine getirmek ve her sene yenilenmek gerekmektedir. Kuşkusuz sosyal devletin tahribatı sonrası temel hak kategorileri bir paradoks olarak yardım kategorilerine dönüşmüştür. Bu kurumlarca eğitim, sağlık, kira, gıda, yakacak vb. kalemlerde yardımlar yapılmaktadır. Acil durumlarda yapılan bu yardımlar önleyici olmaktan uzak, yoksulluğu en ağır sonuçlarına karşı hafifletmeyi amaçlamaktadır. Ancak bir çok durumda yapılan aynı yardımlar yoksulların yaralarına çare olamamaktadır. Biriken borçları kapatmak, kirayı ödemek vb. nedenlerle nakit paraya duyulan ihtiyaç, aynı yardımların en yakın bakkala satılması ile sonuçlanmaktadır.

Görüşülen kadınların bir kısmı, yardım başvurularından eşlerinin habersiz olduklarını belirtmiştir. Bu anlatılar, yoksullukla baş etme biçimlerinin kadınlar tarafından geliştirildiğini göstermektedir. Yardım kurumlarına başvuranların neredeyse tamamına yakınının kadınlardan oluşması ve bu grup içinde terk edilen kadın ve çocuk sayısındaki önemli artış, kadınlar ve çocuklar için barınma, beslenme, sağlık ve gelir güvencesini öncelikli sorunlar olarak karşımıza çıkartmaktadır. Bora (2002: 72)'ya göre, sosyal yardım başvurularının kadınlar tarafından yapılmasının bir nedeni de, onların yoksul olduklarını 'itiraf etmeleri' nin daha kolay olmasıdır. Bir yandan kültürel normlara göre ailenin geçimini sağlamakla sorumlu olmadıkları için, geçinememeyi kişisel bir başarısızlık ya da cinsiyet kimliklerinin sarsılması biçiminde yaşamıyor olmaları, öte yandan devlet kurumlarının baba/koca yerine geçip kadınlara ve çocuklara sahip çıkması, zaten olması gereken bir şey olarak algılanması. Üstelik kadınlar ailenin geçiminden sorumlu olmasalar da geçinememenin yükünü en çok onlar taşımakta, çocuklarını doyuramamak, evi yaşanır halde tutamamak onların yaşamlarını ağırlaştırmaktadır.

Öte yandan yardım kurumlarında da istismara uğradıklarını ve taciz edildiklerini belirten kadınlara da rastlanmıştır. Özürlü çocukları için yardım isteyen Ayşe'nin anlatımı şöyledir: 'Tacıç yaşadım, laf olarak yaşadım, en azından insan konuşuyor, sonunda da söylüyor, çok da yaşlı değilsin, güzel kadınsın gibi şeyler, birisi gençlik parkında bir yere gel de bir çay içelim dedi, sorunlarını konuşalım çözelim dedi, böyle şeyleri çok yaşadım, sanki alışkanlık haline gel-

di... Çocukları için okula gittim, halimi anlattım, çocuğun diplomasını vermiyorlardı, 10 milyon para istediler. Söz veriyorum, biriktirip getireceğim dedim. Sonra şöyle bir baktı, biriktirmene gerek yok dedi. Bir yer söyle de çay içelim dedi. Diplomayı elime vermişti, ben de diplomayı aldım, fırlattım, çıktım. Sahipsiz olduğumu hissettim, Türkiye' de paranın konuştuğunu hissettim'.

sağlık- beslenme

'şimdi dermanım yok, ne yiyoruz ki dermanım olsun'

Hemen hemen tüm yoksul hanelerde, kronik hastalıklar, özürlülük, beslenme yetersizliği ve barınma koşullarına dayalı hastalıklar oldukça yaygın görülmektedir. Beslenmek iyi beslenmek değil, açlıktan ölmek anlamına gelmektedir. Genellikle beslenme rejimi ekmek ve kuru bakliyata dayalıdır. Bunda kuşkusuz Belediye ve Kaymakamlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının gıda paketlerinin kuru gıdalara dayalı olmasının rolü bulunmaktadır. Bir çoğu için ise Belediyeden alınan ekmek karneleri ile ücretsiz ekmek edinebilmek mümkün olabilmektedir. Tek yönlü bu beslenme biçiminde, sebze, meyve ve et ise hiç yer almamaktadır. 'Gece pazarlara falan gidiyorum, akşamları gidiyorum, zaten kış gününde akşama kimse kalmıyor. Başıma bir tül bent bağlıyorum. Adam götürceğini götürüyor, götürmeyeceklerini atıyor, ben de topluyorum, onları getiriyorum, herkes normalde gündüzden pazarına gidiyor. Ben niye akşam gidiyorum? niye başımı, yüzümü tül bentle kapatıyorum, yani kimse görmesin diye, mesela adam satıyor, bir kilo veya yarım kilo ispanağı kalıyor, onu atıyor, karpuzu kalıyor, onu atıyor. Mesela meyvelerden elmanın bir yanı çürümüş onları atıyor. Onları getiriyorum, kesiyorum sağlamlarını kaldırıyorum, çürüklerini falan götürüp atıyorum'. Anlatılanlardan da çıkartılacağı gibi iyi beslenememek hatta açlık yoksulluğun ortasında durmaktadır. Görüşme yapılan kadınların bir kısmı ise Kızılay'ın aşevlerinden beslendiklerini belirtmişlerdir. Kadınlar, mevcut yardım kuruluşlarının hemen tamamına bir sıra dahilinde başvurumaktadır.

Hastalık ve yoksulluk bir döngü biçiminde birbirini çoğaltmaktadır. 'Karaciğerimde büyüme var, şişme var, eskiden binalara bakıyordum, merdivenlerini yıkayabiliyordum, ama şimdi yapamıyorum, ben açık açık söylüyorum, gücümü kaybettim, ben ki pratik oraların çöplerini falan alırdım. Şimdi dermanım yok, ne yiyoruz ki dermanım olsun. Düzenli yeme yok, içme yok. Yediğimiz sürekli makarna, çorba'. Oturulan konutların hijyenik olmayan yapıları da bu durumu tetiklemektedir. Sağlıksızlığın bu kadar yaygın olduğu bir yapıda, yeşil kart hayatı

Kadınlar ailenin geçiminden sorumlu olmasalar da geçinememenin yükünü en çok onlar taşımakta, çocuklarını doyuramamak, evi yaşanır halde tutamamak onların yaşamlarını ağırlaştırmaktadır.

önem taşımaktadır. Ama çoğu kez yeşil kart çıkartmak bile başlı başına bir uğraşı gerekli kılmaktadır.

çocuklar

'vaktinden önce olgunlaştılar'

Ailenin geçiminden değil ama beslenmesinden sorumlu olan kadın, bu sorumluluğu yerine getiremediğini düşündüğünde çocuklarına karşı suçluluk duymaktadır. 'Çocuklar soruyor, akşama ne yiyeceğiz diyorlar. Akşama makarna yeriz diyorum. Onlar da anne ne olur üç günde bir, her gün makarna deme, bıktık diyorlar. Geçen gün komşu nohut vermişti. Dün nohut pişirdim. Yerken bile korkuyorlar, yani, anne nohut da biterse? diyor. Oğlum bitmez dedim. O da biterse yine makarna mı yiyeceğiz? diyor. Anne peynir al diyorlar. Arkadaşları okula sucuk, salam getiriyorlarmış anne çocuklar sarelle getiriyorlar, sandviç getiriyorlar diyorlar. Sucuğu görmüşlerdi çünkü Sivas' tayken öğretmenleri getirmişti. Onu görmüşlerdi. Salami bilmiyorlar, kavurmayı bilmiyorlar. Burada kavurma yapılmıyormuş, hazır varmış. Salam için anne şöyle kırmızı, kırmızı, onu çiğ çiğ yiyorlar, adı salam mıymış neymiş diyor. Küçük kız da 'lan salak, nasıl salam?' diyor 'işte böyle böyle, ben gördüm, çiğ et. Sucuk gibi de böyle böyle kesmişler, kendilerini yuvarlamışlar, ne yapmışlarsa diyor'. Bu ifadeler, aynı zamanda çocukların yoksulluğu nasıl yaşadıklarını ifade ederler.

Kadınların anlatımları, çocuklarının çoğu kez bu durumu kabullendikleri, küçük isteklerini zaman zaman bastırdıkları ya da üstü örtük ifadelerle dillendirdikleri yönünde... 'Çocuklar durumu kavradıkları için istekleri olsa bile erteliyorlar. Vaktinden önce olgunlaştılar, bu insanın yüreğini burkuyor ama yapabilecek bir şey yok, hep konuşmaya bir gün paramız olsa diye başlıyorlar, okulda bir eksikliği olduğu zaman öğrenmişler paramız yok demeyi biliyorlar. Onun ezikliği de yaşıyorlardı.' Yapılan ev ziyaretlerinde, çocuklar arasında beslenme yetersizliğine ve vitamin eksikliğine dayalı hastalıkların yaygınlığı gözlenmiştir.

öteki kadınlar

'onlara sadece bakıyorum'

Peki kadınlar kendi konumunun dışındaki diğer kadınları, kendisi gibi yaşamayanları yani varsılları nasıl algılıyor? 'Çevremdeki kadınları mutlu görüyorum. Çoluklarıyla çocuklarıyla ben yabancı olduğum için onlara sadece bakıyorum. Konuşmuyorum, içlerine giremiyorum. İnsanlara güvenemiyorum, o yüzden de kendimi onların dışında tutuyorum'. Kadınların varsıl kavramını, durumları görece kendilerinden biraz daha iyi olan komşuları ya da yakınları üzerinden tanımlamaları araştırmanın önemli

bulguları arasındadır. Bu bulgu bile varsıllar ve yoksullar arasındaki ayrışmanın salt mekansal, sosyal ve ekonomik boyutları içermediğini, ayrışmanın zihinsel tahayyüllerde yaşandığını göstermektedir.

Ev temizliklerine giden Hatice'nin çalıştığı evlere ilişkin yorumu şöyledir: 'Allah her insana nasip etsin. Demek ki okumuşlar diyordum. Böyle düşünüyordum. Hep toplum, çevre, aile diyordum. Benim hikayem daha değişik olsaydı, belki bende okurdum, böyle olurdu, düzenim olurdu... Allah bizleri böyle yaratmış, yani demek ki ayırmış diyorum. Böyle bir yaşamı demek ki biz hak etmemişiz. Şimdiden sonra ne olacak, ne değişecek? Artık hiçbir şeyde gözüm yok. Sadece çocuğumu okutup, iyi bir mevkie getirmem. Bütün çabam o, Allah sağlık verirse yaşarsın, ama yaşamazsan devlete güvenmek kalıyor.'

kendilik algıları

'acaba biz de mi bir yanlışlık var diye düşünüyorum'

Görüşülen kadınların kendilik algıları çok düşüktü. Kimi zaman yetersizlikleri nedeniyle kendilerini, kimi zaman kaderi, kimi zaman devleti suçlamışlardır. Ama hepsinde hakim duygu, diğerleri ile karşılaşma anlarına ilişkin eziklikleridir. 'Mesela şu anda bakkalı düşün. Parasızlıktan değersiz oluyorsun. O kadar seviyesiz birisi oluyorsun. O kadar seviyesiz birisi oluyorsun, aşağılanıyorsun.'

'Düşünsün ya herkes bir şey söylüyor. Mesela dün akşam birine gittim, kadın bana daha dün geldin, verdim ya, ama her gün her gün bu olmaz ki dedi.. bir dakika dedi, kapıyı hızla vurdu. Demek ki kadın da bıktı, yeter artık dedi. O an da ne oluyorsun? Oluyorsun, yerin dibine girip, çıkıyorsun işte. Keşke girip de çıkmasaydım.'

'Ben çok çalıştım Betül hanım, yani para kazanmak için kendimi çok yıprattım. Çalıştım, ev işleri, tuvaletler, bir binanın lağını patladığı gittim onun suyunu dibinden kestim, yani yaptım. Anlayacağın düştükten sonra çevrenden de yardım gelmiyor, hiçbir dostun olmuyor, yani aşağılanıyorsun. Düşünsün eziliyorsun.'

gelecek

'bütün çabam o, çocukların güçlü bir insan olmasını istiyorum.'

Yapılan mülakatlar da sıklıkla umutsuzluk, çaresizlik ifadelerine rastlanmış, yine kadınlar sıklıkla depresyon ve sinir hastalıklarından söz etmişlerdir. Hemen tamamında fiziksel, ruhsal, sosyal yoksunluk ve bunlara dayalı bir çöküntü durumu hakimdir. Agresyon ve kadercilik zaman zaman yan yana durmaktadır. Öfke kendilerine yönelmekte 'neden bu benim başıma

Kadınların varsıl kavramını, durumları görece kendilerinden biraz daha iyi olan komşuları ya da yakınları üzerinden tanımlamaları araştırmanın önemli bulguları arasındadır.

Tam Kadro!

► Otobüsten hafif ticari araca, otomobilden kamyonu, Mercedes-Benz markası taşıyan tüm araçlar Mengerler'de sizleri bekliyor. İstedığınız Mercedes-Benz marka araca sahip olmanın en kolay yoluyla tanışmak için Mengerler'e gelin. Tecrübeli kadromuzun ve üstün hizmet anlayışımızın sağladığı kolaylıkların keyfini sürün.

Mercedes-Benz

Adana Mengerler Adana Ceyhan Yolu Üzeri 5. Km Adana Tel: (322) 346 25 00 **Ankara** Mengerler Ankara Ugur Mumcu Mah. Fatih Sultan Mehmet Bulvarı No: 314 Yenimahalle Tel: (312) 252 70 80 **Bursa** Mengerler Bursa Panayır Mah. Yeni Yalova Yolu Cad. No: 438 Osmangazi Tel: (224) 211 74 15 **Çorlu** Mengerler Trakya İstanbul Devlet Yolu Üzeri Önerler Kavşağı Çorlu Tel: (282) 685 48 31 **İstanbul** Mengerler İstanbul Yılanlı Ayazma Sk. No: 12 Davutpaşa Topkapı Tel: (212) 481 80 00 - Davutpaşa Cad. No: 40 Davutpaşa Tel: (212) 481 80 20 - Nispetiye Cad. No: 39 Etiler Tel: (212) 358 48 30 - Rami Kışla Cad. Apek Üretmen İş Merkezi A Blok 132 No: 89 Rami Tel: (212) 674 45 65 **İzmir** Mengerler İzmir Aydın Yolu 15. km. Akçay Cad. 698. Sk. No: 4 Gazimür Tel: (232) 251 21 11 - Atatürk Cad. No: 334/A Alsancak Tel: (232) 464 59 09 - Kazım Dirik Mah. 3. Sanayi Sitesi 408. Sk. No: 6 Bornova Tel: (232) 462 60 34 **Kocaeli** Mengerler Kocaeli Emek Mah. D-100 Karayolu No: 66 Uzunçiftlik Tel: (262) 371 32 57 **Milas** Mengerler Milas Milas-İzmir Yolu 5. Km. Milas-Muğla Tel: (252) 545 45 30 **Samsun** Mengerler Samsun Cumhuriyet Mah. Samsun Ordu Cad. No: 142 Tekkeköy Tel: (362) 256 21 00-07 **Sivas** Mengerler Sivas

Keyfinizi kaçırmayın...

Dereboyu Caddesi No: 42/2 Mecidiyeköy / İSTANBUL
Tel: (0212) 213 6610-11 Fax: (0212) 213 6612
www.fastmaildagitim.com - info@fastmaildagitim.com

geldi, ben bunu hak ettim', 'Allah bizleri böyle yaratmış demek ki ayırmış' ifadelerine ise sıklıkla rastlanmaktadır.

'Ben yaşadığımdan nefret ediyorum. Şu dünyaya geldiğimden nefret ediyorum, böylesi insanlardan nefret ediyorum. Çocuklarımla suçu dünyaya gelmek mi? İsterim ki çocuklarımla her şeyi dört dörtlük olsun. Yakınıyorum, ne yapayım kötü yola mı gideyim? Yok... geliyorum senden istiyorum, verirsen de Allah razı olsun vermezsen de ama ben istiyorum' Tükenmişlik, çaresizlik, değersizlik duygusu, kadercilik bu sürecin uzaması ile birlikte gelecek umudunun tamamen yitimi ve tek kurtuluşun ölüm olarak algılanması ise yaygındır.

Geleceğe dair umutların odağında ise ço-

cuklar durmaktadır; 'şimdiden sonra ne olacak, ne değişecek? Artık hiçbir şeyde gözüm yok. Sadece çocuğumu okutup, iyi bir mevkie getirmek istiyorum. Bütün çabam o çocuklarımla güçlü bir insan olmasını istiyorum. Güçlü derken, yürekleriyle güçlü olmalarını istiyorum. Zaten her şeye yüreğimle yenilmiş olsaydım, şimdi ayakta duramazdım. Beni yaşama bağlayan tek şey çocuklarımla' gibi ifadelerle sıklıkla karşılaşmıştır. Yoksulluk, gerek kadınlar gerekse çocuklar için koruma mekanizmalarının dışına düşmek anlamına gelmektedir. Bu yönüyle yoksulluğun bizi kendisi şiddettir. Yattığı şiddet hayattan dışlamakta, benlik saygısını ve insan onurunu tahrip etmekte, siyasal, toplumsal ve kültürel yaşamdan dışlamaktadır.

kaynaklar:

- Altıntaş, B.(2003) Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe- Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bora, A.(2002) 'Olmanın Nesini İdare Edeceksin?: Yoksulluk, Kadınlar ve Hane', Yoksulluk Halleri- Türkiye' de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri, (Ed: Necmi Erdoğan) Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, İstanbul
- Buğra, A. (2001) 'Ekonomik Kriz Karşısında Türkiye'nin Geleneksel Refah Rejimi' Toplum ve Bilim, 89, 22-30
- Delarocha, M.G (1995) 'The Urban Family and Poverty in Latin America' Latin American Perspectives, 22 (2), 12-31
- Erder, S.(1996) Ömraniye: İstanbul'a bir Kent Kondu, İletişim Yayınları, İstanbul
- Gökçe,B., vd. (1993), Gecekondularda Aileler arası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş
- Organizasyonlara Dönüşümü, T.C.Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayını, Ankara
- İşık,O.,M. Pınarcıoğlu (2001) Nöbetleşe Yoksulluk: Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kalaycıoğlu,S. H. Rittersberger Tiliç (2000) 'Intergenerational Solidarity Networks of Instrumental and Cultural Transfers Within Migrants Families in Turkey' Ageing and Society, 20, 532- 542

Kalaycıoğlu, S.,(2002) 'Kadın Yoksulluğu Nasıl Anlaşılmalı' Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı 2002 Bildirileri- Yoksulluk ve İnsan Hakları

Oruç, Y.(2001) 'Küresel Yoksulluk ve Birleşmiş Milletler' Toplum ve Bilim, 89.

Pearce, D.(1978) 'The Feminization of Poverty: Women, Work and Welfare', Urban Change and Social Change Review, 11, 28-36.

Rodgers, J.(1986) Poor Women, Poor Families. New York, M.E Sharpe.

Sidel,R. (1986) Women and Children Last-the Plight of Poor Women in Affluent America, New York, Viking.

Şen, M.(2002) 'Kökene Dayalı Dayanışma- Yardımlaşma: 'Zor İş...' Yoksulluk Halleri-Türkiye' de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri, (Ed: Necmi Erdoğan) Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, İstanbul

Senses, F.(2001)Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk, İletişim Yayınları, İstanbul

Geleceğe dair
umutların
odağında ise
çocuklar
durmaktadır;
'şimdiden sonra
ne olacak, ne
değişecek?
Artık hiçbir
şeyde
gözüm yok.
Sadece
çocuğumu
okutup,
iyi bir
mevkiye
getirmek
istiyorum.'

ab bağlamında gats'ın mode 4 hizmet sunum şekli

Bilindiği üzere Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) çerçevesinde yürütülen, nihai hedefi sermaye birikim sürecinin dünya çapında güvenli bir tarzda işlemesi için hukuki ve kurumsal temel yaratmak olarak ifade edilebilecek görüşmeler askıya alındı. Söz konusu askıya alınmanın daha önce Uruguay görüşmeler turunda yaşanan duraklama sürecinden çok daha önemli olduğu ve "kriz" olarak nitelendirilebileceği dile getirilmektedir (T. Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu, 2006).

Görüşmelerin askıya alındığı, DTÖ Genel Direktörü Pascal Lamy tarafından kamuoyuna açıklandı. Lamy'nin açıklamasının dikkatli bir tarzda okunması yaşanan gelişmenin çapını anlamak için ilk elden önemli ipuçları vermektedir. 27 Temmuz 2006 tarihli açıklamaya göre, üç gün önce yapılan 6 temel önemdeki DTÖ üyesi ülke ve birliğin (Avusturalya, Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Brezilya, Hindistan, ve Japonya) Cenevre'deki toplantısı, anlaşmazlıkların "halen çok önemli olduğu"nu ortaya koymuştur. Bütün müzakere gruplarının çalışmalarnın askıya alınacağını bildiren Lamy, görüşmelerin devamının üyelerin pozisyonlarında yeni ilerlemeleri mümkün kılacak değişimlerin yaşanmasıyla mümkün olacağını belirtmekte ve belli bir süre için "sessizlik" talep etmektedir. Bu talebin, DTÖ çerçevesinde yaratılmaya çalışılan yapı(lar) üzerine kopanları gültüden sonra gelmesinin anlamlı olduğuna burada yalnızca işaret etmekle yetineceğiz.

Elbette, ister "sessizlik" ihtiyacı, ister "kriz" olarak nitelendirilsin yaşanan gelişmenin önemli olduğu kesindir. Ancak sözü edilen gelişmenin, kendilerini küreselleşme karşıtı hareket çerçevesinde ifade eden bazı kesimlerde yer yer boy veren bir çeşit 'zafer sarhoşluğu'nu haklı çıkaracak nitelikte olmadığını da belirtmek gerekir. Aslında bunun yerine sürece eleştirel bakan kesimlerin, DTÖ görüşmelerinin askıya alınmasının hangi eğilimlerin sonucu olduğunu ve gerçekte neye tekabül ettiğini irdelemeleri daha yerinde bir çaba olacaktır. Bu noktada Lamy'nin işaret ettiği "korumacılığın yeniden belirmesi riski"nin ne anlama geldiğinin dikkate alınması gerektiğini düşünüyoruz. Ayrıca söz konusu askıya alma işleminin DTÖ çerçevesinde yürürlük kazanan hukuki ve kurumsal oluşumların işlerliğini durdurmadığını önemle belirtmek gerekir. Askıya alınma nitelemesi, yürürlüğe girecek düzenlemelerin veyahut yürür-

lükteki anlaşmaların geliştirilmesi hedefiyle yapılan müzakerelere ilişkindir.

Bu çalışmanın konusu olan Mode 4 Hizmet Sunum Şekli çerçevesinde sağlanacak ilerlemelerin, GATS'a ilişkin yürütülen müzakerelerin genel başarısı açısından temel önemde bir faktör olduğu ifade edilmiştir (Lakshmi Puri (CNUCED), OIM, 2006, s. 35)¹. Bu belirleme, Mode 4'ün düzenleme olarak öneminin ötesinde müzakerelerde tuttuğu yeri ortaya koyması bakımından önemlidir. Çalışmada DTÖ çerçevesinde yürürlüğe giren anlaşmalardan biri olan Hizmet Ticareti Genel Anlaşması'nın (GATS) en az tanınan ve (en azından şimdilik) en önemsiz (OECD, 2003) hizmet sunum şekli olan Mode 4'ü, bu alanda AB'nin tutumunu ve buna bağlı olarak kısaca AB'deki durumu ele alacağız.

Kanaatimizce böyle bir ele alış çeşitli alanlarda açıklık sağlamaya katkıda bulunabilecektir. İlkın Mode 4 gibi GATS'ın en az bilindiği ifade edilen bir hizmet sunum şeklini tanıtmaya yardımcı olacaktır. İkincisi, konuyu GATS'ın ve genel olarak DTÖ çerçevesinde yürütülen çok taraflı anlaşmalar sürecinin baş aktörlerinden biri olan AB etrafında ele almayı olanaklı kılacaktır. Bu, AB'nin Mode 4'ün düzenlediği alanda nerede durduğunu da bize gösterecektir. Üçüncüsü, Türkiye'de AB gibi üzerinde çok tartışılan bir oluşum hakkında somut bir alan üzerinden fikir edinmeye yardımcı olacaktır. Çalışmamızın amaçları arasında ikinci planda yer almasına rağmen bu nokta bizce önemlidir. Çünkü AB demokrasi, insan hakları ve refah gibi nispeten amorf kavramlar üzerinden tartışıldığı koşullarda, tartışma ele alınan olgunun somut gerçekliğiyle kavranması çabasıdan çıkmakta, söz konusu olguya ilişkin edinilmiş önsel fikirlerin kanıtlanmaya çalışılmasına dönüşebilmektedir. Bundan dolayı somut konular çerçevesinde yapılacak çalışmaların özel önemi bulunmaktadır.

kısaca gats

GATS, eski DTÖ başkanı Renato Goggerio tarafından, "Korkarım şu anda ne hükümetler neyin altına imza attıklarının, ne de şirketler ne kazandıklarının farkında değiller" şeklinde değerlendirilmiştir (Aktaran Pınar, 2002). Söz konusu olan DTÖ Kuruluş Anlaşması'nın ekinde yer alan anlaşmalardan biridir. Uruguay anlaşmaları turu sonucunda 15 Nisan 1994'te imzalanmış ve 1 Ocak 1995'te yürürlüğe girmiştir². Bir anlamda önceli durumundaki Gümrük

Ibrahim
Soysüren*

Sürece
eleştirel bakan
kesimlerin, DTÖ
görüşmelerinin
askıya
alınmasının
hangi eğilimlerin
sonucu
olduğunu ve
gerçekte neye
tekabül ettiğini
irdemeleri
daha yerinde
bir çaba
olacaktır.

*ibrahimsoysuren@online.ch

Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ile temelde aynı amaçları taşıdığı ifade edilmektedir (Commission européenne Direction générale du commerce, 2002, s. 6). Anlaşma, anlaşma metninden, çeşitli eklerden ve üye ülkelerin ya da ülke gruplarının yaptıkları yükümlülük beyanlarından oluşmaktadır. Girişinde anlaşmayla hizmet ticaretinin büyüyen önemini farkında olan devletlerin bu ticaretin gelişimini sağlamak için kurallar koymayı ve bu ticareti serbestleştirmeyi hedefledikleri belirtilmektedir.

GATS'ın uygulanabileceği 11 sektör ve 160 alt-sektör belirlenmiştir. Bunlar arasında sağlık, sosyal hizmetler, eğitim, araştırma, turizm, toplu taşıma, telekomünikasyon gibi sektörler yer almaktadır. Ayrıca herhangi bir unutulma olasılığına karşı, dahil olmayan öteki hizmetler diye bir kategori daha oluşturulmuştur. 2000 yılı Ocak ayında başlatılan ikinci tur görüşmeleri çerçevesinde, söz konusu sektörlerin belirlenmesinde iki anlayış ortaya çıkmıştır. Birincisi bir sektörün alt sektörlerini belirleme şeklinde işleyen sınıflandırmadır. İkincisi ise, ilgili bir sektörle ilişkili olabilecek diğer sektörlerin de dahil edilmesi şeklinde işleyen salkımlandırmadır. Aslında Anlaşma çerçevesine "açıkça düzenlenmeyen bütün insani faaliyetler" in de girdiği haklı olarak ifade edilmektedir (Yılmaz, 2003).

Anlaşmaya dahil edilmeyen alanlar ise devletlerin egemenliğini sürdürmesi açısından vazgeçilmez olarak nitelendirilenlerdir. 1. maddesinin 3. fıkrasının (b) bendine göre, bu "hizmetler" den anlaşılması gereken, "hükümet gücünün icrasında üretilen tüm hizmetler"dir. Aynı maddenin (c) bendinde ise "hükümet gücünün icrasında üretilen tüm hizmetler" den anlaşılması gereken, "ne ticari bir temelde, ne de başka hizmet üreticileri ile rekabet halinde üretilmeyen tüm hizmetler" olarak açıklanmaktadır. Bu tanımları yorumlayan Math ve Spire (2004a, s. 6) şu sonuca varmaktadır: "Belirlenen bu tanımla GATS dışında yalnızca ordu, adalet ve Avrupa Merkez Bankası'nın kalması gerekecektir".

ab gözüyle gats

AB, yukarıda da değinildiği gibi, GATS'ın oluşum ve gelişim sürecinde yer alan başlıca aktörlerden biridir. Bilindiği üzere GATS ve benzeri anlaşmalar hükümetler tarafından müzakere edilmektedir. AB söz konusu olduğunda ise birliğin işleyişi açısından temel belge olarak nitelendirilebilecek Amsterdam Anlaşması'nın 133. maddesinin bir yetki paylaşımını öngördüğü görülmektedir. Söz konusu düzenlemeye göre, bu anlaşmalar AB kurumları³ (Konsey ve Komisyon) ve üye devletler tarafından birlikte müzakere edilmektedir. GATS süreci bu düzenlemenin anti-demokratik niteliğini ortaya koymaktadır. Çünkü gerek 'AB vatandaşları' ve gerekse de (ülkeler veya AB düzeyindeki) seçil-

mişlerin, 25 AB üyesi ülkenin temsilcisi durumundaki Avrupa Komisyonu'nun müzakerelerdeki pozisyonu üzerine değil etkide bulunmak, bilgi edinme olanağı bile bulunmamaktadır (Jennar). Buna karşılık European Services Forum (ESF) gibi AB'nin hizmet alanındaki önemli şirketlerinin oluşturduğu bir oluşumun süreçte önemli bir ağırlığı bulunmaktadır. Zaten bunun böyle olması gerektiğini AB Komisyonu da belirtmiştir. Şirketler için GATS üzerine hazırladığı rehberlerden birinde Komisyon şöyle söylemektedir:

"GATS basit olarak hükümetler arası bir iş değildir. Öncelikle ve her şeyden önce şirketlerin avantajına bir araçtır, ve yalnızca genel olarak şirketler değil, başka ülkelere hizmetlerini ihraç etmek, [bu ülkelerde] yatırım yapmak ve çalışmak isteyen bireysel hizmet şirketleri için de [bir avantajdır]. Komisyon GATS'taki serbestleştirme çerçevesinde ilerlemek ve gelişmek isteyen şirketlere içten bir şekilde yardım etmek istemektedir (Commission européenne Direction générale I-Relation extérieures, 1998, s. 18)."

AB'nin GATS'ı oldukça önemseydiği ve GATS'tan önemli beklentileri olduğu görülmektedir. Şu an DTÖ Direktörü olan Pascal Lamy, Avrupa Toplulukları (AT) Ticaret Komisyonu Başkanı iken Anlaşmanın AB açısından önemini şu cümlelerle ifade etmekteydi:

"AB için şimdiki hizmetler üzerine görüşmelerin sonunda kazanılacak şey önemlidir. Hizmet sektörü, tek başına gayri safi milli hasılanın en az üçte ikisiyle, en dinamik ekonomik aktiviteyi oluşturmaktadır. Hizmetler ayrıca AT'den ve AT'ye yabancı yatırımların yarısından fazlasını oluşturmaktadır. AB aynı zamanda dünyada, dünya hizmet ticaretinin yüzde 24'ü ile (dünya mal ticaretinin yüzde 19'u), en temel hizmet ihracatçısı ve ithalatçısıdır" (Commission européenne Direction générale du commerce, 2002, s. i).⁴

Tabii ki GATS'a AB'nin attığı önemi ve AB'nin bu alandaki beklentilerini açık bir şekilde ifade etme onuruna sadece Pascal Lamy erişmemiştir. Lamy'yi önceleyen AB temsilcileri benzer sözler sarfetmiştir. Yukarıda alıntı yaptığımız AB'nin şirketler için hazırladığı GATS rehberine önsöz yazan dönemin Avrupa Komisyonu başkanı yardımcısı Sir Leon Brittan, Lamy'nin tekrarladığı rakamları verdikten sonra şunları söylemektedir:

"Hizmet ticareti alanındaki Birlik politikası geleceğe ve dışarıya dönüktür. Bu politika, yabancı ülkelere yeni ihracat, yayılma ve yatırım olanakları yaratmak ve - şirketlerin üzerinde gelişip büyüebilecekleri ve daha rekabet edebilir hale dönecekleri - iç pazarları açık ve rekabet edebilir tutmaktır."

Services Forum gibi AB'nin hizmet alanındaki önemli şirketlerinin oluşturduğu bir oluşumun süreçte önemli bir ağırlığı bulunmaktadır.

Bu objektiflere ulaşmak için temel araç DTÖ'nün sütunlarından biri olan GATS'tır" (Commission européenne Direction générale I – Relation extérieures, 1998, s. 18).

Söz konusu rehberin ilerleyen sayfalarında ise, GATS dünya çapında faaliyet yürütmek isteyen şirketlerin faaliyetleri için bir referans metin olarak nitelendirilmekte ve GATS'ın GATT'la karşılaştırılabilir bir düzeyde hizmet ticaretini çok taraflı bir çerçeveye oturttuğu ifade edilmektedir (Commission européenne Direction générale I – Relation extérieures, 1998, s. 9-13). Bu temelde hareket eden AB'nin, GATS müzakerelerinde mümkün olduğunca fazla sektörün serbestleştirilmesi doğrultusunda tavır alması şaşırtıcı olmamaktadır (Jennar).

AB'nin bu tutumu bazı sektörler için özel bir önem vermesini engellemektedir. Özel önem verdiği sektörlerden biri yaşamsal önem sahip olan su sektörüdür. Bu konuya dair Math ve Spire'in verdikleri bir örnek, AB'nin tutumuna ilişkin önemli bir veri olmasının yanında, GATS'ın somut işleyişi açısından da anlamlıdır. AB yetmiş iki "Güney ülkesi"nden içme suyu sektörlerinin serbestleştirilmesi için talepte bulunmuştur. Bunların içerisinde içme suyu sistemleri iyi işleyen ve içme suyu sistemlerini özelleştirme kapsamına almayı reddeden ülkeler de bulunmaktadır. Fakat AB, kendi su sektörünü GATS çerçevesinde diğer ülkelere açmayı ise, yeterli sayıda DTÖ üyesi ülkenin kendisinden bu konuda talepte bulunmadığını ileri sürerek kabul etmemektedir (Math ve Spire 2004a, s. 7). Yani AB'nin tutumu, sınırları içinde su gibi yaşamsal önemde bir madde nin sağlanmasının serbestleştirilmesini reddettiği anlamına gelmemektedir.

gats'ın öngördüğü mode 4 hizmet sunum şekli

GATS, tabloda görüldüğü gibi, 4 hizmet sunum şekli öngörmektedir. "Mode 4" olarak adlandırılan hizmet sunum şekli uyarınca, adresi DTÖ üyesi bir ülkede yerleşik olan bir şirketin, yaptığı bir hizmet sözleşmesini yerine getirmek amacıyla, çalışanlarını sözleşmenin ifa edilece-

ği DTÖ üyesi başka bir ülkeye göndermesi⁵ mümkün olmaktadır⁶.

Yukarıda da değinildiği gibi, mode 4 olarak adlandırılan bu hizmet sunum şeklinin GATS'a ilişkin sürdürülen müzakerelerde önemli bir yer tuttuğu ifade edilmektedir. Özellikle Hindistan gibi ülkeler başta olmak üzere, bazı "gelişmekte olan ülkeler" bu hizmet sunum şekline özel bir önem atfetmektedir. Merkez kapitalist ülkelerin ise görüşmelerde Mode 3 olarak adlandırılan hizmet sunum şeklini daha fazla önemsettikleri görülmektedir (OECD, 2003, s. 7). Bunun nedeni ise, "gelişmekte olan ülkeler" in merkez kapitalist ülkelere yapacakları işgücü ihracından kazançlı çıkabileceklerini düşünmeleridir (Kassen, 2005). Hindistan örneği bu konuda açıklayıcıdır. Çünkü bu ülke son dönemde bilgi-işlem teknolojileri açısından yetişmiş işgücü fazlalığıyla öne çıkmaktadır ve mode 4'ü bu açıdan bir olanak olarak görmektedir.

Diğer taraftan GATS'ın "Anlaşma çerçevesinde hizmet üretimi yapan gerçek kişilerin hareketliliği hakkında ek" isimli bölümünde, Anlaşmanın bir üye devletteki "istihdam piyasasına girmek isteyen gerçek kişileri etkileyen tedbirler"e ve "vatandaşlık, ikamet veya istihdamla ilgili tedbirlere uygulanmayacağı" belirtilmektedir. Aynı bölümün sonundaki "Yorumlayıcı not"ta ise bazı ülke vatandaşlarından vize talep edilip diğer bazı ülkeler vatandaşlarından talep edilmemesinin, özel taahhütler kapsamındaki menfaatleri iptal etmek veya zarar vermek olarak sayılmayacağı belirtilmektedir. Dolayısıyla ortada kişilerin bireysel olarak kullanabilecekleri bir olanaktan ziyade, "Yalnızca şirketlere açık olan bir hak ya da özgürlük söz konusudur" (Math ve Spire, 2004a, s. 9).

Yukarıda söylenenler Mode 4'ün ikili karakterini de ortaya koyar niteliktedir. Bir taraftan sözü edilen düzenleme hizmet ticareti çerçevesinde yapılmıştır. Ama diğer taraftan hizmet ticareti çerçevesinde işgücünün bir ülkeden başka bir ülkeye taşınması yani emek göçü öngörülmektedir. Bu ikili karakterin üzerine çeşitli

Ortada kişilerin bireysel olarak kullanabilecekleri bir olanaktan ziyade, "yalnızca şirketlere açık olan bir hak ya da özgürlük söz konusudur.

Tablo 1 : GATS'ın öngördüğü hizmet sunum şekilleri

Mode 1 :	Hizmetin bir üye ülkeden diğerine gönderilmesi (sınır ötesi ticaret). Örnek: Telekomünikasyon yoluyla danışma hizmetleri.
Mode 2 :	Hizmetin bir üye ülkede diğer bir üye ülkeden gelen tüketiciye sunulması. Örnek: Turizm ve eğitim.
Mode 3 :	Hizmetin bir üye ülkenin hizmet sunucusu tarafından, diğer bir üye ülkenin sınırları içerisinde ticari bir varlık oluşturularak sağlanması. Örnek: Dağıtım ve banka hizmetleri.
Mode 4 :	Hizmetin bir ülkeden başka bir ülkeye gerçek kişi gönderilerek sağlanması. Örnek: İnşaat ve mühendislik hizmetleri.

tartışmalar yapılmıştır. Hatta Dünya Bankası ve DTÖ işbirliğiyle Uluslararası Göç Örgütü tarafından, bu çalışmada yer yer atfı yaptığımız, ticaret ve göç uzmanlarını bir araya getiren bir seminer de düzenlenmiştir. Ancak sözü edilen ikili karakterin bir kaçış yolu işlevi de gördüğü aşıkardır. Çünkü örneğin Mode 4 ve benzeri düzenlemeler çerçevesinde yaşanan emek göçü AB kaynakları tarafından "emek piyasasına girmeyen"ler olarak nitelenmektedir (COM, 2004, s. 7). Bunun iki temel sonucunun olduğu söylenebilir. Birincisi, sözü edilen düzenlemeler, oldukça önemli olmalarına rağmen, emek göçü üzerine yapılan tartışmaların dışında tutulmaktadır. İkincisi ise bu araçların kamuoyu baskısından uzak ve rahat bir tarzda kullanımının önü açılmaktadır.

Fakat Mode 4'ün hizmet ticaretine ait bir düzenleme olduğuna dair söylenenler, aynı keşimlerde Mode 4'ün emek göçü açısından tutarlı, rasyonel bir yol ve yasadışı göçe karşı etkili bir araç olduğu (Lakshmi Puri, 2006, s. 37) belirlemesinin yapılmasına engel olmamıştır. Ayrıca Mode 4'ün emeğin yer değiştirmesi yoluyla bir hizmet sunum şekli olduğu teslim edilmekle birlikte, yaşlanma sorunu ile ilgili dolaylı etkileri olduğu ifade edilmiştir. İlkın Mode 4 sağlık ve kişi bakımı alanında yaşlanmaya bağlı olarak büyüyen emek ihtiyacını karşılama açısından etkili bir yoldur. İkinci olarak, söz konusu düzenleme kabul ülkesine emeklilik ödemelerini yapmak zorunda kalmadan yasal ve genç bir işgücü sağlmasına izin vermektedir (OIM, 2006, s. 39).

Mode 4'e ilişkin yapılan değerlendirmelerde üstünde durulan önemli diğer bir konu ise düzenlemenin açıklıktan yoksunluğudur (OIM, 2006, s. 152). Bunun en bariz örneği düzenlemedeki "geçici" nitelemesidir. Denilebilir ki buradaki tek sınırlama bir ülkeden diğerine yaşanan emek göçünün "sürekli olmaması"dır. Uygulamada bu kavramın içeriğini doldurmak devletlere kalmıştır. Bunun sonucu olarak da örneğin aynı şirket içinde yer değiştiren personel için öngörülen kalış süresi 2 ile 5 yıl arasında değişmektedir (Hamid Mamdouh, 2006, s. 28). AB de DTÖ'ye gönderdiği belgelerin birinde, konuya ilişkin düzenlemelerin "açıklıktan yoksun" olduğunu belirtmektedir. Ayrıca AB, Mode 4'ün genişlemesi ve "yükümlülüklerin derinleşmesi tüm ülkelerin hizmet ticareti konusundaki rekabet gücünü artırır" argümanını ileri sürmektedir (Commission Européenne, 14 Mart 2001).

AB'nin açıklık istemi farklı kurum ve kişiler tarafından dile getirilmiştir (OIM, 2006, s. 152). Burada önemli olan açıklık isteğinin düzenlemenin genişletilmesi isteğiyle birlikte dillendirilmesidir. Bu istemin ise, esasta Mode 4'e büyük ilgi gösteren uluslararası hizmet ticareti şirketlerine ait olduğu görülmektedir. Söz konusu ke-

simlere göre, Mode 4 çerçevesinde hizmet sektörü ile imalat sektörleri arasında farklılık gözetilmesi "absürd"dür (OIM, 2006, s. 16). Düzenleme çok kısıtlıdır ve uygulama alanı genişletilmelidir. Ayrıca, pazara girişteki engellerin ortadan kaldırılması ve öngördüğü şartların daha açık ve şeffaf hale getirilmesi yoluyla, Mode 4'ün daha operasyonel hale sokulması gerekmektedir (OIM, 2006, s. 126).

ab'nin mode 4 çerçevesinde üstlendiği yükümlülükler

AB'nin Mode 4 çerçevesinde üstlendiği yükümlülükler ise şöyle özetlenebilir:⁷

1) Çok uluslu bir şirketin bünyesinde yer değiştirebilecekler:

a) **Yöneticiler:** Kuruluşun ya da bir şubesinin yönetimini üstlenen, emirleri şirket genel yönetim kurulu ya da hissedarlardan alan, personeli denetleyen, işe alma ve işten atma yetkisi olan kişilerdir.

b) **Uzmanlar:** İlgili hizmetlerin sağlanması için istisnai niteliklere haiz olan kişilerdir.

c) **Stajyerler:** Üniversite diplomasına sahip olan ve mesleki değişim ya da teknik veya ticari metodlar konusunda bir eğitim almak için yer değiştiren kişilerdir.

Yöneticiler ve uzmanlar AB üyesi bir ülkede Mode 4 çerçevesinde 3 yıl kalabilir. Bu sürenin 2 yıl daha uzatılma olanağı vardır. Stajyerlere gelince bunların kalabilme süresi 1 yıl olarak belirlenmiştir. Bu üç kategoride çalışanların kabulünde, AB'nin bu kişilere ekonomik olarak ihtiyacı olup olmadığı araştırması zorunlu değildir.

2) İş ziyaretinde bulunanlar:

a) **Hizmet satıcıları:** AB sınırları içerisinde ikamet etmeyen bir hizmet sağlayıcıyı temsilen sözleşme yapmak isteyen, fakat halka doğrudan satış yapmayan kişilerdir.

b) **Ticari bir kuruluşu hazırlayacaklar:** Yukarıda belirtilen niteliklere sahip, yerleşim yeri AB ülkeleri dışında DTÖ üyesi bir ülkede olan hizmet sağlayıcı bir tüzel kişilik için çalışan ve bu tüzel kişiliğin AB üyesi bir ülkede ticari varlığını sağlayabilmesi için gerekli kuruluşu hazırlayabilecek kişilerdir.

İş ziyaretinde bulunanlar kapsamında ele alınanların AB ülkelerinde kalma süresi 1 yılda 90 güne sınırlanmıştır. Bunların kabulünde AB'nin söz konusu kişilere ekonomik olarak ihtiyacı olup olmadığı araştırması zorunlu değildir.

3) Sözleşmeli hizmet sağlayıcılar:

a) **Tüzel kişi tarafından ücretli çalışanlar:** AB üyesi bir devlette aşağıda belirtilecek sektörlerin birinde, 12 ayı geçmeyen bir süre sözleşmeyle hizmet sağlama hükümlüğü altına

Mode 4'ün emeğin yer değiştirmesi yoluyla bir hizmet sunum şekli olduğu teslim edilmekle birlikte, yaşlanma sorunu ile ilgili dolaylı etkileri olduğu ifade edilmiştir.

giren tüzel kişi, bu hizmetin sağlanması için başka bir ülkeden getirdiği ücretli kişi ya da kişileri çalıştırabilir. Fakat bu aşağıdaki şartlara bağlanmıştır:

- Söz konusu hizmet sağlayıcı tüzel kişinin herhangi bir AB üyesi devlette ticari faaliyeti bulunmamalıdır.

- Sözleşme AB'nin ve ilgili üye devletin düzenlemelerine uygun olmalıdır.

- Çalıştırılacak kişinin üniversite diploması sahibi ya da dengi düzeyde bir niteliğinin bulunması, söz konusu aktiviteyi AB ve ilgili üye devlet yasaları uyarınca yerine getirecek mesleki niteliklere haiz olması ve faaliyet gösterdiği sektörde en az üç yıllık deneyime sahip olması gerekmektedir.

- Çalıştırılacak kişinin başvuru tarihinden önceki en az bir yıllık sürede, ilgili tüzel kişi bünyesinde çalışmış olması gerekmektedir.

- Söz konusu kişinin AB üyesi bir ülkede bir hizmet sözleşmesinin yerine getirilmesi için çalıştırılma süresi bir yıl içerisinde 3 ayı geçmez.

- Çalıştırılacak kişi yalnızca ilgili sözleşmenin öngördüğü çerçevede çalışabilir.

- Özellikle belirtilmediği takdirde, bir alt sektör için kişiye ekonomik olarak gereksinim olup olmadığına dair inceleme zorunlu değildir.

- İlgili sözleşmenin yerine getirilmesi için öngörülen çalışan sayısı, AB'de ve üye devletteki düzenlemeler çerçevesinde gerekli görülen fazla olamaz.

- Çalıştırılabilecek kişilerin sayısı sektörel olarak sınırlandırılmıştır.

- Bu kişi ya da kişiler şu belirtilen sektörlerde yapılacak sözleşmeler çerçevesinde çalıştırılabilir: Hukuksal hizmetler, muhasebe ve defter tutma hizmetleri, vergiye dair danışma hizmetleri, mimarlık, kentsel düzenleme ve çevre mühendisliği hizmetleri, mühendislik ve eki hizmetler, bilgisayar mühendisliği ve eki hizmetler, araştırma ve geliştirme hizmetleri, reklam, yönetim danışmanlığı hizmetleri, yönetim konusunda danışmanlık hizmetlerine bağlı hizmetler, teknik deneme ve analiz hizmetleri, bir kira ve satım sonrası sözleşmesine bağlı olarak bakım ve onarım hizmetleri, çeviri hizmetleri, inşaat hizmetleri, şehir etüd çalışmaları, yükseköğretim hizmetleri, çevresel hizmetler, turizm ajansları ve turistik organizatör hizmetleri, gösteri hizmetleri, malzeme satımı ya da bir bera-tın devrine bağlı hizmetler.

b) Bağımsız çalışanlar: AB ve ilgili üye devlet yasalarına uygun bir sözleşme uyarınca, bir yıl içerisinde altı ayı geçmemek kaydıyla, ilgili sözleşmeyi kişisel çalışmalarını yerine getirecek kişilerdir. Bu kişilerin ilgili sektörde ilişkili bir üniversite diplomasının ya da teknik nitelikleri-

nin olması, ilgili aktiviteyi AB ve ilgili üye devlet yasaları uyarınca yerine getirecek mesleki niteliklerinin bulunması ve faaliyet gösterdikleri sektörde en az üç yıl deneyime sahip olmaları gerekmektedir.

Yukarıdaki yükümlülüklerle ilgili ifade edilenler açısından bir başka önemli noktayı da vurgulamak gerekmektedir. AB, Mode 4 çerçevesinde kişilerin geçici olarak çalıştırılacağı, bir başka deyişle hizmet sözleşmesinin ifa edileceği ülkenin ve AB'nin çalışma hukuku çerçevesindeki düzenlemelerinin geçerli olması şartını öne sürmektedir.⁸ Ama,

"Bilmek gerekiyor ki GATS üzerine müzakerelerdeki bu pozisyon kırılındı çünkü ne DTÖ sekretaryası, ne müzakeredeki diğer ABD ve Hindistan gibi önemli ülkeler, ne de Avrupalı büyük hizmet şirketleri lobileri (European Services Forum) tarafından paylaşılmaktadır" (Math, 2005).

Diğer yandan Jennar, AB'nin ileri sürdüğü çalışanlar açısından AB'nin ve üye ülkelerinin yasalarına riayet etme zorunluluğunun Avrupa Komisyonu'nun uzmanları tarafından "müzakerelerde vazgeçilebilir" olarak nitelendirildiğini aktarmaktadır (Jennar).

ab'de mode 4 benzeri diğer bazı düzenlemeler

Belirtmeliyiz ki Mode 4 çerçevesinde yapılan düzenleme, göçmen çalışanların geçici olarak başka bir ülkeye gönderilmesi usullerinden yalnızca biridir. Aynı mantık çerçevesinde yapılan bir başka düzenleme ise, AB'ye ve Avrupa Ekonomik Alanı'na (AEA) üye ülkelerin vatandaşları çalışanlara ilişkin yürürlükteki düzenlemelerdir.⁹ 96/71/CE sayılı Avrupa Parlamentosu'nun ve Konseyi'nin 16 Aralık 1996 tarihli direktifinden bahsediyoruz. Bu düzenleme a) bir üye ülkedeki bir şirketin başka bir üye ülkede yerleşmiş bulunan bir şirkete, hizmet sağlamak için geçici olarak çalışan göndermesini, b) aynı şirketin ya da aynı şirketler grubunun başka bir üye ülkede bulunan biriminde ya da şirketinde çalıştırmak üzere geçici çalışan göndermesini, c) aracı bir şirketin, diğer bir üye ülkede bulunan kullanıcı şirketin emrine verilmek üzere, geçici çalışan göndermesini düzenlemektedir. Söz konusu düzenleme yukarıda Mode 4 çerçevesinde belirtilenlerle karşılaştırıldığında daha az kısıtlayıcı bir görünüme sahiptir. Asgari çalışma şartları açısından, geçici olarak çalıştırılacak kişinin gönderildiği ülkenin hukukunun geçerliliğini koşul olarak kabul etmekle birlikte, çalışanlarla ilgili olarak Mode 4'teki kısıtlayıcı hükümleri barındırmamaktadır.

Söz konusu direktifin kapsamına AB'nin yeni üyesi ülkelerin vatandaşları da girmektedir. Ayrıca AEA'na üye ülkelerin birinde ikamet eden üçüncü ülke vatandaşı göçmen çalışanlar

Mode 4 çerçevesinde yapılan düzenleme, göçmen çalışanların geçici olarak başka bir ülkeye gönderilmesi usullerinden yalnızca biridir.

da, bu ülkelerin birinde yerleşmiş olan şirketler tarafından, geçici olarak bir başka üye ülkedeki bir sözleşmeyi ifa etmek için çalıştırılabilmektedir (Math ve Spire, 2004b). Bu konuda Almanya'nın Polonya'yla yaptığı anlaşma gibi, AB üyelerinin genellikle komşu ülkelerle yaptığı ve şirketlerin yerleşik oldukları ülkeden başka bir ülkeye bir hizmet sözleşmesini yerine getirmek için çalışan götürmesini sağlayan anlaşmalar da bulunmaktadır.

16 Şubat 2006'da Avrupa Parlamentosu'nda kitlesel gösteriler sonucu 16. maddesindeki köken ülke prensibi değiştirilerek kabul edilen, Bolkestein direktifi (COM, 2004) olarak adlandırılan hizmetlerin serbestleştirilmesi direktifi önerisine de burada değinmeden geçemeyeceğiz. Söz konusu "Direktif önerisinin amacı, hizmet sağlayıcılarının yerleşme özgürlüğü ve hizmetlerin üye devletler arasında dolaşımı önündeki engelleri kaldırmak" olarak ifade edilmektedir (COM, 2004, s. 3). Direktif önerisi, 4. maddesinde belirtildiği üzere, "anlaşmanın [Amsterdam] 50. maddesinin öngördüğü, karşılığında bir bedel ödenen, ücretli olmayan tüm insani faaliyetler"i kapsamaktadır. Dolayısıyla Bolkestein direktifi, AB ülkelerinde hizmetlerin serbestleştirilmesini çok daha ileri bir noktaya taşıması açısından, GATS'a benzer bir mantık taşımaktadır. Bu özelliğine dikkat çeken Jennar söz konusu direktifi "GATS'ın bir çocuğu" olarak nitelendirmiştir (Jennar, 2005).

Konumuz açısından bakıldığında ise, Bolkestein direktifinin köken ülke prensibinin, yani hizmet sunucusu şirketin yerleşik olduğu ülkenin yasalarına tabi olması kuralının, çalışma şartları açısından geçerli olmadığı görülmektedir. Çünkü direktifin 17. maddesinde sayılan köken ülke prensibinin istisnaları arasında yukarıda değindiğimiz 96/71/CE sayılı düzenleme de sayılmaktadır. Dolayısıyla bu direktif uyarınca bir işçinin, işçi giderlerinin düşük olduğu bir AB üyesi ülkeden, bu giderlerin nispeten yüksek olduğu bir başka üye ülkeye çalışmak için gönderilmesi halinde, kendi ülkesinin normları ve ücretleri ile çalıştırılmaya devam etmesi mümkün değildir. Fakat hizmet sunucusu şirketin başka bir ülkeden geçici işçi getirdiğine dair bildirimde bulunma zorunluluğunun artık bulunmaması, "bütün gerçek kontrol ve kurallara saygı olanağını engelleyecektir" (Math, 2005).

Mode 4'ün yaratabileceği muhtemel sonuçlar

AB çerçevesinde Mode 4 benzeri düzenlemelere yaptığımız kısa değiniden sonra, Mode 4'ün yaratabileceği muhtemel sonuçlar üzerinde durmak istiyoruz. Öncelikle ifade etmeliyiz ki Mode 4 çerçevesinde yürütülen faaliyetler, dünya hizmet ticaretinin ancak yüzde 2'sini oluşturmaktadır (Dünya Bankası 2004, s. 144'ten aktaran Niessen, s. 5)¹⁰. Ama bu, Ni-

essen'in konuya ayırdığı çalışmasında şu sonuca varmasını engelleyememiştir: "(...) bir Model olarak küresel göç yönetimi için sıçrama tahtası olabilecek birçok eleman barındırmaktadır. (...) Sonuç olarak, küresel bir göç rejimi tanımlamayı deneyen göç uzmanları GATS'da bir ilham kaynağı bulabilirler" (Niessen, s. 21). Ayrıca hizmetler örneğinin Avrupa'daki aktif nüfusun yüzde 70'e yakın kısmını barındırmaktadır. Dolayısıyla şu anki göreceli sınırlı kullanımı, önemi ve yaratabileceği sonuçlar açısından Mode 4'ün üzerine düşünülmesini engellememelidir (Commission européenne direction générale du commerce, 2002, s. 5).

Diğer kategorileri bir yana bırakırsak, Mode 4 çerçevesinde bir ülkeden başka bir ülkeye gönderilen çalışanlar büyük oranda yüksek niteliklilerdir (OECD, 2003, s. 15). Bu çalışan kategorilerine öncelik verilmesinin yalnızca devletlerin tercihi olmadığı görülmektedir. Hizmet üretimi alanında AB'deki Çok Uluslu Şirketleri bünyesinde toplayan ve GATS'la ilgili yoğun bir lobi faaliyeti yürüten ESF'nin de devletlerle benzer bir stratejiyi benimsediği görülmektedir. Mode 4'e ilişkin bakış açısını açıkladığı belgede ESF, düşük vasıflı işgücüne ilişkin istemler ileri sürmemesini, önemli olmalarına rağmen bu tür istemler ileri sürmenin sağlanacak serbestleştirilmenin yeterli düzeye varmasını tehlikeye sokma olasılığıyla açıklamaktadır (ESF, 2005, s. 6).

OECD tarafından yapılan bir çalışmada Mode 4'ün muhtemel çeşitli sonuçları üzerinde durulmuştur. Herşeyden önce OECD Mode 4 düzenlemesinin göçmen emek için doğuracağı olumsuzlukları önemser görünmemektedir. Bu kuruluşa göre sözü edilen olumsuzluklar daha çok yapılan işlerin niteliğine ilişkin dezavantajlardır (2003, s. 5). Diğer taraftan aynı kuruluş, bu söyledikleriyle çelişkili olarak nitelendirilebilecek saptamalara da ilgili değerlendirmesinde yer vermek durumunda kalmıştır. OECD'ye göre, Mode 4 yoluyla bir ülke pazarının bazı bölümleri ulusal üretimin yıkımı pahasına yabancı şirketler tarafından ele geçirilebilir. Ayrıca bazı yerli işgücü gruplarının işleri yabancı işgücü tarafından yapılar hale gelebilir. Bu iki durumda da işsizlik artabilir. Fakat bu olumsuz etkiler büyüyen rekabetin olumsuzlukları tarafından giderilebilir (OECD, 2003, s. 31). Rekabetin, genellikle vaaz edilen aksine, tekelleşmenin bir aracı olduğu gerçekliği üzerinde durmayacağız. Fakat OECD tarafından ifade edilen ulusal üretimin bazı bölümlerinin yıkımı ve işsizliğin yükselmesi olasılıklarının gerçekleşmesi koşullarında, büyüyen rekabetten ve onun olumsuzluklarından nasıl bahsedilebileceğini sormadan edemiyoruz.

Math ve Spire (2004a, s. 35), hizmet sözleşmesinin ifası için geçici çalışma amacıyla başka ülkelerden çalışan getirmenin, emek ihti-

OECD Mode 4 düzenlemesinin göçmen emek için doğuracağı olumsuzlukları önemser görünmemektedir.

yacı ve katı göç politikaları arasındaki çelişkiye bir yanıt olduğunu vurgulamaktadırlar. Mode 4 ve benzeri düzenlemeler, göçmen çalışanların giriş ve oturumları ile ilgili politikadaki sertleşmeyi göçmen emeğin akışkanlığı ile uyushabilir kılması amaçlamaktadır. Ayrıca bu iki yazar Terray'ın "yerinde delokalizasyon" tezine de atıf yapmaktadır.

Terray'ın "yerinde delokalizasyon" (délocalisation sur place) tezi özellikle yasadışı göç olgusunu anlamlandırmak açısından önemlidir. Daha sonra pek çok kişi tarafından atıf yapılan çalışmada yazar, yasadışı göçü delokalizasyonla karşılaştırmaktadır. Terray, önce delokalizasyonun tanımını yapmaktadır. Delokalizasyon, bir aktivitenin bir bölgeden diğerine ücretlerin, sosyal ödentilerin, çalışma şartlarının, esnekliğin ve işgücünün uysallığının işveren tarafından daha elverişli sayılmasından dolayı taşınmasıdır (Terray, 1999, s. 13). Yasadışı konumdaki göçmenlerin çalıştırılmalarına da "delokalizasyonun özel bir formu olarak" bakılabilir. Delokalizasyonun bu formunun özelliği ise, bir delokalizasyon eyleminin hiçbir dezavantajına maruz kalmadan, bütün avantajlarından yararlanmaya olanak tanımasıdır (Terray, 1999, s. 15). Çünkü işveren bir delokalizasyonun getirdiği bütün avantajlardan yararlanmaktadır, fakat taşıma gideri vs. gibi hiçbir dezavantajına ise katlanmamaktadır (Terray, 1999, s. 17). Math ve Spire, Terray'ın kısaca aktardığımız tezine atıfla Mode 4 çerçevesinde gerçekleşen bir yerinde delokalizasyon olarak nitelenebiliriz. Ayrıca yasal olması dolayısıyla, yerinde delokalizasyonun bu formunun yasadışı konumdaki göçmenlerin genellikle istihdam edildiği sektörlerden başka sektörlerde yayılma olanağı olduğunu ifade etmektedirler (Math ve Spire, 2004a, s. 4).

Yazarlar Mode 4 ve benzeri çalışanların geçici olarak bir ülkeden diğerine taşınmasına olanak veren düzenlemelerin, kaynak ülkenin "çalışma ve ücret koşullarını [varış ülkesine] ithal etme riski"ni taşıdığı da belirtilmektedir. Bu durum varış ülkesinde ücretler ve genel olarak sosyal normlar üzerinde baskıya yol açacaktır (Math 2005, Math ve Spire 2004b). Geçici olarak başka ülkelerde çalıştırılmanın "çalışma şartları konusundaki normların ve sosyal korumanın düşürülmesinin bir aracı" olduğu tespiti de bulunan Math (2005), bu "aracın" kullanıldığı ülkelerin sosyal sistemleri üzerinde yapacağı baskıyı dört nedene bağlamaktadır:

Birincisi, geçici çalıştırılan göçmenlerin diğer çalışanlara göre daha elverişsiz konumlarıdır. Çünkü bu kişiler işverenlerine bağımlıdır. Özellikle serbest dolaşım hakkı olmayan ülkelere gelenlerin bağımlılıkları daha üst düzeydedir. İşverenin iş sözleşmelerine son vermesi, aynı zamanda onların çalıştıkları ülkede kalma

haklarını da yitirmeleri anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bunların işverenden talepte bulunmaları diğer işçilerden daha zordur.

İkincisi, işverenlerin kurallara uyup uymadığının kontrolünün zorluğudur. AB üyesi ülkeler söz konusu olduğunda bu kontrol zorken, AB'ye üye olmayan ülkeler açısından bu çok daha zor olacaktır. Örneğin Fransa'da, işverenler bu çalışanların yalnızca küçük bir kısmı ile ilgili bildirimde bulunmaktadır. Ayrıca yukarıda değindiğimiz 96/71/CE sayılı direktifin uygulamasını değerlendiren Avrupa Komisyonu da, söz konusu direktifin getirdiği düzenlemeye uyulup uyulmadığının denetiminin zorluğuna vurgu yapmaktadır. Yaşanan zorluklar arasında, üye devletlerin ilgili organlarının çalışanın geldiği ülkenin diliyle yazılmış metinleri anlamaması örneğindeki dil alanındaki güçlükler ve şirketlerin yerleşik oldukları ülkenin hukukuna uyup uymadıklarının sözleşmenin ifa edildiği ülke tarafından kontrolünün zorluğu sayılmaktadır (COM, 2003, 0458 final). AB gibi bir yapılanmada yaşanan bu denetim zorluğunun, DTÖ çerçevesinde çok daha yakıcı bir şekilde yaşandığını/yaşanacağını söylemek sanırız yanlış bir tespit olmasa gerektir.

Üçüncüsü, işverenlerin tüm kurallara uydugunu farzetsek bile bu geçici göçmenler, özellikle iş sözleşmelerinin yapılmasında, uygulanmasında ve sona erdirilmesinde, sözleşmenin ifa edildiği ülkedeki yerleşik çalışanlarla aynı haklardan yararlanamamaktadır.

Dördüncüsü, yine bir önceki paragrafta olduğu gibi tüm kurallara uydugunu farzetsek dahi, işverenlerin bazı ödentilerden muaf tutulma olanakları bulunmaktadır. Bilindiği üzere, AB ülkelerinde uygulamada olan 1408/71 (CEE) numaralı sosyal güvenlik rejimlerinin Birlik içerisinde yer değiştiren ücretli çalışanlara, ücretsiz çalışanlara ve bunların aile üyelerine uygulanması ile ilgili yönetmelik, AEA ülkelerinde yerleşik olan şirketler için bu olanağı tanımlamaktadır. Ayrıca örneğin Fransa'nın Magreb ülkeleri, Türkiye ve ABD gibi ülkelerle olan anlaşmaları dolayısıyla, bu ülkelere getirdikleri geçici göçmenleri çalıştıran şirketlerin bazı ödentilerden muhaf tutulması mümkündür (Math ve Spire, 2004b).

Özellikle Fransa örneği üzerine basına yansıyan haberler yukarıda sayılanların korkudan ibaret olmadığını ve gerçeğe dönüştüğünü göstermektedir. Le Monde gazetesinde çıkan bir haberde (18 Eylül 2006) yer alan bilgiler yaşanan gerçekliği sınırlı da olsa ortaya koyar niteliktedir. Habere göre Fransız şirketleri özellikle Polonyalı şirketlerle hizmet sözleşmeleri yapmaktadır. Söz edilen Polonyalı şirketler, yapılan sözleşmenin ifası için getirdikleri çalışanlarına Fransa'daki normlara göre ücret vermek ve Fransız iş hukukunu ve ilgili işkolunda-

Mode 4 ve benzeri düzenlemeler, göçmen çalışanların giriş ve oturumları ile ilgili politikadaki sertleşmeyi göçmen emeğin akışkanlığı ile uyushabilir kılması amaçlamaktadır.

ki toplu sözleşmeleri uygulamak zorundadır. Burada şu soru akla gelmektedir: Neden Fransız şirketleri Polonyalı şirketleri tercih etmektedir? Sorunun cevabı, içerisinde pek çok boşluk taşıyan yasal düzenlemelerin olanak verdiği fiili durumda aranmalıdır. Çünkü Fransa'ya bir hizmet sözleşmesini ifa etmek için getirilen çalışanların ücretleri ve sosyal ödentileri Polonya'da ödenmektedir. Bu durumda, özellikle kısa dönemli çalışanlar açısından hizmet sağlayıcı/taşıeron şirketlerin yasalara uyup uymadığının tespiti zorlaşmaktadır. Bu ise hizmet sağlayıcı/taşıeron firmalara yol ve konaklama giderlerini ücretlerden düşürme ve hatta fazladan çalıştırma olanağı vermektedir. Ekleme gerekir ki bu şirketlerin birçoğu paravan durumundadır ve bazen Fransa'daki ücretlerin yarısı kadar bir ücretle çalışacak eleman getirmeyi önerebilmektedirler. Hatta bazıları hizmet sözleşmesi çerçevesinde aldıkları parayı alıp çalışanların ücretlerini ödemedi ortadan kaybolabilmektedir. Böylesi bir durumda mahkemeler, ancak olayı bir hizmet sözleşmesi değil de basit bir 'çalışan kiralama' olarak nitelermeleri durumunda ücretliler açısından asıl işvereni sorumlu tutabilmektedir.

Mode 4'ün yaratabileceği sonuçlara ilişkin söyleyeceklerimizi somut bir örnekle bitirmek istiyoruz. Fransız ALSTOM şirketinin Mode 4 ve benzeri düzenlemelerden yararlanarak, Fransa'nın Atlantik Okyanusu kıyısındaki Saint-Nazaire kentinde bulunan şantiyelerinde çalıştırmak için geçici işçi getirmesi örneğini ele alacağız. Şirket internet sitesinde kendisini "enerji üretimi ve toplu taşıma altyapısında dünya lideri" olarak tanıtmaktadır. Fakat konuyla ilgili yararlanacağımız Confédération Générale Du Travail'a (CGT) bağlı Union Syndicale Multi-professionnelle'in (USM) atlantik şantiyeleri şefi André Fadda ile yapılan geniş röportaj ise (2004) "ALSTOM, taşıeron kralı" başlığını taşımaktadır. Bunun nedeni, söz konusu şirketin "kendi sorumluluklarından ve özellikle yasal ve finansal zorunluluklarından kaçınmak için kolay bir yol" olan zincirleme taşıeronlaşmaya gitmesi, Saint-Nazaire'deki şantiyelerinde 600-650 civarında taşıeron şirket kullanmasıdır. Sendikacı Fadda, ALSTOM şirketinin Saint-Nazaire şantiyelerinde yaşananları "DTÖ'de hazırlananın, daha açıkçası GATS'in ünlü Mode 4'ündekinin habercisi" olarak nitelermektedir.

Fadda'ya göre, şirketin işçi giderlerini düşürmek için ücretlerin düşük olduğu ülkelerden işçi getirmesi kararına dair şirket içi bir belgeye ulaşan sendika, basın yoluyla bir kampanya başlatmıştır. Röportajın sonuna eklenen 25 Ekim 2001 tarihli söz konusu belgede ise "Bildığınız gibi, masrafları azaltma politikamız bizi sürekli bir tarzda yeni ilerleme eksenleri bulmaya itiyor." denmekte ve bu eksenlerden birinin

"egzotik montaj" olarak adlandırıldığı, "yani maaliyeti düşük olan ülkelere işçi getirme" olduğu ifade edilmektedir.

Sonraki süreç ise sendikacı Fadda'nın anlamına göre kısaca şöyle gerçekleşmiştir: şirket 2001 yılında Hindistan, Romanya, Polonya ve Yunanistan vb. ülkelere çok sayıda işçi getirmiştir. Bu durumda sendika yeni gelen işçilerin çalışma koşullarını saptamaya çalışır. Çok hızlı bir şekilde yasal açıdan kabul edilemez koşulların varlığı saptanır: Doktora gitme olanağından yoksunluk, yemek yemek için gerekli düzenlemelerin yokluğu, çalışma sürelerinin üst sınırlarının geçilmesi, dışarıyla ilişki kurmanın yasak olması vb.

Temelde ortak konumu paylaşmalarına rağmen, farklı ülkelere gelen işçiler ayrı ayrı sorunlarla karşı karşıyadır. Örneğin Hindistan'dan getirilenlerden yasal çalışma süresi olan 35 saatlik işgünü hakkını kullanabilen tek gruptur. Fakat ilk greve gidenler de onlar olurlar. Hindistan'dan getirilenlerden bazılarıyla sendika ilişkisini kurmayı başanır ve görülür ki bu işçilerin pasaportlarına işverenleri tarafından elkonulmuştur. Ayrıca 750-800 avro olan aylıklarının 450-500 avroluk kısmına gıda, ulaşım, barınma vb. gideri diye elkonulmaktadır. Yunanistan'dan getirilenler ise altı ay boyunca ücretlerini alamazlar. Bu konuda sendika tarafından mahkemeye yapılan başvuru ise, şirketin uluslararası olması dolayısıyla mahkemenin yetkisiz olduğu argümanı ile reddedilir.

sonuç yerine

Örnekten de anlaşılacağı üzere, GATS'in getirdiği Mode 4 ve benzeri düzenlemeler ne göçmen çalışanlar, ne de varış ülkelerindeki çalışan sınıflar açısından olumlu sonuçlar doğuracaktır. Henüz sınırlı bir uygulama alanı olan Mode 4'ün ve benzeri düzenlemelerin yaygınlaşmasının, göçmen çalışanlar ve varış ülkelerindeki çalışan sınıflar açısından iki önemli sonuç doğurma olasılığı bulunmaktadır. Göçmen çalışanlar her türlü haktan yoksun ve işverene bağımlı bir duruma sürüklenebilecektir. Böylelikle göçmenlik konumlarının kendilerine sağladığı ve zamana bağlı olarak artan (sürekli yenilenebilir oturma izninden süresiz oturma iznine ve vatandaşlığa kadar gidebilen) haklardan ve çalışmalarından dolayı kullanmaları gereken (sendikal örgütlenme hakkı, toplu sözleşme hakkı vb.) haklardan yoksun bir duruma düşeceklerdir. Bu durumun bir parça dışına çıkma şansı olanlar ise, birikim sürecinin dönemsel ihtiyaçları açısından özel öneme sahip olduğu düşünülen yüksek nitelikli çalışanlar olacaktır.

Varış ülkelerindeki çalışan sınıflar açısından bakıldığında ise, söz konusu olanlar merkez kapitalist ülkelerin çalışan sınıfları olduğu koşullarda, bunların sahip olduğu göreceli yüksek

Mode 4'ün ve benzeri düzenlemelerin yaygınlaşmasının, göçmen çalışanlar ve varış ülkelerindeki çalışan sınıflar açısından iki önemli sonuç doğurma olasılığı bulunmaktadır. Göçmen çalışanlar her türlü haktan yoksun ve işverene bağımlı bir duruma sürüklenebilecektir.

ücretlerin ve sosyal hakların bağımlı konumunda-ki göçmen çalışanların kullanılması sayesinde aşınmasının önü açılabilir. Bir başka ifadeyle neo-klasik iktisadın göç alanındaki teorik iddialarının tersten yaşam bulması mümkün olabilecektir. Çünkü bu anlayışa göre A ülkesinde düşük ücretlerin ve işgücü fazlalığının, B ülkesinde ise yüksek ücretlerin ve işgücü sıkıntısının yaşanması halinde, A ülkesindeki işgücü B ülkesine göç eder. Bu gelişme bir süre sonra A ülkesinde ücretlerin yükselmesine, B ülkesinde ise ücretlerin ve dolayısıyla yüksek olan üretim giderlerinin düşmesine neden olur. İki ülke için de yararlı olduğu düşünülen gelişmenin sonucu ücretlerin eşitlenmesi olacaktır. Mode 4 ve benzeri düzenlemelerin yaygınlık

kazanması halinde, neo-klasik iktisadın öngördüğü 'ortada eşitlenme' yerine, yaşanabilecek olan 'aşağıda eşitlenme'dir. Elbette bu eşitlenme sadece ücretlerde değil, fakat aynı zamanda sosyal haklarda ve çalışma koşullarında da gerçekleşecektir.

Son olarak ele aldığımız Mode 4 düzenlemesini içeren GATS ve benzeri uluslararası düzenlemelerin önemli bir etkisine işaret ederek bitirmek istiyoruz. Uygulama alanları sınırlı olsa da bu tür düzenlemeler, ulusal çapta yapılan düzenlemeleri ve bölgesel düzeydeki anlaşmaları doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Bu durumun konumuz açısından en bariz örneği "GATS'ın çocuğu" olarak nitelenen Bolkestein direktifidir.

Kaynaklar:

Amsterdam Anlaşması'nın Nice Anlaşması ile konsolide edilen metni, http://europa.eu.int/eurlex/lex/fr/treaties/dat/12002E/pdf/12002E_FR.pdf, erişim: 07 Mart 2006.

Commission européenne Direction générale du commerce, (2002) Demandes des membres de l'OMC à la CE et à ses Etats membres en faveur de l'amélioration de l'accès au marché pour les services, Document de consultation, http://europa.eu.int/comm/trade/issues/sectoral/services/docs/imas_fr.pdf, erişim: 02 Şubat 2006.

Commission européenne Direction générale I - Relation extérieures, (1998) GATS 2000 L'ouverture des marchés de services, Luxembourg: Offices des publications officielles des Communautés européennes.

Commission européenne, "Communication de la Commission au Conseil, au Parlement européen, au Comité économique et social et au Comité des régions - La mise en œuvre de la directive 96/71/CE dans les Etats membres", COM/2003/0458 final, http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/fr/oj/2004/c_112/c_11220040430fr00490052.pdf, erişim: 29 Mayıs 2006.

Commission européenne, "Communication de la Commission au Conseil, au Parlement européen, au Comité économique et social et au Comité des régions - La mise en œuvre de la directive 96/71/CE dans les Etats membres", COM/2003/0458 final, http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/fr/oj/2004/c_112/c_11220040430fr00490052.pdf, erişim: 29 Mayıs 2006.

Commission européenne, "Communication des Communautés européennes et de leurs Etats membres, Offre conditionnelle révisée", (TN/S/O/EEC/Rev.1), 29 Haziran 2005 http://docsonline.wto.org/gen_search.asp?searchmode=simple, erişim: 07 Mart 2006.

Commission européenne, "Communication des Communautés européennes et de leurs Etats Membres: AGCS 2000: Mouvements temporaires des fournisseurs de services- Mode 4", S/CSS/W/45, 14 Mart 2001, http://europa.eu.int/comm/trade/issues/sectoral/services/docs/imas_fr.pdf, erişim: 02 Şubat 2006.

Commission européenne, "L'UE propose d'améliorer les échanges commerciaux au bénéfice des pays en développement", IP/03/582, Bruxelles, 29 Nisan 2003, <http://europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/03/582&format=HTML&ag=0&language=FR&guiLanguage=en>, erişim: 08 Mart 2006.

Commission européenne, "Livres vert sur une approche communautaire de la gestion des migrations économiques", (COM, 2004, 811 final) http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/immigration/work/doc/com_2004_811_fr.pdf, erişim: 29 Aralık 2005.

Commission européenne, "Proposition de directive du Parlement européen et du Conseil relative aux services dans le marché intérieur", (COM, 2004, 2 final) http://europa.eu.int/eurlex/pril/latest/doc/2004/com2004_0002fr01.doc, erişim: 12 Şubat 2006.

Conseil européen, "Règlement (CEE) n°1408/71 du Conseil, du 14 juin 1971, relatif à l'application des régimes de sécurité sociale aux travailleurs salariés, aux travailleurs non salariés et aux membres de leur famille qui se déplacent à l'intérieur de la Communauté", <http://www.cleiss.fr/docs/textes/1408-71/index.html>, erişim: 09 Mart 2006.

Emmanuel Terray, (1999) "Le travail des étrangers en situation

irrégulière ou la délocalisation sur place", Balibar, Etienne ve diğerleri, Sans papiers: l'archaïsme fatal, Paris: La Découverte, s. 9-34.

Erol, Pinar, (2002) "GATS Anlaşması Bilgi Notu", <http://www.anitimai.org/bn/bnpinargats.htm>, erişim: 20 Eylül 2006.

ESF, (2005) "Fourth EFS Position Paper on the Temporary Movement of Persons", 11 Nisan 2005, http://www.esf.be/pdfs/documents/position_papers/ESF%204th%20position%20paper%20on%20Mode4%2011April05%20final.pdf, 20 Eylül 2006.

Fadda, André, (2004) "ALSTOM, roi de la sous-traitance", röportaj: Nathalie Ferré Plein Droit, Sayı: 61, haziran 2004, <http://www.gisti.org/doc/plein-droit/61/alstom.html>, erişim: 10 Mart 2006.

Forum civique européen, (2002) Le goût amer de nos fruits et légumes, Informations et Commentaires, numero hors série.

GATS Genel bilgi notu, <http://www.hazine.gov.tr/gats/gatsgenelbilgi.htm>, erişim: 06 Mart 2006.

GATS'ın tam metni, http://www.wto.org/french/docs_f/legal_f/26-gats.pdf, erişim: 05 Mart 2005.

<http://www.alstom.fr/home/index.FR.php?language=FR>, erişim: 20 Eylül 2006.

Jennar, Raoul Marc, (2005) "AGCS, Bolkestein et le Traité Constitutionnel Européen", http://www.legrandsoir.info/article.php3?id_article=2237, erişim: 27 Ağustos 2006.

"L'AGCS après l'accord du 31 Juillet à l'OMC", http://www.alternatifs.org/actus/actus/a_030904_agcs.html, erişim: 13 Eylül 2006.

Kassen, Bernard, (2005) "L'OMC élargie la directive Bolkestein, Petits arrangements sur le dos des salariés", Le Monde Diplomatique, Kasım 2005, <http://www.monde-diplomatique.fr/2005/11/CASSEN/12903>, erişim: 20 Eylül 2006.

Le Monde, (18 Eylül 2006) "Le casse-tête de la législation française pour les nouveaux Européens", <http://www.lemonde.fr/web/article/0,1-0@2-3230,36-814129,0.html>, erişim: 19 Eylül 2006.

Les négociations sont suspendues: "Aujourd'hui, il n'y a que des perdants", http://www.wto.org/french/news_f/news06_f/mod06_summary_24july_f.htm, erişim: 21 Eylül 2006.

Math, Antoine ve Spire, Alexis, (2004a) "Vers une immigration permanente de travailleurs temporaires Du mode 4 de l'AGCS aux différents régimes migratoires de travailleurs détachés", Document de travail, N° 04.06, IRES, <http://www.ires-fr.org/files/publications/doc%20travail/doc%20travailleurs.htm>, erişim: 05 Şubat 2005.

Math, Antoine ve Spire, Alexis, (2004b), "Des travailleurs jetables", Plein Droit, Sayı: 61, <http://www.gisti.org/doc/plein-droit/61/jetables.html>, erişim: 20 Eylül 2006.

Math, Antoine, (2005) Libéralisation des services, politiques migratoires et normes sociales, http://www.forum-alternative.fr/IMG/pdf/Liberalisation_des_services_politiques_migratoires_et_normes_sociales.pdf, erişim: 02 Şubat 2006.

Math, Antoine, (2005) Libéralisation des services, politiques migratoires et normes sociales, http://www.forum-alternative.fr/IMG/pdf/Liberalisation_des_services_politiques_migratoires_et_normes_sociales.pdf, erişim: 02 Şubat 2006.

Mode 4 ve benzeri düzenlemelerin yaygınlık kazanması halinde, neo-klasik iktisadın öngördüğü 'ortada eşitlenme' yerine, yaşanabilecek olan 'aşağıda eşitlenme'dir.

"M. Lamy: 'Il est temps de réfléchir sérieusement à ce qui est en jeu ici'"

http://www.wto.org/french/news_f/news06_f/tnc_chair_report_271uly06_f.htm

erişim: 21 Eylül 2006.

Niessen, Jan. (Tarihsiz) La gestion globale des migrations et l'application du régime de l'AGCS: quelles perspectives?, <http://www.kbs-frb.be/files/db/fr/La%20gestion%20globale%20des%20migrations%2020Jan%20Niessen.pdf>, erişim: 29 Aralık 2005.

OECD. (2003) "La mobilité internationale des prestataires de services : l'impact économique du mode 4", TD/TC/WP(2002)12/FINAL, [http://www.oilis.oecd.org/oilis/2002doc.nsf/43bb6130e5e86e51c12569fa005d004c/b77005a563d4621cc1256cee004b5e66/\\$FILE/JT00143172.PDF#search=%22TD%2FTC%2FWP\(2002\)12%2FFI-](http://www.oilis.oecd.org/oilis/2002doc.nsf/43bb6130e5e86e51c12569fa005d004c/b77005a563d4621cc1256cee004b5e66/$FILE/JT00143172.PDF#search=%22TD%2FTC%2FWP(2002)12%2FFI-)

dipnotlar:

¹ Uluslararası Göç Örgütü'nün (OIM) Dünya Bankası ve DTÖ işbirliğiyle yaptığı, bilgilerini kaynakçada bulacağınız seminerin tutanaklarından ve yapılan konuşmalar çerçevesinde oluşturulan toplantıya değerlendirmelerden oluşan OIM'in yayınına yaptığımız atıflarda ikili bir yol izledik. Eğer sözü edilen atıf seminerdeki konuşmacıların birinin söylediklerine yapılıyorsa, örnekteki gibi önce ilgili kişinin ismini ve temsil ettiği kurumu ve ardından kaynağa ilişkin bilgileri verdik. Fakat değerlendirme kısımlarına yapılan atıflarda sadece söz konusu kaynağa ilişkin bilgileri vermekle yetindik.

² GATS'la ilgili genel bilgi ve anlaşmanın kısa özetleri için bkz. (<http://www.hazine.gov.tr/gats/gatsgenelbilgi.htm> ve Pınar, 2002).

⁴ Lamy'nin AB'nin GATS süreci açısından önemli bir komisyonunun başından DTÖ direktörlüğüne yükselmesinin, AB'nin DTÖ çerçevesinde sürdürülen müzakereler sürecindeki aktif rolüne ilişkin diğer bir gösterge olduğunu söylemek sanırım zorlama bir saptama olmasa gerekir.

⁵ Bu kategorideki çalışanlar için Fransızca'da travailleur détaché kavramı kullanılmaktadır. GATS'ta bu kavramın ne ifade ettiği açıklanmamaktadır. Fakat daha sonra değineceğimiz 96/71/CE numaralı Avrupa Parlamentosu'nun ve Konseyi'nin 16 Aralık 1996 tarihli direktifinin 2. maddesinde "çalışmasını genellikle yerine getirdiği üye devletin topraklarından başka bir üye devletin topraklarında belirli bir süre yerine getiren" kişi olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu kavramın Türkçeye çevirisi, ayrılmış/kopuk işçi gibi kavramın anlatmaya çalıştığı durumu anlatmayan bir içeriğe bürünmektedir. Bu yüzden kavramın çevirilerek kullanımı yerine, her seferinde ilgili kategorinin açıklanması yoluna gidilmiştir.

NAL%22, erişim: 20 Eylül 2006.

OIM. (2006) "Gestion du mouvement de personnes: enseignements utiles pour le mode 4 de l'AGCS", Cenevre: OIM.

Soysüren, İbrahim. (2006) Avrupa Birliği'nin Emek Göçü Politikaları, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

T. Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu. (2006) "Çok Taraflı Ticaret Sistemi Bitkisel Hayata Girdi", 31 Temmuz 2006, <http://www.antimai.org/bn/wtosontem06.htm>, erişim: 20 Eylül 2006.

Yılmaz, Selim. (2003) İşçi Sınıfı Genişliyor Ya Sınıf Bilinci? (GATS-Hizmet Ticareti Genel Anlaşması), <http://sinilperspektifi.org/yzr/sy002.htm>, erişim: 22 Şubat 2006.

⁶ Mode 4 sadece çalışan kategorilerini düzenlemektedir. AB'nin konuyla ilgili hükümlükleri aktarıldığında görülebileceği üzere, iş ziyaretinde bulunanlar ve yahut bir şirketin başka bir ülkedeki şubesinin açılışını hazırlayacaklar gibi kategorileri de içermektedir. Fakat söz konusu düzenleme açısından asıl önem taşıyan kategoriler bunlar değildir. Amaç şirketlerin faaliyetlerinin ifası sırasında kendilerine gereken ideal işgücünü kolaylıkla sağlamalıdır. Ayrıca mode 4 ile ilgili literatür incelendiğinde de genellikle sorunun çalışan kategorileri üzerinden tartışıldığı ve diğer kategorilere geçerken değinildiği görülecektir. Bundan dolayı mode 4 çerçevesinde düzenlenen diğer kategorilerin üzerinde ayrıca durulmamıştır.

⁷ Mode 4 ve genel olarak GATS'a ilişkin AB ve üye devletlerinin üstlendiği yükümlülükler için bkz. (TN/S/O/EEC/Rev.1, 29 Haziran 2005).

⁸ "(...) AB'de yürürlükte olan çalışma şartları, asgari ücret ve olası toplu sözleşmelerin gereklilikleri uygulamada kalacaktır" (Avrupa Komisyonu, IP/03/582, 29 Nisan 2003).

⁹ Elbette burada yalnızca AB düzeyindeki düzenlemelere işaret ediyoruz. AB üyesi ülkelerdeki geçici göçmen emeğinin kölelik koşullarında kullanımına izin veren düzenlemelere burada yalnızca işaret etmekle yetiniyoruz. AB üyesi ülkelerde son dönemde bu yönlü düzenlemelere önemli bir yönelim olduğu ve bu yaklaşımın AB'nin göç alanındaki düzenlemelerine de yansıdığı tespitinin geniş bir şekilde ele alınması için bkz. (Soysüren, 2006). Ayrıca çeşitli AB ülkelerinde tanımda geçici işgücünün köleliğe benzer koşullarda çalıştırılması ile ilgili bkz. (Forum civique européen, 2002)

¹⁰ Ama örneğin Fransa'da, Mode 4 çerçevesinde çalıştırılanların sayısının pratik olarak her iki yılda bir ikiye katlandığı ifade edilmektedir (Math, 2005).

mücadele alanı olarak asgari ücret

giriş

Asgari ücretin belirlenmesi hemen her çağ-rafyada bir mücadele konusu olmuştur. Bu mücadele çoğunlukla sendikalar, devlet ve işverenler arasında asgari ücretin miktarı bağlamında yürütülmektedir. Bugünü önemli kılan ise asgari ücret üzerindeki mücadeleye tanım-sanayi ayrımı ötesinde mekânsal bir boyutun eklenmesidir. Bilindiği gibi Türkiye’de asgari ücret ulusal düzeyde belirlenmektedir. Ancak günümüzde asgari ücretin belirlenmesinde bölgesel-yerel mekânsal farklılıkların belirleyici olması ve bu bağlamda farklı bölgelerde farklı asgari ücret düzeyinin tespit edilmesi yönünde çeşitli talepler dile getirilmektedir. Bu çalışmanın çıkış noktası da bu taleplerdir.

Bu çerçevede özellikle 1970’li yıllardan bu yana ulusal düzeyde belirlenen asgari ücretin, bugün yerel/bölgesel düzeyde belirlenmesi talebinin nasıl anlaşılması gerektiği ve sorunun muhataplarının farklı tutumları bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada, asgari ücrete ilişkin bu değişim talebinin, asgari ücretin mekânsal ölçeğinin yeniden üretilmesi bağlamında anlaşılması gerektiği ileri sürülecektir. Ölçeğin yeniden üretilmesi ise toplumsal sınıflar/aktörler arası mücadele ve işbirliği sonucunda oluşan tarihsel bir ürün olarak anlaşılmalıdır. Ölçek yazınının görece olarak yeni olması bu çerçevenin biraz daha açılması gerektiğini göstermektedir, bu nedenle birinci bölüm “ölçek” üzerine odaklanmaktadır. İkinci bölüm ise Türkiye’de asgari ücretin gelişim sürecini kısaca aktardıktan sonra bugün gündemde olan asgari ücretin ölçeğine ilişkin değişim taleplerinin muhataplarının tutumlarına odaklanacaktır. Bu çerçevede sermayenin asgari ücrete ilişkin “ölçek siyaseti” olarak değerlendirdiğimiz bu dönüşüm talebinin ucu açık bir mücadele alanı olduğu, sürecin sınıfsal mücadeleler bağlamında biçimleneceği, ancak bugünden bakıldığında kapitalist sistemin gereksinimleri doğrultusunda yakın zamanda daha da kuvvetli bir biçimde gündeme geleceği düşünülmektedir.

ölçek; sorunun anlaşılmasında farklı bir perspektif

Görece olarak oldukça yeni olan ölçek yazınının temellerini, 1970’li yıllarda H.Lefebvre’nin, 1980’li yılların başlarında ise P.Taylor ve N.Smith’in çalışmalarının oluşturduğu söylenebilir¹. 1990’lı yıllar ile birlikte ise ölçek so-

runu artarak önem kazanmıştır. Bu olguya dik-kat çeken Marston vd., tam da bu nedenle, kü-reselleşmenin karmaşıklığı ile boğuşmak nok-tasında ölçeğin önemli bir hareket noktası ha-line geldiğini belirtmektedirler². Bu bağlamda günümüzde ölçek değişimi, küreselleşme sü-reci bağlamında en çok vurgulanan noktalar-dan biri olmuştur. J.Gough’nin belirttiği gibi, son otuz yılın uzun durgunluk döneminde ölçek değişiklikleri belirgin bir şekilde dile getirilmek-tedir. Bunların en açık olanı ve en yaygın olarak değerlendirileni, ölçekteki yukarıya doğru kay-malardır:

- bireysel sermayelerin büyümesi ve bun-ların artan bir biçimde uluslararası, bazen küre-sel alana yayılan bağlantıları,
- her türlü uluslararası hareketliliğin artma-sı,
- uluslararası düzeyde devlet ve devlet-benzeri (para-state) örgütlerin artan önemi gi-bi.

Aynı zamanda, yerel (yani, ulus-ıçi) düzey-de belirli bir düzenleme yoğunluğu da söz konusudur.³ Swyngedouw da çalışmasında son dönemlerde kurumsal düzenlemeler ve ekono-mik aktivitelerin yukarı ve aşağı doğru yeniden ölçeklendiğine vurgu yapmaktadır.⁴

Bu çalışma açısından asıl önemli olan nok-ta ise, çalışmalarda sıkça vurgulanan ölçek de-ğişiminin yeniden ölçeklenmenin nasıl anlaşıl-ması gerektiğidir. Yeniden ölçeklenmeyi, dünya genelinde yaşanan teknik-organizasyonel bir değişiklik olarak değerlendirmenin yaygın bir yaklaşım olduğu söylenebilir. J.Gough, yeni-den ölçeklenme üzerine yapılmış çalışmalarda ölçek kaymalarının, teknik değişiklikler, üret-kenliği artırmaya ve geliştirmeye yönelik ‘ge-reksinimler’ ve üretim organizasyonları tarafın-dan gerçekleştirildiğini söyleyen, teknik-orga-nizasyonel açıklamaların çoğunlukta olduğunu vurgular. J.Gough çoğu teknik-determinist kü-reselleşme açıklamalarında olduğu gibi, bu yaklaşımın da yeniden ölçeklenmenin arkasın-daki sınıfsal, cinsiyete ilişkin ve etnik/ulusal toplumsal ilişkileri değerlendirmekten uzak ol-duğunu ve bu yaklaşımın genelde yeniden öl-çeklendirme sürecinin çatışmalı yapısını ihmal ettiğini vurgular.⁵ Oysa ki ölçek, toplumsal ola-rak üretilen, inşa edilen tarihsel bir üründür. Bu bağlamda ontolojik olarak verili bir şey olmadı-ğı gibi, yansız da değildir. Ölçek mekânın ola-

Koray R. Yılmaz*
Demet Özmen**

**Son otuz yılın
uzun durgunluk
döneminde
ölçek
değişiklikleri
belirgin bir
şekilde dile
getirilmektedir.
En yaygın
olarak
değerlendirileni,
ölçekteki
yukarıya doğru
kaymalardır.**

*19 Mayıs Üniv. İİBF
Araş. Görev. **19
Mayıs Üniv. İİBF
Araş. Görev.

naklarının kullanımı üzerinde toplumsal gruplar arası çelişki, mücadele ve iş birliğine dayanan bir politika, siyasal bir projedir. Mekânın üzerinde toplumsal iktidarın inşasına yardım ettiği gibi, aynı zamanda bu gücün de bir ifadesidir.⁶ Ölçeği verili ve teknik bir şey olarak düşünmekten uzaklaşarak, yeniden ölçeklenmeyi, ölçeğin toplumsal olarak üretilmesi, inşa edilmesi noktasında kavradığımızda, ölçeğin üretimi ve yeniden ölçeklendirmeyi toplumsal güçlerin, insan kaynakları ve mekânın olanakları üzerinde güç ve kontrollerini genişletme ve artırmaları yönünde geliştirdikleri projeleri içeren bir ölçek siyaseti olarak düşünebiliriz. Ölçeğin ve yeniden ölçeklenmenin böyle bir yaklaşımla ele alınması, asgari ücret bağlamında gündeme gelen ölçek değişiminin dinamiklerine ilişkin genel bir değerlendirmeyi de içinde barındırmaktadır. Bu çerçevede belirtilmelidir ki, asgari ücret bağlamında gözlenen yerel/bölgeselleşme talep-eğilimi, bir yeniden ölçeklenme projesi (rescaling) olarak değerlendirilebilir. Bu yeniden ölçeklendirme altını tekrar çizmek gerekirse, toplumsal güçlerin-sınıfların, insan kaynakları ve mekânın olanakları üzerinde güç ve kontrollerini genişletme ve artırmaları yönünde geliştirdikleri projeleri içeren bir politika olarak anlaşılmalıdır.⁷

Yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye'de hali hazırda asgari ücret ulusal düzeyde belirlenmektedir. Ancak ulusal düzey kapitalist sistemin küresel (ulusüstü) ölçeğe yayılan hareket dinamikleri ve bu süreçlerin bir parçası olan yerel, bölgesel (ulusaltı) düzeylerin artan önemi ile birlikte ilgili literatürde önemini görece olarak kaybetmiştir. Bir yandan ulus devletin öldüğü yönünde geliştirilen argümanlar,⁸ diğer yandan bölgenin, ekonomi politikaları ve kalkınmanın en iyi ölçeği olduğu yönündeki söylemler⁹ ulusaltı yerel-bölgesel düzeylerin önemini vurgulamaktadır. Bölge ve yerelin öne çıkmasının nedenleri ve bu bağlamda asgari ücretin bölgesel düzeyde tespit edilmesi talebi, kapitalist sistemin işleyiş dinamikleri bağlamında değerlendirildiğinde daha doğru olarak kavranmış olacaktır. Bölgenin bu "yeniden dirilişinin" (resurgence of region)¹⁰ temel dinamiği, kapitalizmin küreselleşmesi olarak da tanımlayabileceğimiz, sermaye birikiminin uluslararası düzeyde kendini yeniden organize etmesi, artan rekabet şartlarında farklı bölge ve yerelliklerin sunduğu maliyet v.s. gibi avantajlardan yararlanabilme projesidir. Ki bu süreç üretimin parçalarına ayrılması ve her bir parçanın üretiminin farklı mekânlarda üretilmesi sürecinde gözlenebilir. Öte yandan sermayenin uluslararası düzeyde kendini yeniden yapılandırması sürecinde bölgelerde oluşan sermaye birikiminin temsilcisi olan yerel aktörlerin, potansiyellerini küresel piyasalarda değerlendirmek talep ve zorunluluğunun da bölge kavramının öne çıkmasında göz önün-

de bulundurulması gereken bir işlevi olduğu söylenebilir.¹¹ Bununla birlikte kapitalist sistemin küresel dinamiğinin Türkiye gibi ülkelerin sanayisinin mekansal kompozisyonunu da dönüştürücü bir nitelikte olduğu söylenebilir. Bu çerçevede emek yoğun sektörlerin İstanbul v.s. gibi büyük şehirlerden Anadolu'ya kaydırılması süreci bugün yaşanan ve önümüzdeki dönemde de artarak devam etmesi olasılığı yüksek olan bir gelişmedir. Tüm bu dinamikler bölgenin rekabette öne geçmeyi ya da diğer taraftan bakılırsa uluslararası ağlara eklenmeyi sağlayabilecek "donanımda" olması ile mümkündür. Burada bölgenin sahip olması gereken çeşitli nitelikler öne çıkartılmaktadır. "Öğrenen bölgeler" oluşturmaktan, güçlü "kurumsal" bölgesel yapılara, "ticari olmayan karşılıklı bağımlılık" ilişkilerinden, "yenilikçilik" ve bölgesel dayanışmaya kadar. Ancak tüm bu niteliklerin yanında, Türkiye gibi ülkeler açısından çok daha etkili olan, bölgesel düzeyde ücret maliyetlerini düşük tutarak bu bölgelere sermaye çekme arayışı ve bölgesel ölçekte sermaye birikiminin geliştirilmesidir. İşte asgari ücrete ilişkin bugünkü taleplerin arkasında yatan da bu süreçtir. Aşağıda öncelikle Türkiye'de asgari ücretin gelişim sürecine bakılacak daha sonra da bugünkü değişim taleplerine sürecin muhataplarının yaklaşımları incelenecektir.

bir mücadele alanı olarak asgari ücret türkiye'de asgari ücretin gelişim seyri

Bugün Türkiye'de asgari ücret bağlamında geliştirilen öneri-talepleri tartışmadan önce asgari ücrete genel bir bakış ve Türkiye'deki seyrini kısaca açıklamak anlamlı olacaktır. Asgari ücret, bir yandan işçiye sosyal bakımdan uygun asgari bir yaşam düzeyi sağlamaya elverişli olan, öte yandan da işverenleri daha düşük ücret ödemekten alıkoyan zorunlu niteliği olan bir ücrettir.¹² Asgari ücret hesaplanmasında belli ölçütler kullanılmaktadır. Bu ölçütlerde, işçilerin gereksinimleri, çeşitli sanayi dallarında ödenen ücretlerin ölçüt alınması ve sanayici ve işverenin ödeme gücü gibi unsurlar göz önüne alınmaktadır.¹³ Korkmaz'ın da belirttiği gibi, bir sosyal politika aracı olarak piyasadaki ücretlerin minimum düzeyine müdahale olan asgari ücret, yaşamını emeğinin karşılığı olarak sürdürülenler açısından oldukça önemlidir. Asgari ücretin bir sosyal politika aracı olmasının gerisinde bu ücret seviyesinin belirlenmesinin emek piyasasındaki arz ve talep unsurlarından bağımsız olması yatmaktadır.¹⁴

Asgari ücret dünya genelinde yüzyılı aşkın bir süredir uygulanmaktadır. Türkiye'de ise bu süre elli yılı biraz aşmaktadır. Ancak bununla birlikte Cumhuriyetin ilk dönemlerinde de asgari ücret belirlenmesine dair bazı düzenlemeler görülebilir. Örneğin; "1921 yılında Birinci Büyük

**Asgari ücretin
bölgesel düzeyde
tespit edilmesi
talebi,
kapitalist
sistemin işleyiş
dinamikleri
bağlamında
değerlendirildiğinde daha
doğru
olarak
kavranmış
olacaktır.**

Millet Meclisi'nde 151 sayılı yasanın 11. maddesi ile kömür madeni ocaklarında çalışan işçilerin asgari ücretlerinin üçlü yani hükümet-işçi-işveren temsilcilerinden oluşan bir komisyon tarafından saptanması öngörülmüştür.¹⁵ Yine 1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresinde, asgari ücrete ilişkin önemli kararlar alınmıştır. Kongrede benimsenen bu kararlara göre;

- İşçi ücretlerinin en az düzeyi ülkenin gelişim durumu ile orantılı olarak saptanmalı,
- Bu saptama her üç ayda bir yapılmalı,
- Demekler (sendikalar) kuruluncaya kadar işçi temsilcileri işçi temsilcileri belediye meclisince saptanmalı,
- Kurum ve işyerlerince ödenmesi zorunlu olmalı,
- Saptanan en az ücretler ilan olunmalı ve yayımlanmalıdır.¹⁶

1932 yılında hazırlanan fakat uygulamaya geçmeyen İş Yasası tasarısının 11. maddesinde de asgari ücret tanımlanmasına yer verilmiştir. Buna göre, "Maden ocaklarında çalışan işçilere İktisat Vekaletince yapılacak bir talimatname ile tayin edilecek usule tevfikân iş sahipleri tarafından asgari bir ücret verilecektir. Mahalli şerait nazaran aile reisi sıfatı ile işçinin tabii şerait dahilindeki maaşetini, masarifini ve meşru eğlencelerini ve hafta tatili esnasında almadığı ücreti telafi eteği temin edecek kazanç (asgari ücret) denir."¹⁷ Ancak işveren kesimi işverenler için yeni yükümlülükler getirdiği gerekçesiyle çeşitli yollarla bu tasarıya karşı çıkmıştır.¹⁸

1936 yılında çıkartılan 3008 sayılı İş Kanunu ile düzenlemesi yapılan asgari ücret, II. Dünya Savaşı'nın kendine özgü koşullarının da etkisiyle ancak 15 yıl sonra 8 Ocak 1951 tarihinde Asgari Ücretin Tesbitine Yönelik Mütelaik Yönetmelik çıkarılmasıyla birlikte uygulamaya konulabilmiştir.¹⁹ Bu nedenle asgari ücret uygulamasının başlangıcı olarak bu tarihi almak uygun olacaktır. "1951 yılında uygulamaya başlanan asgari ücret politikası 1967 yılına kadar mahalli komisyonlar aracılığıyla tespit edilmiş, 1967 yılında sistemde köklü bir değişikliğe gidilmiş, mahalli komisyonlar yerine merkezi nitelikteki asgari ücret tespit komisyonu oluşturulmuştur. 1951-67 dönemi yerel ekonomik ve sosyal farklılıkları dikkate alan bir sistem öngörmekte ve asgari ücretleri yerel düzeydeki katılımcılardan oluşan bir komisyon belirlemekte idi".²⁰ Bu durum 1951 tarihli yönetmeliğin 3. maddesinde de ifade edilmiştir. "Asgari ücret mahalli asgari ücret tesbit komisyonlarınca mahallin ve bölgenin hususi şartları, görülen işin mahiyeti göz önünde tutularak işkolu veya yer itibarıyla tesbit olunur".²¹ Ancak bu süreç uygulamaya pek yansıtılamamış,

yansıtıldığı durumlarda çeşitli sorunlara yol açmış ve başarılı olamamıştır. Bu nedenle zaman içerisinde sosyal grupların ve devletin daha etkin olduğu bir düzenleme gereği ortaya çıkmıştır.

1960'lı yıllar Türkiye'nin kalkınma stratejileri açısından önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Planlama, ithal ikameci sanayileşme politikaları, beş yıllık kalkınma planları, devlet müdahalesi ve yeni kurumsallaşma süreçleri bu dönemin önemli bileşenleridir. Bu dinamiklere paralel olarak asgari ücret politikasında da bir dizi önemli dönüşüm olmuştur. Temelleri 1936 yılında atılmış, dağınık ve organize olmamış yerel nitelikteki asgari ücret sistemi yerine merkezden kontrol edilebilen, kurumsallaşmış ve devletin işlevlerini rahatlıkla örgütleyebildiği ve denetleyebildiği yeni bir sistem kurulmuştur.²²

Bu çerçevede 1960'lı yılların sonlarında merkezi nitelikteki asgari ücret tespit mekanizması ortaya konulmuştur. 1967 yılında göreve başlayan merkezi nitelikteki asgari ücret komisyonu 1969, 1972 ve 1973 yılında yapmış olduğu asgari ücret tespitlerini bölgesel gelişmişlik farklılıklarını dikkate alan bölgesel farklılık esasına göre yapmışken 1974'de bu politikayı terk ederek yalnızca tarım-sanayi ve 16 yaş altı-üstü olmak üzere ulusal düzeyde asgari ücret tespitine geçmiştir. Komisyon 1989 yılından itibaren ise tarım ve sanayi kesimi için farklı asgari ücret yerine tek bir asgari ücret belirlemeye başlamış, farklı asgari ücret tespiti yalnızca 16 yaş altı-üstü için devam etmiş ve aynı sistem günümüze kadar sürdürülmüştür.²³ Türkiye'de asgari ücret politikasını, tespit sistemi açısından değerlendirdiğimizde sistemin sürekli olarak bir merkezileşme eğiliminden bahsedilebilmektedir.²⁴ Bugüne gelindiğinde ise asgari ücrete dair bir takım yeni taleplerin gündeme geldiği gözlenmektedir. Aşağıda bu süreç, geliştirilen talepler ve bu taleplerin muhataplarının soruna yaklaşımları bağlamında ele alınacaktır.

günümüzde bölgesel asgari ücret talepleri ve aktörlerin tutumları

Günümüzde, bir önceki bölümde belirtilen genel eğilimler çerçevesinde asgari ücretin belirlenmesine yönelik bir dizi değişim talebi gündeme gelmektedir. Bu talepler bir sosyal politika aracı olarak asgari ücretin tespitine ilişkin tartışmalarda kendini göstermektedir. Daha önceleri ulusal düzeyde merkezi olarak belirlenen asgari ücret politikasının bu gelişmelere bağlı olarak artık yerel/bölgesel düzey için belirlenmesi talebi gündeme getirilmeye başlandı. Bu sürecin asgari ücrete ilişkin bir ölçek siyaseti – yeniden ölçeklendirme olarak anlaşılması sürecin arkasındaki güç ilişkilerini ve nesnel temeli

**Türkiye'de
asgari ücret
politikasını,
tespit
sistemi
açısından
değerlendirdiğimizde sistemin
sürekli olarak
bir merkezileşme
eğiliminden
bahsedilebilmektedir.**

vermesi açısından anlamlı olacaktır. Bu çerçevede bir mücadele alanı olarak asgari ücretin ölçeğine ilişkin geliştirilen değişim talepleri ve toplumsal aktörlerin yaklaşımları aşağıda ele alınmıştır. Aşağıda ipuçlarının görüleceği gibi bu süreç sınıfsal-toplumsal mücadeleler sonucunda belirlenecek olan açık uçlu bir süreçtir.

sermaye ve işveren örgütleri

Bu bağlamda Türkiye’de asgari ücrete ilişkin bu ölçek siyaseti ilk olarak bir işveren kurumu olan Ankara Sanayi Odası’nın (ASO) “İşsizlik ve Bölgesel Gelir Dağılımı Eşitsizliğiyle Mücadele için Yerel Asgari Ücret Uygulaması” raporu ile gündeme gelmiştir. Dolayısıyla bu rapora bakmak sermayenin – bir bölümünün de olsa – asgari ücrete ilişkin ölçek siyasetini anlamak açısından gereklidir. İşsizlik ve bölgeler arası gelir dağılımı dengesizliklerini Türkiye’nin problemlerinin kaynağı olarak değerlendiren ASO, asgari ücretin yerel ve sektörel olarak belirlenmesini bu sorunların giderilmesine katkı sağlayacak politikalar olarak sunuyor. İşsizliğin özel sektörde istihdam yaratarak azaltılabileceğini vurgulayan ASO, özel sektörde daha fazla istihdam sağlanabilmesi için işgücü piyasalarındaki katılıkları azaltacak ve işgücü maliyetlerini düşürecek kararların alınmasına ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Genel asgari ücret uygulamasının bir sosyal politika aracı olarak kendinden bekleneni sağlamadığını vurgulayan ASO, bu durumun az gelişmiş bölgeler açısından haksız rekabete yol açtığını ileri sürmektedir. ASO’ya göre bölgeler arası gelir dağılımındaki dengesizlik nedeniyle genel asgari ücret, az gelişmiş bölgeler için yüksektir. Bu durum az gelişmiş illerdeki yatırım ve istihdamı olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla ASO, yoksul bölgelerde düşük bir asgari ücret uygulaması, yatırımları ve istihdamı artırdığı ölçüde bu bölgelerdeki gelir düzeyini de yükselteceğini ileri sürmektedir. ASO’ya göre düşük yerel asgari ücret, ek tedbirlerle desteklendiğinde yatırımların düşük gelirli illere yönelmesine katkı sağlayacak, bu bölgelerimizdeki toplumsal sorunların çözümüne de uygun bir ekonomik ortamın oluşmasına yardımcı olacaktır. ASO’nun küresel rekabette, bölge ve yereli öne çıkaran kalkınma anlayışının izlerini taşıyan bu yaklaşımı ulusal kalkınmacı dönemin kentler ve bölgeler arasındaki tamamlayıcılık anlayışına karşı yeni bölgeselci söylemin kentler ve bölgeler arası rekabeti öne çıkaran anlayışını benimsemektedir. Buradaki amaç ise ASO’nun da açıkça ifade ettiği gibi, düşük gelirli illerde yerel asgari ücret uygulamasına geçerek, bu bölgeleri Türkiye’nin Çin’i yapmaktır. Özellikle emek yoğun sektör yatırımlarını düşük gelirli bölgelere kaydırarak, hem işsizliği azaltmak hem de ihracatta rekabeti gücünü attırmak amaçlanmaktadır. ASO as-

gari ücrete ilişkin bu taleplerinin küresel rekabet ortamı ve emek yoğun sektörlerin ihracatta rekabet gücü de dikkate alınarak tartışılması gerektiğini belirtmektedir. ASO, bu çerçevede Türkiye’yi asgari ücret açısından üç bölgeye ayırmayı önerir. Birinci bölge, sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından sıralamada en alta olan 19 il ve ilçelerinden oluşabilir. Bu iller ve ilçelerinde asgari ücret net 250 YTL olarak belirlenerek ve bu ücretten alınan vergi ve sigorta prim oranları izleme ve kayıtlı hale getirme amacıyla yüzde bire düşürülebilir. İkinci bölge, sosyo-ekonomik gelişme açısından Türkiye ortalamasının altında ve teşvik kapsamında olan illerin sıralamada en az gelişmiş 19 ilin dışındaki 30 il ve ilçelerden oluşabilir. Bu iller ve ilçelerden asgari ücret aynen muhafaza edilip, asgari ücretten alınan vergi ve sosyal sigorta prim oranları izleme amacına hizmet etmek ve kayıtlı hale getirmek amacıyla yüzde bire düşürülebilir. Üçüncü bölge, teşvik kapsamına alınmayan ve sosyo-ekonomik gelişme açısından Türkiye ortalamasının üzerindeki illerden oluşabilir. Bu illerde asgari ücret aynen kalabilir fakat asgari ücretten alınan vergi ve sosyal sigorta primleri düşürülebilir (ASO, 2005). Sonuç olarak ASO, bugünkü ulusal asgari ücret düzeyinde emek yoğun sektörlerde rekabet gücünün gittikçe aşındığını, yerel asgari ücret uygulamasının rekabet gücündeki bu aşınmayı telafi edebileceğini ileri sürmektedir. ASO Başkanı Zafer Çağlayan’ın aynı zamanda TOBB Başkan Vekili olması ASO’nun bu teklifinin daha geniş bir ittifaka dayandığını da düşündürmektedir. ASO’nun bu talebini dolaylı da olsa destekleyen çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Örneğin Gaziantep Sanayi Odası (GASO)’nın düzenlemiş olduğu ankete göre sanayide rekabet koşullarını engelleyen faktörler arasında işçilik üzerindeki vergilerin birinci sırada olduğu ortaya çıkmıştır. Ankete göre rekabet koşullarını engelleyen faktörleri yüzde 39 oranında işçilik üzerinde vergiler, yüzde 26 oranında enerji fiyatlarının yüksekliği, yüzde 23 aşırı değerli YTL, yüzde 5’erlik oranlarda kapasite fazlalığı ve yüksek KDV olduğu görülmüştür. GASO’nun bu anket sonucundan hareketle önerisi işçilik üzerinde vergi yükünün hafifletilmesidir.²⁵ Benzer vurgular hemen hemen bütün Sanayi Odalarında görülebilmektedir.

Asgari ücretin bölgesel düzeyde tespiti konusunda Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonundan gelen açıklamalar da önemlidir. Bu çerçevede TISK’in açıklamalarının çelişkili yapısı dikkat çekicidir. Bu çerçevede TISK ve MESS’in önemli bir ismi olan T. Kutadgoblik İşveren Dergisi’ne verdiği röportajda, “asgari ücretin ülke düzeyinde tek tip olarak belirlenmesi yerine, bölgesel farklılaştırmaya gidilmesi doğru olacaktır. Zira ülkemizde bölgelerin ekonomik ve sosyal şartlarında bir farklılık söz konusudur.

ASO, yoksul bölgelerde düşük bir asgari ücret uygulaması, yatırımları ve istihdamı artırdığı ölçüde bu bölgelerdeki gelir düzeyini de yükselteceğini ileri sürmektedir.

Bu farklılığın dikkate alınarak asgari ücretin tespitinde bölgesel farklılaşmaya gidilmesi, az gelişmiş bölgelerdeki yatırım ve istihdamın artışı da etkili olacaktır²⁶ demektir. Ancak 7 Eylül 2005 tarihli basın toplantısında, bölgesel asgari ücretin Türkiye için ciddi sorunlar taşıyacağını, işyerleri ve iller açısından haksız rekabete yol açabileceğini vurgulamaktadır.²⁷

Asgari ücretin bölgesel düzeyde tespit edilmesi gerekliliği Türkiye'nin önde gelen işadamlarının oluşturduğu TUSİAD'ın hazırladığı raporlarda da gözlenmektedir. "TUSİAD Büyüme Stratejileri I" başlığı altında yayınlanan "Türkiye'de Büyüme Perspektifleri, Makro Ekonomik Çerçeve, Dinamikler/Strateji" adlı raporda "bugünlerde gündeme gelen bölgesel asgari ücret politikasının bütün eleştirilere rağmen uygulamaya başlaması" önerilmektedir.²⁸ Rapora göre "bölgesel gelir farkının büyük olduğu bir ülkedeki emek piyasasının bölgesel olarak homojen olduğunu ve dolayısıyla bütün bölgelerde aynı asgari ücretin uygulanması gerektiğini öne sürmek zordur"²⁹ Bu talepler Türkiye Giyim Sanayicileri Derneği tarafından da dillendirilmektedir. Dünya Gazetesi'nden İbrahim Işık'ya göre, özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da kanunen yasak olmasına rağmen asgari ücretin altında ücret alarak çalışan pek çok kişi var. Bunların tamamına yakını kayıt dışı çalışıyor. Bundan dolayı hem SSK'nın prim kaybı, hem de Maliye'nin vergi kaybı var. TGSD Başkanı Umut Oran da bu fiili durumu hem çalışanların hem de kamunun yararına dönüştürmek için bölgesel asgari ücret uygulamasına geçilmesi- ni önermektedir.³⁰

uluslararası kuruluşlar

Türkiye'de sermaye örgütlerinin bu talepleri genelde olduğu üzere kapitalist sistemin uluslararası işleyişini düzenleyen uluslararası kuruluşların önerileriyle de örtüşmektedir. Türkiye'de bölgesel asgari ücretin gündeme gelmesinde IMF Birinci Başkan Yardımcısı Anne Krueger'in önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Krueger 2005 yılında Türkiye'de yaptığı bir konuşmada, Türkiye'de asgari ücretin yüksek olduğunu, bu kadar yüksek asgari ücretlerle işsizliğin azaltılması ve istihdamın artırılmasının önüne set çekildiğini söyledi. Bu gelişmenin büyümeyi de engellediğini ileri süren Krueger'e göre yüksek asgari ücretin bir sonucu da işgücünün kayıt dışına kayması.³¹ IMF'nin "işgücü piyasaları"nın yeniden düzenlenmesi önerilerine göre, istihdamı artırmak için asgari ücret düşürülmeli, bölgesel asgari ücret uygulamasına geçilmeli, kıdem tazminatları düşürülmeli, işten çıkarmalar kolaylaştırılmalı.³²

OECD'de henüz yeni hazırlanan Economic Survey of Turkey, 2006 raporunda Krueger'in açıklamaları ile paralellik arz edecek şekilde bir

yandan Türkiye'de resmi asgari ücret düzeyinin yüksek olduğunu ve asgari ücretin düşürülmesi gerektiğini ileri sürerken diğer yandan da asgari ücretin farklı verimlilik düzeyleri ve yaşam maliyetleri bağlamında bölgeler arasında farklılaştırılmasını önermektedir.³³

emek örgütleri

Sermaye ve işveren örgütleri tarafından olumlanan bölgesel asgari ücret önerisine, işçi sendikalarının tepkilerine bakılacak olursa bu öneriye şiddetle karşı çıktıkları söylenebilir.

Örneğin, Türk-İş, "Asgari Ücret Gerçeği" başlıklı raporunda, ülkenin sorunlarını yoksullar sırtından çözmeye çalışan bir öneri olarak değerlendirdiği bölgesel asgari ücretin SSK'nın prim gelirlerinde azalmaya ve hukuki karmaşaya yol açacağını, iç göçe neden olacağını ifade etmektedir. Türk-İş'in hazırladığı raporda, "ilk bakışta düşünülen ve öne sürülen, az gelişmiş bölgelerde beslenme masraflarının daha düşük, geçim şartlarının diğer gelişmiş bölgelere göre daha ucuz karşılanabileceği şeklindeki yaklaşımların geçerliliği bulunmamaktadır. DİE tarafından hesaplanan bölgelere ve illere göre kentsel yerler tüketici fiyatları indeksindeki gelişim bu durumu ortaya koymaktadır. Kaldı ki, bu ileri sürülen gerekçe doğru olsa bile, ekonomik açıdan geri kalmış bölgelerde, gıda ve kira için diğer bölgelere göre daha az harcayan asgari ücretlilerin gelişmiş şehirlere göç etmemeleri olumlu bir önleyici unsur olarak değerlendirilmelidir" denerek asgari ücretin "sanayi/tarım ve yaş, cinsiyet ayırımı yapılmadan ulusal düzeyde tek olması" vurgulanmaktadır.³⁴

Disk Başkanı Süleyman Çelik ise bölgesel asgari ücret taleplerini sermayenin işçi sınıfına yeni bir saldırısı olarak değerlendirirken, bu uygulamanın yoksulluk ve bölgesel adaletsizliği körükleyecek bir başka araç olduğunu söylemektedir. Bölgesel asgari ücret talebini IMF'nin dayattığı bir öneri olarak değerlendiren DİSK tepkisini, "hükümetlere dayattığı yeni liberal reçetelerle, Türkiye'yi uçurum kenarına kadar getiren IMF, bir avuç sermayedarın beklentilerini karşılamak için, on milyonları yoksulluğa, güvencesiz çalışmaya sürüklemekte hiçbir sakınca görmüyor" şeklinde ifade etmektedir.³⁵

Benzer şekilde Hak-İş Genel Başkanı Salim Uslu da son dönemde gündeme getirilen bölgesel asgari ücretin bir fanteziden ileri gidemeyeceğini, uygulanması halinde bölgeler arası üretim ve istihdamda firmalar ve yatırımcılar açısından haksız rekabete yol açacağını belirtmekte ve politik ayrışmaları ve tartışmaları da derinleştirebileceği tehlikesine işaret etmektedir.³⁶

İşçi sendikaları konfederasyonları cephesinin, bölgesel düzeyde asgari ücret taleplerine

IMF'nin "işgücü piyasaları"nın yeniden düzenlenmesi önerilerine göre, istihdamı artırmak için asgari ücret düşürülmeli, bölgesel asgari ücret uygulamasına geçilmeli, kıdem tazminatları düşürülmeli, işten çıkarmalar kolaylaştırılmalı.

Türkiye'nin her yerinden
Irak'a gönderi yapmak,

**bu kadar
kolay!**

Irak'a gönderi yapmak şimdi sevdiklerinize mektup göndermek kadar kolay. İster komple, ister parsiyel gönderileriniz karayolu, demiryolu veya havayolu ile tam zamanında adresinde!

İKTİSAT DERGİSİ OKUNUR

İKTİSAT DERGİSİ DAĞITIM NOKTALARI

İSTANBUL

PANDORA KİTABEVİ
MEPHİSTO KİTABEVİ
SİMURG KİTABEVİ
GENÇ MEPHİSTO
İMGE
SEYHAN
SEMERKANT
KHALKEDON
ÜSKÜDAR İSKELE BAYİ

ANKARA

DOST KİTAPEVİ
TURAN KİTAPEVİ

ADANA

KARAHAN KİTABEVİ

BURSA

EKİN KİTABEVİ

ESKİŞEHİR

İNSANCIL KİTABEVİ

DENİZLİ

YAPRAK KİTABEVİ

KIRKLARELİ

DOĞUŞ KİTABEVİ

İZMİR

PAN KİTABEVİ
YAKIN KİTABEVİ

MANİSA

BEŞERİ KİTABEVİ

SEYHAN

KİTAPSAN

yönelik bu karşı tavrı sürecin ne yönde gelişeceğini bir mücadele konusu olacağını ortaya koymaktadır. Ancak işçi sendikaları konfederasyonlarının bölgesel asgari ücret talebini ağırlıkla IMF politikaları-talepleri üzerinden değerlendirmesinin, sermaye cephesinin taleplerini göz ardı ederek verilecek mücadelenin yönünü saptırma gibi bir risk taşıdığı vurgulanmalıdır.³⁷ Sermaye ve emek arasındaki açık uçlu bu mücadele sonuçlarını devlet-hükümet politikaları üzerinde gösterecektir. Bu çerçevede bugün itibarıyla devlet-hükümet'in bölgesel asgari ücret üzerindeki tutumlarına biraz daha yakından bakmak anlamlı olacaktır.

devlet - hükümet

Sermaye, uluslararası kuruluşlar ve emek cephesinin bölgesel asgari ücret hakkındaki görüşlerini aktardıktan sonra devlet-hükümetin bu konudaki görüşlerinin neler olduğuna bakmak anlamlı olacaktır. Taleplerin görece yeni olması devlet-hükümet içinde ortak bir ses çıkmasını engelse de yapılan açıklamalar ve alınan bazı kararlar çerçevesinde şu aşamada devlet-hükümetin de bu sürece taraftar olduğu söylenebilir. Bu husus Bakanlar Kurulu'nun 2006/10399 sayılı Dokuzuncu Kalkınma Planı Stratejisi Hakkında Kararında gözlemlenebilir. Bu kararın "Bölgesel Gelişmenin Sağlanması" bölümünde "Kamunun yerel ve bölgesel kalkınmaya ilişkin destek politikaları, bölgesel gelişme düzey ve potansiyelleri dikkate alınarak gözden geçirilecek; başta daha seçici ve mekansal odaklı devlet yardımları olmak üzere, girişim sermayesi, mikro-kredi kurumları, farklılaştırılmış asgari ücret uygulaması ve girdi maliyetlendirmesi gibi yatırımlar, üretim ve istihdamı artırıcı yeni araçlar geliştirilecektir" denmektedir. Ancak bölgesel asgari ücret konusunda hükümet içinde farklı seslerin çıktığını vurgulamak gerekir. Örneğin Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen "Türkiye kendi Çin'ini yaratmalıdır" ifadeleriyle ASO raporunun ruhuna uygun bir açıklama yaparken, Devlet Bakanı Ali Babacan, 14 Ağustos 2005 tarihinde ekonomî muhabirleri ile yaptığı görüşmede sürece biraz daha temkinli bir şekilde destek vermektedir. "Bölgesel asgari ücret, özellikle Ankara-Sanayi Odamızın gündeme getirdiği ve ısrarla savunduğu bir konu. Bunun da masaya yatırılıp incelenmesinin açıkçası faydalı olacağını düşünüyorum. Bütün yönleriyle incelemede büyük fayda var. Türkiye'deki yaşam maliyeti, bir ailenin aylık harcaması, Türkiye'nin her bölgesinde eşit değil. Her bölgenin ayrı bir yaşam maliyeti var. Dört kişilik bir ailenin ya da tek başına çalışan bir kişinin harcamaları aynı değil. Farklı bölgelerde farklı farklı rakamlar karşınıza çıkıyor. Bu asgari ücretle ne yapılabilir?"³⁸ Diğer yandan Babacan'ın açıklamalarında şu an Türkiye'de resmi asgari ücretin altında ve gü-

vencesiz çalışanların varlığı saptamasının asgari ücretin bölgesel düzeyde belirlenmesi talebinin bir gerekçesi olarak kullanılacağına dair ipuçları da bulunabilir. Şimdi tabii benim masaya yatırılmalı dememdeki önemli sebeplerden bir tanesi çeşitli kaygıların dile getirilmiş olması ama bu kaygıların hepsi de çözülemeyecek konular değil. Biz bugün çok iyi biliyorum ki asgari ücret 350 milyon derken bazı bölgelerimizdeki bazı küçük ve orta boy işletmelerde aylık 150-180 milyona insanların çalıştığını. Ve bunların hiç bir sosyal güvenlik şemsiyesi altında olmadığını da gayet iyi biliyorum. Bu gerçeklere de gözümüzü kapatamayız. Yani sistemi kurarken Türkiye sathına şöyle bir bakalım. Bugün İstanbul'daki bir konfeksiyon işçisinin aldığı maaşla çalışırken adını vermeyeceğim bir başka ilimizdeki konfeksiyon işçilerinin maaşının ne olduğunu çok iyi biliyoruz. Zaten bölgesel anlamda farklı uygulama şu anda sahada var. Hatta biz 350 diye çok zorladığımız zaman bu 150, 180-200 gibi maaşa özel sektör, tamam doğru değildir, yapar, yapmaz ama sahada bunun olduğunu da farkında olmak lazım. Biz bir yandan bunu yaparken bir yandan da hiçbir sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınamayan, sigortasız çalışan yüz binlerce insanı da dikkate almak lazım. Şuna da çok dikkat etmek lazım, bazı sivil toplum kuruluşlarımızın bakış açısı sadece kendi üyeleri açısından. Türkiye'de işsizleri, hiçbir sosyal güvenlik şemsiyesi altında olmadan çalışmak zorunda olanları da düşünerek politikalar oluşturmamız gerekiyor."³⁹ Bölgesel asgari ücret önerilerine hükümetten en açık tepki ise Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdülkadir Şener'den geldi. Şener, "Böyle bir uygulama olmaz. Bu hem sosyal barışı, hem de hükümetin uyguladığı programı bozar, 380 YTL'lik bir asgari ücret düzeyi yüksek bir asgari ücret düzeyidir. Bazı illerde 380 YTL düşünülmesi örneğin 300 YTL düzeyine indirilmeli denmek isteniyorsa bu olmaz. Böyle bir uygulama olmaz, bölgesel asgari ücret işverene maliyet açısından 49 ile yönelik teşvikle zaten uygulanmaktadır"⁴⁰ ifadeleriyle sürecin karşısında olduğunu dile getirmektedir. Ancak hükümet içindeki bu yöndeki bazı farklılıkların zaman içerisinde giderileceğini düşünmek çok da beklenmeyen bir gelişme olmayacaktır.

sonuç

Bu çalışmada Türkiye'de yakın zamanda gündeme gelen bölgesel asgari ücret talebi, asgari ücretin mekansal olarak yeniden ölçeklendirilmesi talebi olarak, bu talepler de sermayenin ölçek siyaseti olarak değerlendirilmiştir. Ancak her ölçek değişiminin kazanımları ve kaybedeni olduğu gibi ölçek değişim talebine ilişkin bu sürecin de sürünmesiz bir süreç olarak değerlendirilemeyeceği vurgulanmıştır. Bu çerçevede çalışmada farklı toplumsal aktörlerin/sınıfların

**İşçi
sendikaları
konfederasyon-
ları cephesinin,
bölgesel
düzeyde asgari
ücret taleplerine
yönelik bu karşı
tavırı sürecin ne
yönde gelişeceğini
bir mücadele
konusu
olacağını ortaya
koymaktadır.**

ölçeğin yeniden üretimine ilişkin tutumları incelenmiştir. Sermaye sınıfı, uluslararası kurumlar ve devlet-hükümetin ağırlıkla asgari ücretin ölçeğine ilişkin bu değişim taleplerini önerdikleri benimsedikleri ancak emek cephesinin ısrarla bu taleplere karşı çıktıkları görülmüştür.

Ölçek değişimi, farklı toplumsal konum-sınıflar arasında mücadele ve işbirlikleri süreci

bağlamında yaşanır. Bir ölçeğin inşası, iktidara ilişkin ve sınıfsal sonuçları olan bir süreçtir. Farklı sınıfsal konum ya da farklılaşan sınıf içi pozisyonlar, farklılaşan ölçek siyasetleri geliştirebilirler. Süreç aynı zamanda ölçeğe ilişkin farklı siyasetlerin de mücadelesi olarak değerlendirilmelidir. Türkiye'de sermaye ve ilgili kurumların asgari ücrete ilişkin ölçek siyasetleri

asgari ücretin bölgesel olarak belirlenmesi iken, emek cephesi asgari ücretin ölçeğinin ulusal olması gerektiği konusunda ısrar etmektedir. Sonuç açık uçlu olup, ölçek siyasetleri arasında yaşanacak mücadelenin belirleyiciliği bağlamında oluşacaktır. Bu durumda emek cephesinin asgari ücrette ilişkin politikalarını netleştirmesi gerekmektedir. Burada da çarpıcı olan soru, emek cephesinin asgari ücret uygulamasını veri kabul edip miktar ya da ölçeği üzerine bir mücadele içine mi girmesi gerektiği yoksa ücret ilişkisini sorgulamaya yönelik teorik ve politik bir çaba içerisinde mi olması gerektiğidir. Bu soruya

verilecek yanıt emek cephesinin mücadelesinin eksenini de belirleyici olacaktır.

Türkiye'de sermaye ve ilgili kurumların asgari ücrete ilişkin ölçek siyasetleri asgari ücretin bölgesel olarak belirlenmesi iken, emek cephesi asgari ücretin ölçeğinin ulusal olması gerektiği konusunda ısrar etmektedir.

Tablo-1 YILLAR İTİBARIYLA GÜNLÜK VE AYLIK ASGARI ÜCRETLER

RESMİ GAZETE YAYIN TARİH VE NO.	YORULUK TARİHLERİ	ÇALIŞMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ İSTATİSTİK ŞUBESİ					
		16 YAŞINI DOLDURANLAR			16 YAŞINI DOLDURMAYANLAR		
		GÜNLÜK	AYLIK	ARTIŞ ORANI %	GÜNLÜK	AYLIK	ARTIŞ ORANI %
30.06.1974 / 14931	01.07.1974 - 31.05.1976	40	1.200	-	34	1.020	-
31.05.1976 / 15602 M.	01.06.1976 - 31.12.1977	60	1.800	50,0	50	1.500	47,1
30.12.1977 / 16155	01.01.1978 - 30.04.1979	110	3.300	83,3	70	2.100	40,0
30.04.1979 / 16624	01.05.1979 - 30.04.1981	180	5.400	63,6	120	3.600	71,4
16.04.1981 / 17312	01.05.1981 - 31.12.1982	333,33	10.000	85,2	223	6.690	85,8
24.12.1982 / 17908	01.01.1983 - 31.03.1984	540	16.200	62,0	370	11.100	65,9
31.03.1984 / 18358	01.04.1984 - 30.09.1985	817,50	24.525	51,4	562,50	16.875	52,0
25.09.1985 / 18879	01.10.1985 - 30.06.1987	1.380	41.400	68,8	950	28.500	68,9
27.06.1987 / 19500	01.07.1987 - 30.06.1988	2.475	74.250	79,3	1.710	51.300	80,0
30.06.1988 / 19858	01.07.1988 - 31.07.1989	4.200	126.000	69,7	2.895	86.850	69,3
27.07.1989 / 20234	01.08.1989 - 31.07.1990	7.500	225.000	78,6	5.175	155.250	78,8
27.07.1990 / 20587	01.08.1990 - 31.07.1991	13.800	414.000	84,0	10.125	303.750	95,7
30.07.1991 / 20945	01.08.1991 - 31.07.1992	26.700	801.000	93,5	19.590	587.700	93,5
28.07.1992 / 21298	01.08.1992 - 31.07.1993	48.300	1.449.000	80,9	37.230	1.116.900	90,0
30.07.1993 / 21653	01.08.1993 - 31.08.1994	83.250	2.497.500	72,4	67.950	2.038.500	82,5
10.08.1994 / 22017	01.09.1994 - 31.08.1995	139.125	4.173.750	67,1	116.250	3.487.500	71,1
11.08.1995 / 22371	01.09.1995 - 31.07.1996	262.000	8.460.000	102,7	236.250	7.087.500	103,2
31.07.1996 / 22713	01.08.1996 - 31.07.1997	567.000	17.010.000	101,1	480.000	14.400.000	103,2
31.07.1997 / 23066	01.08.1997 - 31.07.1998	1.181.250	35.437.500	108,3	997.500	29.925.000	107,8
31.07.1997 / 23066	01.08.1998 - 31.12.1998	1.594.650	47.839.500	35,0	1.355.475	40.664.250	35,9
31.12.1998 / 23570	01.01.1999 - 30.06.1999	2.602.500	78.075.000	63,2	2.212.125	66.363.750	63,2
31.12.1998 / 23570	01.07.1999 - 31.12.1999	3.120.000	93.600.000	19,9	2.652.000	79.560.000	19,9
31.12.1999 / 23923	01.01.2000 - 30.06.2000	3.660.000	109.800.000	17,3	3.120.000	93.600.000	17,6
31.12.1999 / 23923	01.07.2000 - 31.12.2000	3.960.000	118.800.000	8,2	3.375.000	101.250.000	8,2
22.12.2000 / 24268	01.01.2001 - 30.06.2001	4.665.000	139.950.000	17,8	3.965.250	118.957.500	17,5
22.12.2000 / 24268	01.07.2001 - 31.07.2001	4.898.250	146.947.500	5,0	4.164.000	124.920.000	5,0
26.07.2001 / 24474	01.08.2001 - 31.12.2001	5.598.000	167.940.000	14,3	4.758.300	142.749.000	14,3
29.12.2001 / 24625	01.01.2002 - 30.06.2002	7.400.025	222.000.750	32,2	6.290.025	188.700.750	32,2
28.06.2002 / 24799	01.07.2002 - 31.12.2002	8.362.500	250.875.000	13,0	7.107.000	213.210.000	13,0
31.12.2002 / 24980	01.01.2003 - 31.12.2003	10.200.000	306.000.000	22,0	8.550.000	256.500.000	20,3
31.12.2003 / 25333	01.01.2004 - 30.06.2004	14.100.000	423.000.000	38,2	12.000.000	360.000.000	40,4
26.06.2004 / 25504	01.07.2004 - 31.12.2004	14.805.000	444.150.000	5,0	12.600.000	378.000.000	5,0
30.12.2004 / 25686	01.01.2005 - 31.12.2005	16,29	488,70	10,0	13,86	415,80	10,0(*)
23.12.2005 / 26032	01.01.2006 - 31.12.2006	17,70	531,00	8,7	15,00	450,00	8,02(*)

Tablo-2 TARIM VE ORMAN KESİMİ ASGARI ÜCRETLER

RESMİ GAZETE YAYIN TARİH VE NO.	YORULUK TARİHLERİ	16 YAŞINI DOLDURANLAR			16 YAŞINI DOLDURMAYANLAR		
		GÜNLÜK	AYLIK	ARTIŞ ORANI %	GÜNLÜK	AYLIK	ARTIŞ ORANI %
31.07.1974 / 14962	01.08.1974 - 30.06.1976	33	990	-	28	840	-
30.06.1976 / 15632 M.	01.07.1976 - 31.01.1978	50	1.500	51,5	42,5	1.275	51,8
31.01.1978 / 16186 M.	01.02.1978 - 31.05.1979	90	2.700	80,0	57,5	1.725	35,3
31.05.1979 / 16652	01.06.1979 - 30.04.1981	160	4.800	77,8	105	3.150	82,6
31.04.1981 / 17326	01.05.1981 - 31.12.1982	287	8.610	79,4	190	5.700	81,0
31.12.1982 / 17915	01.01.1983 - 30.04.1984	440	13.200	53,3	292	8.760	53,7
29.04.1984 / 18386	01.05.1984 - 30.09.1985	670	20.100	52,3	445	13.350	52,4
29.09.1985 / 18883	01.10.1985 - 30.06.1987	1.140	34.200	70,1	765	22.950	71,9
27.06.1987 / 19500	01.07.1987 - 30.06.1988	2.190	65.700	92,1	1.470	44.100	92,2
30.06.1988 / 19858	01.07.1988 - 31.07.1989	3.900	117.000	78,1	2.625	78.750	78,6

NOT : Sanayi ve Hizmetler Kesimi ile Tarım ve Orman Kesimi işçileri için daha önce Asgari Ücret Tespit Komisyonu'na ayrı ayrı olarak belirlenen Asgari Ücret 1.8.1989 tarihinden bu yana her iki kesim için tek rakam olarak belirlenmektedir.

(*) 5083 Sayılı "T.C.Devletin Para Birimi Hakkında Kanun" uyarınca 01.01.2005 tarihinden itibaren Türkiye Cumhuriyeti Devletin Para Birimi Yeni Türk Lirası olması nedeniyle, Asgari Ücret Yeni Türk Lirası olarak açıklanmıştır. Tabloda da Yeni Türk Lirası olarak yer verilmiştir.

Kaynak: www.csgb.gov.tr/istatistik/cgm/yillar_asgari_ucret.htm - 228k

kaynaklar:

Ankara Sanayi Odası (ASO) (2005) "İşsizlik ve Bölgesel Gelir Dağılımı Eşitsizliğiyle Mücadele İçin Yerel Asgari Ücret Uygulaması" www.aso.org.tr

Basset, T. J. (2002) "Women's Cotton and the Spaces Gender Politics in Northern Côte d'Ivoire" *Gender, Place and Culture*, 9(4): 351-370.

Brenner, N. (1998) "Between Fixity and Motion: Accumulation, Territorial Organization and The Historical Geography of Spatial Scales" *Environment and Planning D: Society and Space*, 16: 459-481.

Ercan, F. (2006) "Bölgesel Kalkınmada Değişim: Devlet Merkezli Bölgesel Kalkınmadan Piyasa Merkezli Bölgesel Birlikme", içinde: Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Yeni Dinamikler, der: F.Aylan An, İstanbul: Derin Yayınları

Gough, J. (2004) "Changing Scale as Changing Class Relation: Variety and Contradiction in The Politics of Scale", *Political Geography*, 23: 185-211.

Güzel, A. (1986) "3008 Sayılı İş Yasasının Önemi ve Başlıca Hükümleri", *Sosyal Siyaset Konferansları*, 35-36, 165-222

Herod, A. (1991) "The Production of Scale in United States Labour Relations" *Area*, 23 (1): 82-88.

İlkin, S. (1978) "Devletçilik Döneminin İlk Yıllarında İşçi Sorununa Yaklaşım ve 1932 İş Kanunu Tasansı" *ODTU Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, 251-348

Korkmaz, A. (2004) "Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Asgari Ücret, 1951-2003", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 1:53-69

Makal, A. (2002) Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963

Mamadouh, V., O. Kramsch, M. VanDer Velde (2004) "Articulating Local and Global Scales", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 95 (5): 455-466.

Marston, S. (2000) "The Social Construction of Scale", *Progress in*

Human Geography, 24 (2): 19-242.

Marston, S., J. P. Jones III (2005) "Human Geography Without Scale" <http://uit.no/getfile.php?SiteId=148&PageId=5468&FileId=4>, indinme tarihi: Temmuz 2005.

Müftüoğlu, B. (2006) "Küresel Rekabetin Cazibe Merkezi: Yerel/ Bölgesel Dinamikler" içinde: Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Yeni Dinamikler, der: F.Aylan An, İstanbul: Derin Yayınları

Ohmae, K. (1996) *Ulus Devletin Sonu: Bölgesel Ekonomilerin Yükselişi*, Zülfi Dicleli, İstanbul: Türk Henkel Yayınları

Scott, A. J., M. Storper (2003) "Regions, Globalisation, Development" *Regional Studies*, 37 (6&7): 579-593.

Storper, M. (1999) "The Resurgence of Regional Economics", içinde: *New Industrial Geography: Regions, Regulations & Institutions*, Florence, KY, USA: Routledge

Swyngedouw, E. (1997) "Neither Global Nor Local- Glocalization and The Politics of Scale", Cox, K. R. (ed.), *Spaces of Globalisation, Reasserting the Power of The Local* içinde, New York: The Guilford Press, 136-166.

Swyngedouw, E. (2004) "Globalisation or Glocalisation? Networks, Territories and Rescaling", *Cambridge Review of International Affairs*, 17 (1): 25-48.

Talas, C. (1979) *Toplumsal Ekonomi*, S Yayınları

Talas, C. (1992) *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi Yayınevi

TÜSİAD (2005) *Türkiye'de Büyüme Perspektifleri, Makroekonomik Çerçeve, Dinamikler/Strateji*, haz: Ümit İzmen, Alpay Filiztekin, Kamil Yılmaz

Yılmaz, R. Koray (2006) *Eleştirel Bir Kalkınma Anlayışına Doğru: Ölçek Sorunu Bağlamında Kalkınmayı Yeninde Düşünmek*, Praksis, 15, 183-207

Not: İnternet kaynakları dipnotlarda belirtilmiştir.

dipnotlar:

¹ Brenner, 1998; Herod, 1991

² Marston vd., 2005

³ Gough, 2004

⁴ Swyngedouw, 2004

⁵ Gough, 2004

⁶ Herod, 1991; Delaney ve Leitner, 1997; Swyngedouw, 1997, 2004; Brenner, 1998; Marston, 2000; Basset, 2002; Gough, 2004

⁷ Ölçeğe ilişkin bu tartışma Koray R. Yılmaz'ın (2006) çalışmasından kısaltılarak alınmıştır.

⁸ Ohmae, 1996

⁹ Storper, Scott 2003

¹⁰ Storper 1999

¹¹ Bölge kavramının öne çıkmasında yerel/bölgesel düzeyde oluşan sermaye birikiminin de önemine vurgu yapan çalışmalar için bkz. Müftüoğlu (2006), Ercan (2006), Yılmaz (2006)

¹² Talas 1979: s 48

¹³ Talas 1979

¹⁴ Korkmaz, 2004

¹⁵ Talas 1992, 83

¹⁶ Talas 1992, 93-94

¹⁷ İlkin, 1978, 314

¹⁸ Talas 1992, 99-101

¹⁹ Makal 2002, 494; Güzel, 1986, 188

²⁰ Korkmaz, 2004

²¹ Makal 2002, 494

²² Korkmaz, 2004, 57

²³ Tablo 1, Türkiye'de 1974'den bugüne asgari ücret verilerini vermektedir. AB ülkelerinin asgari ücret düzeyine ilişkin 2006 yılına ait son veriler ve AB ülkelerinin asgari ücret düzenlemeleri için;

www.europa.eu.int/comm/eurostat

²⁴ Korkmaz, 2004

²⁵ www.gaso.org.tr

²⁶ www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=978&id=56-14k

²⁷ www.tisk.org.tr/duyurular.asp?ayrinti=True&id=1567-38k

²⁸ TÜSİAD, 2005, 154

²⁹ TÜSİAD, 2005, 155

³⁰ Dünya Gazetesi, 28.07.2004

³¹ <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=151934&tarih=07/05/2005>

³² www.bianet.org/2006/07/12/82125.htm - 11k ve www.in-fomag.com.tr/content/26821 - 28k

³³ Bkz; <http://www.oecd.org/dataoecd/50/53/37529636.pdf>

³⁴ <http://www.turkis.org.tr/icerik/asoraporu.doc>

³⁵ www.disk.org.tr/default.asp?Page=Content&ContentId=240 -86k

³⁶ www.hakis.org.tr/arsiv/bpp-hakis.html - 14k

³⁷ Bölgesel asgari ücret talebinin ağırlıklı olarak IMF ile ilişkilendirildiği açıklamalar için bkz. www.hakis.org.tr/arsiv/bpp-hakis.html - 14k

³⁸ www.hazine.gov.tr/GuncelDuyuru/AB_Sohbet_20050814.pdf

³⁹ www.hazine.gov.tr/GuncelDuyuru/AB_Sohbet_20050814.pdf

⁴⁰ www.hurriyet.com.tr/ekonomi/4743667.asp?m=1 - 49k

İçerikleri ve adlarıyla kavramların işlevleri: işçi sağlığı kavramından iş sağlığına geçişin çağrıştırdıkları

Emekçilerin perspektifinden bakıldığında yirmi beş yıllık uygulama süreci içerisinde başarısızlıktan başarısızlığa koşmasına rağmen, politika üretimi üzerinde etkinliğini her geçen gün arttıran neoliberal stratejilerle karşılıklı uyum içerisinde, üretim ilişkilerinin tasavvur ve tahayyülünü olası kılan kavram setleri sürekli bir değişim içerisinde. Kavramlarımızın içinde yaşadığımız dünyanın tasavvurunu mümkün kılan araçlar olduğu gerçeğinden yola çıkarsak, dışındaki sosyal gerçekliğin veçhelerinden birisini anlatma, olayları adlandırma, kavramları bir araya getirme tarzımızın, içinde yaşadığımız sosyal düzene vereceğimiz tepkileri azımsanmayacak ölçüde belirleyeceğini de iddia edebiliriz.¹ Zira sosyal gerçekliği oluşturan münferit olaylar dizisi ancak bu olayları anlamlandırabileceğimiz bir hikaye etme tarzı içerisinde bir anlam kesbederler.²

Değişim kendisini, daha önce mevcut olmayan ya da olmadığı varsayılan sosyal ilişkileri adlandırmaya yönelik yeni kavramların oluşturulması, daha önce kavramsallaştırılmış sosyal ilişkilerin yeniden adlandırılması ya da yeni adlandırmaya gidilmeksizin mevcut kavramların anlamında kaydırmaların yapılması biçimlerinde dışa vurur. 1990'lı yılların ortalarından itibaren ülkemizde özellikle sağlık ve sosyal bilimlerdeki akademik çevrelerin, konu ile ilgili kurumların ve hükümetlerin işçi sağlığı kavramı yerine iş sağlığı kavramını –aynı şekilde işçi sağlığı ve güvenliği yerine iş sağlığı ve güvenliği kavramını– artan oranda kullandığını saptamak mümkündür. Daha önce kavramsallaştırılmış sosyal ilişkilerin yeniden adlandırılması sürecine, emek gücü terimi yerine insan sermayesi, işçi yerine çalışanlar, idare yerine yönetim gibi bir dizi örnek daha verilebilir. Burada saptanan kavramsal değişimler, bütünsel olarak bakıldığında, dünyayı kurgulama, içerisinde kendimizi bir yerlere koyma kapasitemiz ve biçimimizdeki değişimleri göstermektedirler. Bir başka deyişle daha önce kavramsallaştırılmış sosyal ilişkilerin yeniden adlandırılması süreci ve bunun içerdiği dönüşüm, üretim ilişkileri ve bu ilişkilerden türeyen ilişkilerle kurduğumuz (imgesel) ilişkinin değişimini ortaya koymaktadır (bknz. Althusser, 2003).

Diğer yandan iş sağlığı kavramını kullananların önemli bir bölümü kavramın merkezinde bulunan etkinliğin iş olduğu, iş sağlığı teriminin işçi sağlığı teriminden çalışma ortamını da içermesi nedeniyle daha genel ve kapsayıcı olduğu, ulusal düzeyde mevcut bilimsel literatürlerin çoğunluğunun iş sağlığı terimini tercih ettiği, terimin İngilizce'sinin "occupational health" olması itibarıyla, iş sağlığı kavramının kullanılmasının daha doğru olduğu, gerekçelerini öne sürerek işçi sağlığı kavramını reddetmektedirler (bknz. Topak, 2004). Bu düşünce çizgisi üzerinden gittiğimizde aynı yazarların yaptıkları kavramsal tercihi söylemsel bir dönüşümün parçası olarak adlandırmayacaklarını da tespit etmek gerekmektedir. İş sağlığı kavramının savunucularına göre bu yenden adlandırma girişimi münferit bir konu hakkında bir görüş bildirme eylemine indirgenebilecektir. Dolayısıyla, buradaki yaklaşım düşüncenin, görüntünün altında yatan, gerçekliğin olduğu gibi görünmesini engelleyen mekanizmaları ortaya çıkarması amacına yöneltilmesini kendi bilimsel ufku dahil etmekten uzaktır.

Bu makale, üretimin neoliberal söyleminin baskınlaşarak günlük hayatın anlatımını kurgulama tekeli ele alış süreci içerisinde meydana gelen değişikliklerden birisini, işçi sağlığı kavramından iş sağlığı kavramına geçişini irdelemek maksadını gütmektedir. Bunun için ilk önce sermaye birikimi- söylem arasındaki ilişki üzerine "emeğin toplumun kurucu unsuru olmaktan dışlanış süreci"ni eksen alarak, saptamalar yapılacak ve nihayetinde çalışma, işçi sağlığı kavramının içerdiği imalarla yeni kavramın içerdiği imalar arasında bir karşılaştırma yapılarak bitirilecektir.

sermaye birikimi ve söylem ilişkisi

Toplumun sınıflar arası ilişkiler üzerinden tahayyül ve tasavvur edilmesi projesinin, bir alternatif açıklama tarzı olarak da olsa, sosyal bilimlerin alanından zorla dışlanması olgusu ile kapitalist birikimin dinamikleri üzerinden yapılan dönemselleştirme arasında doğrudan bir bağ kurmak, birebir bir ilişki tesis etmek her ne kadar mümkün değilse de, iki olgu arasında bir korelasyon olduğu iddiası, Atlantik fordizminin

Ali Murat Özdemir*

Özlem Özkan**

1990'lı yılların ortalarından itibaren ülkemizde özellikle sağlık ve sosyal bilimlerdeki akademik çevrelerin, konu ile ilgili kurumların ve hükümetlerin işçi sağlığı kavramı yerine iş sağlığı kavramını artan oranda kullandığını saptamak mümkündür.

* Hacettepe Univ. Doç. Dr.

** Kocaeli Univ. Yard. Doç. Dr.

çöküşü ve buna bağlı olarak toplumsal ilişkileri düzenleyen bütün yapısal biçimlerde (structural forms) gözlemlenebilir/aşık hale gelen dönüşümle desteklenebileceğinden, mümkün görünmektedir. Çünkü, kapitalist birikimi mümkün kılan ilişkilerin ve düzenlenişinin transformasyonu, bireylerin üretim ilişkileri ve bunlardan türeyen ilişkilerle kurdukları (imgesel) ilişkinin de dönüşümünü gerektirecektir (Althusser, 2003:89-93).

Atlantik fordizminin geçerli büyüme modelini teşkil ettiği dönemlerde, bir başka deyişle, ücretli emeğin yeniden üretimi ve toplumsal değerlendirilmesini mümkün kılan yapıların³, ve devletin bölüşüm ilişkilerine, enflasyon, kredilendirme, kriz yönetme gibi işlevlerle katılmasını mümkün kılan, paranın idaresini sağlayan yapıların, düzenleme rejiminin köşe taşlarını oluşturduğu bir dönemde alternatif, ve hegemonya karşısı söylemlerin, akademik üretim üzerinde görece fazla olan etkisini, işçi sınıfının devlet içerisinde temsilinin bütünüyle ortadan kaldırıldığı bir dönemde aramak pek mümkün görülmemektedir. Bu sermaye birikimi dönemi, davranışların kitleselleştiği, emeğin devlet içinde örgütlü temsili ve bu temsili gerçekleştiren kurumlar ve örgütlerin bürokratikleştiği ve toplumsal ilişkilerin günümüz krizindeki ilişki çeşitlerine göre görece daha sabit olduğu bir dönemdir. Bu ve benzeri düzenlemelerle fordist sermaye birikimi döneminde üretilen malları kitleselleştirebilmek ve tüketebilmek için işçi ve emekçilerin hem satın alma güçlerini artırmak hem de ertesi günü işe gelebilmelerini sağlamak amacıyla sosyal politikalar uygulanmaya başlamış; bunlar hukuken güvence altına alınmıştır. Sosyal güvenlik kurumlarının kuruluşu, ücretlerin artırılması, işçilerin sağlığı ve güvenliğini konusunda uluslararası düzeyde düzenlemeler yapan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nın fonksiyonlarının yeniden gözden geçirilmesi gibi pek çok girişim anılan dönemin ürünüdür. Emeğin devlet içerisinde temsilinin bugüne göre çok daha yoğun olduğu bu dönemde, emeğin toplumun kurucu unsuru olarak kabul edildiğini, pek çok merkezi ekonomide bu kabulün anayasal bir anlam kazandığını, emeğin sınıf terimleri ile ifade edildiğini saptayabiliyoruz (Hardt ve Negri, 1994).

İşçi sağlığı kavramının referansta bulunduğu içerik de tasvir edilen dönemde biçimlenmiştir. Etki çevresel kapitalist bir formasyon olarak ele alabileceğimiz bir ülke olan Türkiye için de söz konusu olduğundan, bugün halen "Occupational health" terimi Türkiye'de akade-

mik çevreler, hükümetler vb. tarafından yaklaşıp 1990'lı yıllara kadar iş sağlığı değil, işçi sağlığı, "Occupational Health and Safety" terimi ise iş sağlığı ve güvenliği değil, işçi sağlığı ve güvenliği olarak kullanılmıştır. Hatta Çalışma Bakanlığı'nda 2000 yılına kadar mevcut olan İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Genel Müdürlüğü dahi kurulmuş; bu tarihten sonra isim İş Sağlığı ve İş Güvenliği Müdürlüğü olarak değiştirilmiştir.

1980'lerin başında uluslararası ortamda Reagancılık gibi isimlerle etkin olmaya başlayan neoliberal iktisat politikaları, Türkiye özelinde 12 Eylül tarihinde gerçekleşen darbenin peşi sıra devlet biçiminde meydana gelen değişiklikler (bknz. Yalman, 2002), emeğin toplumun kurucu unsurlarından olduğu kabulünü geçersiz kılmaya yönelmiştir. Kolektif hak kategorisinden kaynaklanan taleplerin toplum adına serbest piyasa düzenine ve ücret sistemine müdahale edemeyeceğinin kabulü ile, (soyut) emeğin toplumun kurucu unsuru olduğu yönündeki liberal korporatist kabulün yıkılışı arasındaki bağlantı söylemdeki dönüşümün açık sınıfsal doğasını açığa vurmaktadır (Hardt ve Negri, 1994). Bu nedenle üretimin neoliberal diskürleri altında geliştirilen kavramların ve bu kavramlar üzerinden bireylerin üretim ilişkileri ile kurdukları imgesel ilişkinin, sınıf kavramına referansla geliştirilen kavram setlerini içermesi beklenilebilir olmaktan çıkmıştır. Bir başka deyişle, denilebilir ki, bugünün Türkiye'sini oluşturan kitlelerin üretim ilişkileri ve bu ilişkilerden türeyen ilişkilerle kurdukları ilişkilerle kurdukları imgesel ilişkinin (baskın toplum tasavvurunun), işçi kimliği gibi salt kurgusal olmaktan ötede insanın üretim faaliyeti içerisindeki pozisyonu ile bağlantılı ve bu sebeple önemli ölçüde nesnel kimlikler,⁴ ve onun bir parçasını oluşturduğu 'kolektif işçi' gibi kavramları içermesi, hele hele emeği toplumun kurucu unsuru olarak kabul etmesi beklenemez. Yeni söylem emeğin dışlandığı bir platformda gelişir. Eski söylem emeğin dışlandığı bir platformda gelişir. Eski söylem emeğin dışlandığı bir platformda gelişir. Eski söylem emeğin dışlandığı bir platformda gelişir.

Dışlayıcı refleksin ortaya çıkması, sistemi etkileyen politik karar alma mekanizmalarını ellerinde bulunduranların ve bu kimselerin kararlarında etkili olanların işçi sınıfını mevcut anayasal düzenek içerisinde kontrol edemeyeceklerini -haklı ya da haksız olarak- düşünmeleri (bknz. Clarke, 1991:148; Yalman, 2002:38) ile ilgili olduğu kadar, uluslararası konjonktürde rekabetin değişen gerekliliklerine bağlı olarak, iş gücü üzerinde kontrol kapasitesinin arttırıl-

**Yeni söylem
emeğin
dışlandığı bir
platformda
gelişir. Eski
söyleme
müdahalesini
hep bu dışlayıcı
refleks
üzerinden ge-
liştirir.**

ması ya da kriz içerisine girmiş olan ithal ikamesinin finansmanını sürdürmenin bir önkoşulu olarak uluslararası borçlanmanın koşullarını sağlama gerekliliklerinin yerine getirilmesine olan inanca da ilgilidir. Dışlayıcı refleksin ortaya çıkmasını sağlayan sebeplere bakıldığında, yönetici sınıfların yalnızca sosyal gerçeğin basit ve doğrudan temsili ile değil, aynı zamanda kendi gerçek varoluş koşullarıyla olan (imgesel) ilişkilerinin, yani işçi sınıfına ait olmayan bir dünya tahayyülünün ve tasavvurunun geri dönerek sosyal gerçeklik üzerinde yarattığı baskıyı saptayabiliyoruz. 1980 sonrası dönemin karakteristiğinin bu "yabancı" dünya tahayyülünün ve tasavvurunun genişleyerek kendini, aralarında azımsanmayacak sayıda işçinin de bulunduğu toplum kesimlerine kabul ettirmesi olduğunu iddia etmek mümkündür.

Yönetici sınıfların gerçek varoluş koşullarıyla olan ilişkilerinin imgesel tasarımının, bütün bir toplumu oluşturan bireylerin kendi varoluş koşullarıyla olan ilişkilerinin imgesel tasarımı haline gelmesi sürecini, kavramlardaki kaymalar üzerinden takip edebilmek mümkündür. Krize verilen cevaplar, politika uygulayıcılarının yeni 'buluşlarında' içerilen ve tutarlı oldukları ölçüde yeni birikim stratejilerini oluşturan projelerde ve her durumda olmasa da hegemonik vizyonlarda, bu projeler krize kısmi cevaplar üretebildiği ölçüde, yeni bir söylemin oluşmasına katkıda bulunacaktır. Bu yeni söylemin, üretimin eşgüdümünün temel, hatta, yegane aracı olarak piyasayı ele aldığını belirtmemize gerek yok. Piyasa, meta dolaşımını üretim alanından kopuk olarak ele almayı mümkün kıldığı ölçüde, üretimin mekanizmaları da sosyal bilimlerin ilgisinden dışlanabilecektir. Başta satım işlemleri olmak üzere piyasa ilişkilerini oluşturan işlemlerin müstakil bir kavramsal varlığa kavuştuğu noktada, üretim ilişkilerinin çeşitli görüngülerinin şeyeleştirilmesi işlemi de tamamlanmış olur. Bunun en somut örneği emeğin meta haline getirilerek, emek gücü potansiyelinin sahibinden ayrıştırılmasında ortaya çıkacaktır. Böyle bir kurgunun, toplumsal kabul gördüğü oranda, işçi sağlığı alanında, sağlık tedbirlerinin yalnızca emeğin aktüel olarak satıldığı noktayla kısıtlanmasıyla sonuçlanacağını söylemek mümkündür.

Anlatılanların mantıksal uzantısı olarak, merkez (core) işçilerle hizmet sektöründeki işçilerin bir kısmının insan sermayesi başlığı altında toplanabilmesini sağlayan kavramlar; ar-

tık toplumu kurgularken elzem hale gelen yeni aktörlerden sivil toplum kuruluşlarının ima ettiği örgütlenme ilkeleri; yeni politika önerileri setleri ve benzerlerinin ima ettiği söylemsel dönüşüm, üretimin neoliberal söyleminin bilim adına kurguladığı nesnelerin sayısında bir bolluk ve yenilikler seti getirmekte olsa da, bütün bu yeni nesnelerin saptanmasında aynı epistemolojik tutumu gözlemlemek mümkündür (bkz. Ercan ve Oğuz, 2005). Bu tutum toplumsal ilişkilerin gündelik yaşamdaki iz düşümlerini (görüntülerini) saptarken ilkel bir amprisizme dayanmaktadır. Görüntüler toplumsal yapılardan kopuk olarak ele alınmakta, bu görüntülere yol açan ilişkisel-sistematik gerçeklik olarak kapitalizme yer verilmemektedir.⁶ Anılan ilkel amprismin iş sağlığı kavramının geliştirilmesinde de temel teşkil ettiği belirtilebilir. Emek sıradan bir meta olduğuna göre, emekçinin sağlığına ilişkin tedbirlerin de içerisinde bulunduğu satım düzenlemelerinin, satımın gerçekleştiği mekanla sınırlanması, bu konudaki kavramların da sürece ya da mekanizmalara göre değil de, satım anında objektif olarak gözlemlenen ilişkilere göre saptanması, "bilimin" gereği olacaktır.

Bu durumda bugünün Türkiye'sinde işçi kimliği gibi salt kurgusal olmaktan öte, insanın üretim faaliyeti içerisindeki pozisyonu ile ilişkili olan nesnel kimlikler,⁷ ve onun bir parçasını oluşturduğu 'kolektif işçi' gibi kavramların bilginin üretiminin ortodoks mekanizmaları ağzından kullanması ve emeğin toplumun kurucu unsuru olarak kabul edilmesi olanaklı değildir.

Yukarıda belirtilen zamansal ve mekansal referans noktaları, aynı zamanda sabit-leyici/sınırlayıcı bir işlev görerek, toplumun yapısal bütünlüğünün ve bunun tahayyülünün mümkün olduğu sınırları çizmektedir. İşçi sağlığı ve işçi güvenliği kavramlarının içeriğindeki ve adındaki dönüşüm bu referans noktalarından birisini vermektedir.

İşçi sağlığı ve iş sağlığı kavramlarının çağnştırdıkları

İşçi sağlığı kavramı; farklı üretim ve tüketim normlarının egemen olduğu, -işçi sınıfı ile bağlantısı içerisinde- kolektif hakların kabul gördüğü, kolektif kimliklere toplum adına piyasa düzenine müdahale hakkının tanındığı bir dönemin ve bu dönemde baskın olan toplum tasavvurunun bir ürünüdür. Bu dönemin gereği olarak kavramın öncelikle bireysel işçiyi değil kolektif işçiyi imlediğini, bireysel işçinin de, kolektif işçinin bir parçası olması nedeniyle

Piyasa, meta dolaşımını üretim alanından kopuk olarak ele almayı mümkün kıldığı ölçüde, üretimin mekanizmaları da sosyal bilimlerin ilgisinden dışlanabilecektir.

kavramın kapsamına dahil edildiğini söylemek mümkündür. Bir başka ifadeyle kavram, doğrudan kolektif işçiye ve onun emek potansiyellerinin yeniden üretimi sürecine atıfta bulunmakta olup, emeğin kolektif veçhesinin yanı sıra, emeğin klasik bir meta olmadığı gerçeğini de içermektedir (Sayer, 1995; Offe, 1984). Bu bağlamda, kavramın dönüşüm sürecinin, kolektif işçiye kaynaklık eden diğer kavramlarla birlikte ele alınması, oluşturulacak bütünsellik açısından önemli referans noktası olacaktır.

Endüstri ilişkilerinde kolektif işçiye referans içeren kavramlardan birisi, iş hukuku uygulamasında yerini bulan işçinin korunması ilkesidir. Burada korunduğu haliyle bireysel işçi aslında, işverenin karşısında atomize olmuş işçi değil, kolektif işçinin bir parçası olması nedeniyle, emek sermaye ilişkisi içerisinde yer edinmiş işçidir; işçi örgütlerinin toplum adına, serbest piyasa düzeni karşısında talep ettiği haklar bütününe bir parçası olarak savunulan işçidir. İşçinin korunması ilkesi, emek sermaye ilişkisinin doğasındaki güç eşitsizliğinin hukuki olarak tanınmasını içerir ve belirli bir kapitalist düzenleme kipliği (biçimi) altında devlete, emek sermaye ilişkisine, koşulları oluştuğunda, işçi lehine müdahale yükümlülüğü getirir. İşçinin korunması ilkesinin içeriğinin içtihatla 1994 krizinin sonrasında -ve bu krize açık atıfla- değiştiğini, doktrinin bu değişikliği takip ettiğini⁸ ve nihayetinde de 4857 sayılı İş Kanunu ile kavramın içeriğindeki dönüşümün normatif düzenlemesinin yapıldığını saptayabiliriz (Özdemir, 2004:259-262). Anılan dönüşümün 1995 tarihinden başlayarak mahkemelerin işçinin korunması ilkesinin karşısına "iş yerinin korunması" diye adlandırdıkları bir ilkeyi çıkarmaları ile görünür hale geldiğini, ancak bu görünme anının da emek cephesinin devlet içeriğindeki temsilinin esaslı olarak zayıflatıldığı 1980 darbesine kadar götürülebilecek sosyal birikimle temellendirilebileceğini belirtmek gerekir. İş yerinin korunması prensibi kısaca işçiyi var kılan şeyin işletme olduğunu, işletmeyi korumanın da dolaylı olarak işçiyi korumak olacağını ifade etmektedir. Bu ifadenin bizatihi kendisi, başka bir beyanata gerek kalmaksızın, bildiğimiz haliyle, iş hukukunun bitişini ifade etmektedir (Özveri, 2002). Zira böyle bir yaklaşım artık emek sermaye arasında antagonistik bir ilişkiyi değil, bir tamamlayıcılık ilişkisini varsaymaktadır. Buna göre, emek tam anlamıyla sıradan bir metadır ve pazarda satılmak için, değişim değeri göz önüne alınarak üretilen eşyadan bir farkı bulunmamaktadır (Sayer, 1995;

Offe, 1984). Kavram aynı zamanda, kolektif işçinin yanı sıra, emeğin meta-dışı karakterinin inkarını içermektedir. Bu koşullarda emeğin pazar dışında (değişim değeri dışında) bir anlamı olamayacağından, artık emeği korumak, pazarını ve onun kullanım değerini bulduğu koşulları korumakla aynı anlama gelmektedir.

Aynı mantık yürütme biçimi iş sağlığı kavramında da karşımıza çıkmaktadır. Burada da emek tam bir meta olarak görülmektedir (Topak, 2004). Emek gücü potansiyelini satmak durumunda kalıp iş arayan ve bu sebeple de bireysel kapitalistle karşı karşıya gelen kimse, artık kolektif işçinin bir parçası olarak değil de, sıradan bir malın satıcısı olarak ele alınmaktadır. Böyle bir kurgu içerisinde, kolektif işçiyi imleyen işçi sağlığı kavramı anlamını yitirecek ya da kendisine bir yer bulamayacaktır.

Sayılanlara ilaveten, belirtilmelidir ki, işçi sağlığı kavramı, emeğin kolektif veçhesinin yanı sıra, emeğin klasik bir meta olmadığı gerçeğini de dışı vurmaktadır. Liberal perspektiften bakıldığında emek sıradan bir metadır. Yani pazarda satılmak için, değişim değeri göz önüne alınarak üretilen eşyadan farkı bulunmamaktadır (Sayer, 1995; Offe, 1984). Emeğin klasik bir meta olmadığı gerçeğinden yola çıkılarak yapılan bir işçi sağlığı kavramsallaştırması, bir başka deyişle işçinin sınırları ve zekası aracılığıyla yaşam enerjisini değere dönüştürdüğü üretim sürecini ve bu sürecin içerdiği çıplak baskı ve/veya tahakküm ilişkilerini hesaba katmadan bir kavramsallaştırma, emek sermaye ilişkilerini liberal ve liberal esintili perspektiflerden sistematize etme çabalarının, hikaye ediş biçimlerinin, tümünü geçersiz kılar. Ya da emek bir meta ise ve emekçiden soyutlanarak teori alanına sokulabiliyorsa, artık işçi sağlığından bahsedememek gerekmektedir. Tıpkı inek satımında satıcının sağlığının bu metanın (ineğin) satımını düzenleyen kuralların kapsamında olmaması durumunda olduğu gibi, emek satıcısının sağlığının da emeğin satımını düzenleyen kuralların kapsamında olmaması gerekmektedir.

Şu ana kadar, emeğin toplumun kurucu unsuru olarak kabul edilmekten dışlandığı bir dönemin ürünü olarak, iş sağlığı kavramının neleri içermediği konusunda, neleri dışarıda bıraktığı konusunda saptamalarda bulunduk. Şimdi de iş sağlığı kavramının emek süreçlerindeki parçalanma ile birlikte ifade edebileceği anlamı ele almak gerekmektedir.

Bir dönem işçi sağlığı işçinin emek potan-

Emeğin klasik bir meta olmadığı gerçeğinden yola çıkılarak yapılan bir işçi sağlığı kavramsallaştırması, emek sermaye ilişkilerini liberal ve liberal esintili perspektiflerden sistematize etme çabalarının, hikaye ediş biçimlerinin, tümünü geçersiz kılar.

siyelerinin yalnızca çalışma saatleri ile kısıtlı olmaksızın yeniden üretimi için gerekli müdahaleleri içermektedir. Yukarıda verdiğimiz et satımı örneğinde olduğu gibi etin sağlığı ya da işçinin tam da üretim faaliyeti içerisindeki sağlığı, işgücünün yalnızca çalışma saatleri ile kısıtlı olarak önem arz ettiği durumlarda öne çıkacaktır. Artık işçinin işyerinin dışındaki faaliyeti, kolektif emeğin yeniden üretimi için elzem (ve yine işle ilgili) koşulların bir parçası olarak görülmemekte ve/veya sosyal gerçekliğin bu yönü yeni kavramsallaştırmalara yansıtılmamaktadır. İş zamanı dışındaki yaşamın emeğin yeniden üretimi ile ilgili olmaktan çıkışı ile beraber, emekçinin sağlığı da iş süresince gerekli sağlık faaliyetine indirgenilecek, dolayısı ile bu faaliyetin de iş sağlığı başlığı altında incelenmesinin önünde bir engel kalmayacaktır. Kısaca, ortaya konulan ön varsayımlar ışığında, emek sürecini düzenleyen kurallar bütünü içerisinde sağlığa ilişkin olarak getirilen düzenlemelerinin hedeflerinin emek gücü potansiyeline sahip olan kimsenin bir bütün olarak sağlığının korunmasına ve işgücünün bütünsel olarak yeniden üretilmesine yönelmekten ziyade, yalnızca değer yaratıldığı sırada iş gücünü korumaya yöneldiğini saptayabiliriz. Bu durum ilgili işçinin tükendiği noktada üretimin akşammasının önüne geçilmesini sağlayacak bir emek politikası ile doğrudan ilgilidir. Böyle bir emek politikasının önkoşullarının, yedek işgücü ordusunun sayısındaki artışın sistemi yıkıcı taleplere evrilmesini önleyecek ideolojik, siyasi ve iktisadi mekanizmaların gücü ile alakalı olduğunu söyleyebiliriz. Anılan ön-koşullar gerçekleştirilebildiği ölçüde, piyasa mekanizması bir üretim faktörü olarak emeğin bireysel sermayeler arasında dağılımını sağlayabilecektir. Bununla bağlı olarak, neoliberal işgücü piyasası politikaları, işverenlere, tükenen işçi-

nin yerine, nerede ise hiçbir ek "maliyetle" karşılaşmaksızın, yeni işçiler ikame edebilmek olanağı sunduğu sürece, işçinin sağlığının emek süreci dışındaki veçhesi, hukuki düzenlemelerin kapsamından çıkacaktır.

Özetle, daha önceden de belirttiği gibi, neoliberal ekonomik politikalar içinde gelişen ve büyüyen ideolojik formların önemli bir yapı taşı olan kavramlar, üretim alanındaki sömürüyü ve sınıf çelişkilerini gizlemede önemli bir işlevin aracı olacak; mevcut sömür mekanizmasının çalışmasında katkı sunarak egemen sınıflara hizmet edecektir (Atılğan, 2001). Bu durumda, bilinçli ya da bilinçsiz, iş sağlığı ya da işçi sağlığı –beraberinde iş sağlığı ve güvenliği, işçi sağlığı ve güvenliği- kavramlarından birini tercih etmek, dünyanın kurgulanmasında rakip ve uyumsuz projelerden birisine destek vermek anlamına gelebilecektir.

SONUÇ

İşçi kimliğinin salt kurgusal bir kimlik olmadığını, insanın üretim faaliyeti içerisindeki pozisyonu ile bağlantılı olduğunu ve bu sebeple mevcudiyetini nesnel süreçlere borçlu olduğunu saptamak önemlidir. Bir başka değişle kolektif işçi, teker teker işçilerin bilincinin ve ön varsayımlarının ötesinde var olacaktır. Sosyal teori onu görse de göremez hale getirilse de bu böyle olacaktır. Diğer yandan bir sosyal gerçeğin hikaye ediliş biçimi, insanlara üretim ilişkileri ve bu ilişkilerden türeyen ilişkilerle kurdukları (imgesel) ilişkinin anlatılış tarzı, neyin katlanılabilir / kabul edilebilir/kaçınılmaz olarak ele alınması gerektiğini dikte ettiği ölçüde, önemlidir. Karşı anlatılarla verilecek mücadele de bu nedenle sınıf savaşımının bir parçası; teorik pratiktir.

Neoliberal işgücü piyasası politikaları, işverenlere, tükenen işçinin yerine, nerede ise hiçbir ek "maliyetle" karşılaşmaksızın, yeni işçiler ikame edebilmek olanağı sunduğu sürece, işçinin sağlığının emek süreci dışındaki veçhesi, hukuki düzenlemelerin kapsamından çıkacaktır.

kaynaklar:

- Althusser, L. (2003) *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtı* (çev. Alp Tümerterkin), İlhaki Yayınları, İstanbul.
- Atılğan, G. (2001) "Marx'ta İdeoloji: Kapitalizmin Devrimci Eleştirisinin Bir Olanğı" *Praksis*, 4:11-34.
- Çulhaoglu, M. (1999) *İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği*, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı 17, Öteki Yayınevi
- Clarke, S. (1991) "The State Debate", Clarke, S. (der): *The State Debate* içinde, New York: St. Martin's Press, ss.1-67.
- Ercan, F. ve Oğuz, Ş. (2005) "Anti-Kapitalist Hareketlere Bakışta Değer Teorisinin Sunduğu Olanaklar ve Türkiye Örneği" *Conatus*, Sayı:4, İstanbul.
- Hardt, M. and Negri, A. (1994) *Labor of Dionysus: A Critique of the State-Form*, University of Minnesota Press, Minnesota.
- Offe, C. (1985) *Disorganised Capitalism*, M.I.T. Press, Cambridge.

- Özveri, M. (2002) "Yargı Yoluyla Toplu İş Sözleşmelerinin Değiştirilmesi" içinde *Ekonomik Krizin İş Hukuku Uygulamasına Etkisi*, İstanbul Barosu, İstanbul. ss. 207-256.
- Özdemir, A.M. (2004) "Political Economy of Labour Law in Turkey: Work, Employment and International Division of Labour", Yayımlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ, Ankara
- Poulantzas, N. (1978) *State, Power, Socialism*, New York: Verso.
- Sayer, A. (1995) *Radical Political Economy: A Critique*, Oxford: Blackwell.
- Topak, O. (2004) "İşçiden İş Kavramına Geçiş ve Değişikliğin Gizli İdeolojisi" *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Nisan Mayıs Haziran, 2004, 7-12.
- Yalman, G. (2002) "The Turkish State and Bourgeoisie in Historical Perspective: A Relativist Paradigm or a Panoply of Hegemonic Strategies?" Balkan ve Sarvan (eds) *The Politics of Permanent Crisis: Class, Ideology and State in Turkey* içinde, New York: Nova Science Publishers, 21-54.

dipnotlar:

¹ Bir kavramın farklı biçimlerde algılanışı, anlamlandırışı, ilişkilendirilmesi ve yerleştirilmesi üretim ilişkileri içindeki pozisyonumuz –sınıfsal konumumuz- hakkında bilgi vermektedir (Çulhaoğlu, 1999:16). Gerçek yaşamın dilinin (fikirlere, tasarımların ve bilincin) oluşmasında temel bir işleve sahip olan kavramlar, ideolojik formların ve motiflerin vazgeçilmez araçlarıdır. Bir başka ifadeyle, oluşturulan kavramlar seti, nihai olarak mevcut ideolojinin bir anlatım tarzıdır; sosyal gerçeklik ile onun algılanması ve anlamlandırılması arasında bir köprüdür. Bu nedenle kullandığımız kavramlar; kendimizi anlatışımızda, toplumsal bütünlük içerisinde bir yerlere koyuşumuzda, içinde yaşadığımız dünyanın tasavvurunu mümkün kılmada, dışındaki sosyal gerçekliğin veçhelerinden birisini "anlatma", olayları adlandırma ve sosyal düzene verilecek tepkileri belirlemede önemli bir işleve sahiptir.

² Diğer yandan bu hikaye etme tarzlarının her somut tarihsel formasyonun içerisinde bulunduğu üretim ilişkileri ve kendi tarihsel yapılanmasından kaynaklanan sınırları vardır.

³ Düzenleme okuluna bağlı yorumcular tarafından bu yapılar, anayasal normlar, kurumlar, örgütlerden, gelenekler, örgütsel davranışlar ve içselleştirilmiş davranışlardan müteşekkil olarak kabul edilmektedir (Boyer, 2002).

⁴ Günümüz beyaz yakalı çalışanlarının durumunda olduğu gibi, işçi

olduğunuzu fark etmeseniz de işçisinizdir. Ama hayvansever olmadığınızı düşünüyorsanız hayvansever değilsinizdir.

⁵ Metalaşma süreci metalaştırılan ilişkilerin toplumsal ilişkiler seti içerisindeki yerlerinden soyutlanarak ayrı bir bedene kavuşturulması (şeyleştirme), ve bu yeni tanımın şeyleştirdiği durumun, bu yeni tanımın sunduğu yeni baskı olanaklarıyla birlikte, piyasada alım satıma konu olması sürecini içermektedir.

⁶ Küresel toplumsal adalet hareketlerinde belirleyici olan indirgeme- ci ve ampirist eğilimler eleştirel bir boyut alarak ilkel amprizm çıktığında, kapitalizmin açığa çıkardığı olumsuzlukları işaret ederken genellikle bu olumsuzlukların öznesi olarak IMF, Dünya Bankası, WTO gibi kurumlar ya da ABD gibi ülkeleri göstermektedirler. Süre- ce ilişkin yorumlar yapıldığında ise dar anlamda neo-liberal politika- lara referanslar veriliyor, böylece yaşanan süreç politik tercihlerin ba- sit bir sonucu olarak işaret ediliyor. Türkiye, Güney Kore, Arjantin gi- bi toplumsal muhalefetin yükseldiği hemen hemen her yerde, en önemli sorumlu böylece "kötü yönetimler" ile "IMF, WTO" gibi dışsal değişkenler oluyor (Ercan ve Oğuz, 2005).

⁷ Günümüz beyaz yakalı çalışanlarının durumunda olduğu gibi, işçi olduğunuzu fark etmeseniz de işçisinizdir. Ama hayvan sever olma- dığınızı düşünüyorsanız hayvan sever değilsinizdir.

⁸ Çelik (1990:21) ile Çelik (2003:18) karşılaştırmak doktrinin söyle- mindeki değişikliği takip edebilmek açısından önemli ipuçları vere- ceğdir.

kapitalizmin depresyonu ve sağlık: türkiye’de sağlıkta dönüşüm programı

giriş

Bu çalışmada öncelikle sağlık kavramı üzerinde durulacak, ardından sağlıkta dönüşüm olarak adlandırılan programın arka planı ile tarihsel süreci değerlendirilip, sağlıklı bir toplum için bugünden yapılması gerekenler tartışılacaktır. Çalışmanın bütünlüğü içerisinde okuyucuya izleme kolaylığı sağlaması açısından yazının konuyla ilgili saptamalarının öncelikle sunulup, ardından bu saptamaların tartışılması tercih edilmiştir.

1. Hem çevre hem de merkez kapitalist ülkelerde, sağlık dahil bütün sosyal alanlara yönelik kazanımların gerilemesinin altındaki temel neden kapitalizmin altmışlı yılların sonunda başlayıp bugün değin süren son büyük krizi ve krizden çıkış için uygulanmaya çalışılan ekonomik politikalaradır.

2. Bu süreçte, sosyal alanların hemen hemen hepsi toplumsal bölüşümün yeniden düzenlendiğı alanlar olmaktan çıkartılmak istenmekte, beraberinde etkili ideolojik araçlar kullanılarak, emekçi sınıfların bu duruma karşı çıkışları da sönmüştür.

3. Türkiye’de de seksenli yıllarda bir asker darbesiyle başlatılan süreç, temel olarak merkez kapitalistlerin belirlemeleri ve gereksinimleri doğrultusunda yürümekte, ulusal burjuvazi uluslararası sermayenin taşeronluğunu yapmaya çalışmaktadır.

4. Sağlık sektörü de diğer sosyal alanlar gibi piyasa koşullarına devredilmek istenmekte ve öncelikle kar oranı görece daha yüksek bölümleri ulusal ve uluslararası sermayeye “yeni” yatırım alanı olarak açılmaktadır.

5. Seksenli yıllardan günümüze kadarki bütün hükümetlerin sağlık politikaları ve sağlık sektörüne yönelik hedefleri özünde hiçbir farklılık taşımamaktadır. Benzer çevre kapitalist ülkelere Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından önerilen finans ve hizmet sunum modellerini elbirliğiyle yerleştirmeye çalışmaktadırlar.

6. Ideolojik alandaki derin yenilgiye rağmen, emekçi sınıfların süreci tersine çevirme olanakları halen bulunmaktadır.

Sağlık kişisel bir durum değil, toplumsal yaşantının bir sonucudur. Bunun için belirleyicileriyle birlikte (ekonomi, siyaset, kültür vb.), toplumsal süreç içerisinde değerlendirilmesi gerekir. Çünkü sağlık; “soyut ve somut pek çok

ürünün yaratıcısı olan insanın, toplumun üyesiyle kolektif içinde ve her bir üyenin gereksinimini eşit olarak karşılayacak şekilde üretebilmesi, biyolojik ve zihinsel bütünlüğünün korunması ve toplumsal örgütlülük ve üretim süreciyle birlikte geliştirilmesi” olarak ifade edilmektedir¹.

Sağlık kavramının yukarıdaki içeriğı, sağlığın üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin bir çıktısı olarak ele alınmasını koşullar. Bunun için de sağlık kavramı, emeğin bütün sürecine müdahale eden ortamı, kısaca insan yaşamının bütün alanlarını kapsamaktadır. Çünkü sağlıklı olabilmek için sağlık hizmeti yetemez. Beslenme, barınma, eğitim, ulaşım, çevre, iş, spor, sosyokültürel etkinlik vb. gibi toplumsal yaşantının bütün alanları birbirine bağımlı olarak, kişinin ve toplumun sağlığı ile doğrudan ilişkilidir.

Birçok araştırmada verilerle de somutlandırıldığı gibi, sağlık hizmetlerinin yanı sıra, yukarıda sıralanan, toplumun ürettiğı tüm olanaklardan toplumun bütün üyelerinin eşit olarak (gereksinimine göre) yararlanabiliyor olması ve bunu sağlayacak üretim ilişkilerine sahip bir toplumsal yaşantı içinde sağlıklı olunabilir. Ölkelerin zengin olması toplumun sağlıklı olmasını sağlamamaktadır. Sosyalist ülkelerin sağlık düzeyi kendilerinden birkaç kat zenginlikteki kapitalist ülkelere göre çok daha iyi iken, kapitalist ülkeler içinde de sağlık da dahil, sosyal hizmetleri kamusal olarak sunarlarda diğerlerine göre daha iyi olduğu saptanmıştır.¹ Etkili olan ana belirleyici üretim ilişkileri iken ikincil grup belirleyicilerin ön sırasında da bölüşüm gelmektedir.

Paylaşılması gereken bir başka belirleme de sağlık hizmetleri sunumunda önceliğın; hastalar ve hastaları iyileştirmek değil, sağlığın geliştirilmesi ve korunması ile hasta olmayanlar olduğudur. Ayrıca, çalışma ve yaşam koşulları sağlığı doğrudan etkilediğinden, sağlık hizmetleri, korunma ve geliştirme, çevreye ve kişiye yönelik olarak bütün hizmet başlıkları birbirinden koparılmadan, birlikte planlanmalı, yönetilmeli ve sunulmalıdır. Bu durum özellikle sağlık hizmetleri örgütlenirken kişiye ve çevreye yönelik koruyucu hizmetlerin bir arada olması gerekliliğinin gerekçesini oluşturmaktadır.

sağlıkta dönüşümün “sahibi” kim?

Bilindiğı gibi Türkiye’de sağlık sistemi 1980’lerin sonlarından beri değiştirilmeye çalışılmaktadır. Yapılmak istenen değişim bütünü-

Onur Hamzaoğlu*

Sağlık hizmetleri sunumunda önceliğın; hastalar ve hastaları iyileştirmek değil, sağlığın geliştirilmesi ve korunması ile hasta olmayanlar olduğudur.

* Kocaeli Üniv. Tıp Fak. Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Prof. Dr.

le piyasacı yöndedir. Bir başka ifadeyle, üretim araçları "kim"in elindeyse, bütünüyle o tarafın talepleri doğrultusunda işleyen bir modelin kurulmasına çaba gösterilmektedir.

Ancak hemen belirtmeliyiz ki, değiştirme girişimleri yalnızca sağlıkta değildir. Eğitim, yerel yönetimler, kamu yönetimi, üniversiteler, çalışma ortamı, sosyal güvenlik, hazine ve orman arazileri vb. alanlarda da benzer girişimler ya tamamlanmış ya da tamamlanmak üzeredir.

Ancak bizlerin tanık olduğu bu uygulamalar Türkiye ile de sınırlı değildir. DB ile IMF'nin seksenli yılların başında imzaladıkları Washington Konsensüsü kapsamında aynı yıllardan itibaren yardım koşulu olarak ülkelere "yapısal uyum politikaları"nı dayatmaktadır. Ülkelerin pek çoğunun gönüllü olmamalarına rağmen, uygulamak zorunda kaldıkları bu politikaların üç genel hedefinden bahsedilebilir. Birincisi, piyasa/pazar ekonomisi mekanizmalarının ekonomiye hakim olması, ikincisi kamunun mal ve hizmet sunumuna son verilmesi, üçüncüsü de kamunun düzenleyici müdahale olanaklarının daraltılmasıdır.

Özellikle Avrupa kıtasındaki merkez kapitalist ülkelerde hükümetler 1945 sonrasında günümüzden yirmibeş-otuz yıl öncesine kadar insanlarına kapsamlı bir sosyal güvenlik semsiyesiyle birlikte iş güvencesi, işsizlik sigortası, güvenli bir emeklilik vb. sunuyorlardı. Yetmişlerle birlikte kapitalizmin daralma-depresyon dönemine girmesiyle kar oranlarının düşmeye başlamasına paralel olarak bu hükümetler, kapitalizmin günümüzde de sürmekte olan son uzun depresyonunu aşabilmek için, toplumsal yükümlülüklerinden kurtulmak, emek maliyetini en aza düşürmek için çaba göstermekte, sosyal devletçi anlayışı ve uygulamaları terk etmek istemektedir. Yetmişli yıllarla birlikte patronlar bu güvenceleri devam ettiremeyeceklerini/ettirmeyeceklerini söylerken hükümetler de bunun uygulayıcısı olmuşlardır. Sözü edilen uygulamaların sonuna doğru bu ülkelerde sağlık harcamaları, sosyal harcamaların üçte birini oluşturur büyüklüğe ulaşmıştır. Demografik gelişmeler, tıbbi teknolojideki gelişmeler ve yaygın kullanımı, ilaç fiyatlarındaki neredeyse geometrik artışlar ve insanların sağlık hizmetlerinden beklentilerindeki yükselmeler sağlık hizmetlerinin maliyetini artırmıştır. Bunun sonucunda da pek çok ülkede sağlık harcamaları ulusal gelirdeki artıştan daha hızlı yükselmiştir.²

Günümüzde burjuvazi(sermayedar sınıfı-patronlar), kapitalizmin bu son bunalımının öncesindeki dönemde yaşadığı genişlemede emek gücünün yeniden üretiminde "aldıkları" sorumluluklardan tek taraflı olarak vazgeçmek, toplumsal "barışı" tek taraflı bozmak istemektedirler.

Sermaye adına DB ve IMF tarafından çevre kapitalist ülkelere dayatılan "yapısal uyum politikaları"nın uygulanmasıyla hedeflenenlerin gerçekleştirilebilmesine yönelik olarak, kapitalizmin düşen kar oranlarını yükseltebilmek amacıyla emekçilere yönelttiği saldırıları birkaç başlık altında gruplanabilir. İki savaştır. Son on yıldır dünyanın tek hakimine oynayan ABD, müttefiki diğer emperyalistleri de değişen ölçülerde katarak, bütünüyle sömürü oranını ve alanını genişletebilmeye yönelik olarak emperyalist hegemonyalarını sağlayabilmek için Orta Doğu'da, Afrika'da, Balkanlar'da, Afganistan'da ve Irak'ta (yakın zamanda Suriye ve İran için de hedeflendiğini görmek mümkün) masum insanların üzerine toptan imhalarla yönelik bomba yağdırmaktadır. Bu saldırganlık ABD için hiç yeni değildir, insanların üzerine nükleer bombaları atan insanlık tarihindeki ilk ve bugüne kadar da tek ülke olma özelliğini korumaktadır. Kapitalizm, son otuz yıldır yaşamakta olduğu bunalımı aşabilmek için birçok aracı kullanmaya çalışırken, ekonomisini de askerleştirmiştir. Üretimlerinin büyük bölümünü silah oluştururken, bunun ticaretinin yapılabilmesi için gereken tüketim ortamlarının (işgal, savaş, çatışma, gerilim vb.), pazarın yaratılması/sağlanması da süreçle paralel olarak yürütülmektedir. Bununla birlikte insanların katledip, yakıp, yıktıkları ülkeleri "inşa" etme işini de askerleştirdikleri ekonomik yapıları içerisinde gerçekleştirmeye başlamıştır. Ne pahasına olursa olsun sömürünün sağlanması ve devamlılığı adına başlatılan emperyalist taarruz insanlık karşıtı pek çok sonucuna rağmen, karşı çıkışlardaki tutarsızlık ve zayıflıklardan da yararlanılarak sürdürülmeye devam edilmektedir. Özetle kapitalistler, savaşlarla işgal ettikleri coğrafyalarda kendilerine yeni doğal kaynak alanları yaratırken, eş zamanlı olarak "üretim fazlası yaratmama" adına ürettiklerinin de birinci elden tüketimini yapıp, kendi ekonomilerini canlı tutmaya çaba göstermektedir.

İkinci mekanizma olarak, devletin yeniden yapılandırılmasını sayabiliriz. Kamunun mal ve hizmet sunumuna son verilmesi amacıyla, ideolojik arka planı zaman içerisinde olgunlaştırıp, "hantal devlet"i hantallıktan kurtarmak, devleti "kürekçi" değil "dümenci" yapmak vb. gerekçeleri geniş toplum kesimleri nezdinde meşrulaştırıp, özelleştirmelere başlanmıştır. Hükümetler, kamuya ait toplumsal mülkiyetleri ulusal ve uluslararası patronlara peşkeş çekerken, kamusal hizmet sunum alanlarını da (eğitim, sağlık, yaşlılık sigortası vb.) önce buralarda sunulmakta olan hizmetleri paralı hale getirmekte daha sonra da bu alanların mülkiyetini patronlara devretmektedir. Kısaca özelleştirmeler hem mülkiyet hem de hizmet sunum alanlarında yürütülmektedir.

Üçüncü mekanizma, sendikasılaştırma,

Kapitalizm, son otuz yıldır yaşamakta olduğu bunalımı aşabilmek için birçok aracı kullanmaya çalışırken, ekonomisini de askerleştirmiştir.

esnek üretim ve esnek ücretlendirme ile "yedek işgücü" (işsiz) sayısında ki artışlar üzerinden ücretlerin kaba olarak baskılanması ile emek gücü fiyatının düşürülmesidir. Sosyal devlet uygulamalarını sağlamak için çalışma yaşamını düzenleyen koruyucu mevzuat ile emeğin metalaşması belirli bir ölçüde de olsa sınırlanmışken, son dönemde yapılan düzenlemelerle insanın toplumsal yaşantıdaki varlığını yalnızca ücretli emek ilişkisi içinde sağlayabileceği şartları dayatılmaktadır. Dayatmaları "hukuksal" düzenlemelere dönüştürerek kapitalist bir toplumda yaşayabilmek için emekgücünü satmak zorunda olanların, yaşamı boyunca, tam zamanlı ve düzenli bir işe sahip olabilmek durumunun geçerliliği de tamamen yok edilmiştir. Beraberinde hem sağlık hem de emeklilik güvencesinin sosyal güvenlik şemsiyesi içerisinde sağlanması gerekliliği de ortadan kaldırıldığı gibi insanların bu durumu kabullenmeleri de sağlanarak, sosyal güvenliğin yurttaşlık hakları temelinde sağlanması terk edilmiştir. Öyle ki ideolojik mücadele sonucunda emekçi sınıflar bile bunun doğruluğunu savunur hale getirilmişlerdir. Bu durumun Türkiye için somut örneği olarak "Devrimci" işçi Sendikaları Konfederasyonu (DiSK)'ın son dönem örgütsüz hale getirmekte sakınca görmediği söylem ve uygulamalarını ('patronlarımız için hükümete karşı gerekirse sokağa dökülürüz') gösterebiliriz.

Toplam kalite yönetimi, kalite çemberleri gibi emekçiye işyerine ideolojik olarak bağlama işlevi gören stratejileri de söz konusu mekanizmalar listesine eklemek gerekir. Ülkemizde de patronlarını "hepimiz için üretiyoruz, patronla işçi aynı gemideyiz" diyerek omuzlarında gezdiren sendikacı işçilerimizin iki üç ay sonra "işler kötü" gittiğinde kapı önüne nasıl konduklarını unutulmamalıdır. Söz konusu durum, yine yukarıda sözünü ettiğimiz Konfederasyon'a bağlı, Sabancılar'ın izmit'te ki fabrikalarında "örgütlü" bir sendikanın Türkiye'de sendikalar ve sendikacılar tarihi yazılırken göz ardı edilmesi gereken ibret verici bir tutumdur.

sağlık dönüşümü ne(ler) hedefleniyor?

59. Hükümet tarafından IMF'ye verilen sözler arasında olduğu beyan edilen "Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu Tasarısı" verilen sözün yerine getirilmesi adına yasalastırılmıştır. Pek çok hükmü 1 Ocak 2007 tarihinden itibaren uygulamaya girecekken, yapılan başvuru üzerine Anayasa Mahkemesi tarafından bazı maddelerinin iptal edilmiştir. Başta patronlar olmak üzere söz konusu karara rağmen uygulamanın gerçekleştirilmesi için gereken her şeyin bir an önce yapılması hükümete telkin edilmektedir. Sağlık emekçilerinin istihdamı, kamu sağlık kurumlarının çalışma biçimleri vb. alanlarda gerçekleştirilen yasal düzenlemelerin tümünü bir çatı olarak örtecek olan bu Ya-

sa'nın yürürlüğe girmesiyle Sağlıkta Dönüşüm Programı ile hedeflenenler tamamlanacak ve Türkiye'de de sağlık hizmetlerinin sunumu, toplumsal bölüşümün yeniden düzenlendiği alanlardan biri olmaktan yasal olarak çıkarılmış olacaktır.

Önceki bölümde özetlemeye çalıştığımız, kapitalizmin kar oranını artırmaya yönelik mekanizmaları sağlık sektörümüze Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın yasa metnine dönüştürmüş hali "Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu" adıyla birkaç bölüm altında aşağıda özetlenmeye çalışılan başlıklarda yansımaktadır:

1) Öncelikle devletin sağlık alanındaki toplumsal sorumluluğu planlama ve standart belirlemeye indirgenecek. Bir başka ifadeyle devletin, Sağlık Bakanlığı'nın sağlık alanındaki varlık gerekçesi emekçilere, köylülere, yoksullara sağlık hizmeti sunma ödevinden arındırılacak, hizmet sunmak yerine "kural" koymak işiyle sınırlandırılacaktır.

2) Sağlık hizmetlerinin finansmanında genel bütçenin kullanımını yasaklarcasına dramatik bir azaltmayla, yerine sigorta, cepten ödeme, katkı payı biçiminde parası olana parası kadar sağlık uygulaması yasalaşmış olacaktır.

3) Özel sektörün kar edebileceği tedavi edici sağlık hizmetleri dışındaki koruyucu ve geliştirici hizmetler sağlık hizmetleri başlığından çıkartmakta, hastayı da müşteri olarak tanımlamaktadır. Ancak müşteri olabilmek için de para gerektiği unutulmaktadır.

4) Sağlık sektörü hizmeti üreten ve finanse eden birimler olarak bölünüp, bu iki yapının piyasa koşullarında ilişkide bulunmasını, böylece finansmandan "sorumlu" yapının hizmet üretici yapılar (sağlık işletmeleri) arasındaki rekabetten yararlanarak, ucuz olandan hizmet satın almasını hedeflemektedirler. Ancak, eğer iyi niyetli-lerse bu hedef bilgisizlikten kaynaklı yalnızca bir hayalden ibarettir. Çünkü İngiltere sağlık sektöründe son onbeş-yirmi yılda yalnızca bu uygulama sonucunda, sağlık hizmetlerinin pahalandığını görmezden gelmektedirler. İyi niyet yerine, insanların sağlığı pahasına, özele kaynak aktarmanın kanallarını yasalaştırma hedeflerini görmemiz gerekmektedir.

5) Sağlık hizmeti üreten birimler kamusal da olsa işletmeleştirilecek ve piyasacı yaklaşımla (ürettiği hizmetin niteliğini göz ardı ederek) davranmaya zorlanacaktır. Çünkü söz konusu birimler artık bütün giderlerini "kazandıklarından" karşılamak zorunda kalacaktır. Her bir birim aynı işletme olduğundan, piyasaya hastane zincirleriyle dahil olan yerli ve yabancı sermaye karşısında en azından maliyet unsurlarının küçültülebilmesi başlığında sıkışacaklar ve pek çoğu kapanmak durumunda kalacaktır. Piyasa

Sağlık sektörü hizmeti üreten ve finanse eden birimler olarak bölünüp, bu iki yapının piyasa koşullarında ilişkide bulunmasını, böylece finansmandan "sorumlu" yapının hizmet üretici yapılar (sağlık işletmeleri) arasındaki rekabetten yararlanarak, ucuz olandan hizmet satın almasını hedefleniyor.

büyük hastane zincirlerinin kontrolüne girecek ve bunlar fiyatı belirleyen aktör rolünü kolaylıkla oynayabilecektir. Bu sonuç, Finans Kurumu için de maliyetin karşılanmasında güçlükleri beraberinde getireceğinden; prim oranlarında artış, teminat paketi kapsamında daralma ve katkı payında artışlar gibi uygulamalarla hizmeti kullananlara olumsuzluklar olarak yansımaktadır. Ayrıca, hastane zincirleri biçimindeki yapılanma sağlık emek-gücü'nün sömürü oranını artırmasını da kolaylaştıracaktır.

6) Söz konusu yasa önceki düzenlemelerle birlikte sağlık emekçilerini sözleşmeli çalışmaya, yarı zamanlı çalışmaya, performansa dayalı ek ödeme(döner sermaye gelirlerinden prim dağıtımı) gibi özlük haklarından yoksun ve emekliliğe yansımayan ücretlendirme modelleri ile çalışmaya mahkum etmeyi daha kapsamlı hale getirecektir.

Bütün bunların uygulanmasının kolay olacağını bilen sermayedar sınıfı kamuoyunun direncini kırabilmek ve karşı çıkışı en aza indirebilmek için, işbirlikçileri hükümetler eliyle hem kamusal alanları hem de hizmetleri yıllar içerisinde zafiyete uğratmıştır. Uzun süreli bu uygulama sonucunda "kamusal olan her şeyin işe yaramaz ve kötü" olduğuyla ilgili kanaat yaratılmış ve yaygınlaştırılmıştır.

Bu uygulama, ülkede, tarihsel olarak seksenli yıllarda "ilaç israfını önlemek" gerekçesiyle ilaçta katılım payı uygulaması ile başlamıştır. Ardından, toplumun sağlık hizmetlerine ulaşabilmesi için ilk başvurulacak sağlık birimleri olarak kurulmuş sağlık ocaklarında, çalışanların maaşlarını ödemek dışında hemen hiç bir sorumluluğu yerine getirmeyen Sağlık Bakanlığı, buralarda muayeneye gelenlerden "bağış" makbuzu adı altında vakıf ve dernek gelirleri yaratıp, sağlık ocağı çalışanlarını sorumlu oldukları bölgenin/nüfusun sağlığını koruyabilmek için ya da hastalananları tedavi etmek istiyorlarsa yine onlardan para talep etmeye zorlamıştır. Direnenler olduysa da bu uygulama yaygınlaştırılmıştır. Sağlık Sosyal Yardım Vakfı makbuzlarıyla, "bağış"ların belirli yüzdesini vakıfa "kaptırmak" istemeyen ocaklarda kurulan derneklerin makbuzları üzerinden hizmeti kullananlardan sağlanan "gelirler" esasında yakın zamana kadar sağlık ocaklarındaki hizmetlerin finansmanında ana unsur olmuştur.

Yine 1980'deki asker darbesi sonrasında süreçte, üniversite hastanelerinde; o zamana kadar hastanelerin acil gereksinimlerinin ihale kanunu kapsamı dışında sağlanması ve hizmetin aksamadan sürdürülmesi ereği ile çıkartılmış olan; döner sermaye yasası hem kurumlardan para aktarılması hem de özel tetkik, özel muayene, özel ameliyat vb. uygulamalarla hizmetin finansmanında genel bütçenin yerini almıştır. Öyle ki günümüzde üniversite hastanelerinin ge-

lirlerinin yüzde 76.0'dan fazlası döner sermaye gelirlerinden karşılanmaktadır. Üstüne üstlük bu gelirlerin yüzde 17.5'i de henüz sosyal güvenlik kurumları ile ilgili kurumlardan ciro edilmeden, peşin olarak hazineye ödenmek zorundadır. Üniversite hastaneleri alacaklarını altı ay, bir yıl gibi süreler sonra ve önemli miktarları (yüzde 20-40) da çeşitli gerekçelerle kesintiye tabi tutularak alabilmektedir. Bu uygulamayla hükümetler hem üniversite hastanelerini fütursuzca işletmeleştirip, piyasa mekanizmasının aktörü haline getirdiler hem de onlar üzerinden hazineye yeni bir doğrudan gelir kaynağı yarattılar. Yakın zaman önce de birkaç üniversite dışında başta Yeşil Kart için yapılan harcamalar için hiçbir ödeme yapılmamakta, özellikle SSK'de bazı üniversitelere olan borçlarını sürekli ertelemektedir. Bu nedenlerle üniversite hastanelerinde sözleşmeli çalışan işçiler zorunlu izne çıkartılmakta ya da işten çıkartılmakta, başta tıbbi malzeme ve ilaç alımları için kaynak bulunamadığında yöneticiler şirketler tarafından icraya verilmekte, bazı üniversiteler de mülk satışı yoluyla yaşatılmak istenen krizi kendi adlarına ertelemeye çalışmaktadırlar.

Döner sermaye uygulaması yalnızca hizmetin finansmanı için değil, sağlık çalışanlarının ücretlendirilmesinde de kullanılmaktadır. Aslında "daha fazlasını hak ediyorsunuz ama elimizde olmadığı için sizlere veremiyoruz, gelin siz özel muayene, ameliyat vb. uygulamaları artırın buradan da size yüzde verip kınalım" anlamına gelen döner sermaye payı dağıtımı uygulamaya başlanmıştır. Hekime ayrı, hemşireye ayrı oranlarda yapılan "dağıtım" beraberinde emekçileri bölme aracı olarak da kullanılmaktadır. Bu uygulama Ocak 2001 tarihinde çıkartılan bir yasa ile sağlık ocaklarına da yaygınlaştırılmıştır.³ Artık sağlık ocaklarında da özel polikliniklerde olduğu gibi parası ya da sosyal güvencesi olanlar sağlık hizmetlerinden yararlanabilmektedir. Kesilen makbuzlar üzerinden de sağlık ocağı çalışanlarına hastanelerdekilere yaptıkları gibi "sus payı" verilmektedir.

Kamu sağlık kurumlarını işlevsiz ve paralı hale getirip, buralardan özele sevkler meşru hale getirmiştir. Bunun öncesinde de özel sektöre verdikleri yaklaşık 7.5 milyar dolar teşvikle sağlık sektörünü sermayenin yatırım alanına açmayı ihmal etmediler.

Sağlık Bakanlığı bu özelleştirme uygulamalarının dışında, kamu hastanelerini birer işletmeye dönüştürmeye çabalamaktadır. Yerinden yönetim ve ademi merkezizetçilik gerekçesiyle sağlık emekçilerini ve kamuoyunu yanıltıp, desantralizasyon adıyla hastaneleri özelleştirmeyi hedeflemektedir. Bunun ilk adımı olarak da SSK ve diğer kamu kurumlarına ait yataklı tedavi kurumlarının Sağlık Bakanlığı'na devrini Ocak 2005 tarihinde "sağlık hizmetleri sunumunun

**Günümüzde
üniversite
hastanelerinin
gelirlerinin yüzde
76.0'dan fazlası
döner sermaye
gelirlerinden
karşılanmaktadır.**

tek elde toplanması" gerekçesini kullanarak gerçekleştirilmiştir. Sosyal Sigortalar Kurumu o tarihten itibaren bütün sağlık hizmetlerini ve ilacı sigortalıları ve bakmakla yükümlü oldukları için satın almaktadır. Şubat 2005-Ağustos 2005 tarihleri arasındaki verilere göre SSK'nin ilaç harcamalarının yaklaşık yüzde 32, sağlık hizmeti giderlerinin de yaklaşık yüzde 28 pahalı olduğu bizzat Çalışma Bakanı tarafından açıklanmak zorunda kalmıştır. SSK'nin 2004 yılı toplam sağlık giderleri 6.5 katrilyon TL iken, 2005 yılı Ağustos ayı itibarıyla ve yalnızca ödemesi gerçekleşmiş sağlık hizmeti (tedavi, ilaç, görüntüleme vb.) gideri 8.6 katrilyon TL'dir. Varlıklarını patronlara peşkeş çektikleri sosyal güvenlik kurumlarını "kara delik" olarak ilan edip, emekçilerden kesinti ve katkı paylarını daha da artırmanın önu açılmıştır. Esas hedefleri, yerel yönetimlerle ilgili yasal düzenlemeler kapsamında bu birimleri yerel yönetimlere birer sağlık işletmesi olarak devretmektir. İşletmenin varlık gerekçesinin yalnızca kar olduğunu, desantalarizasyonun da bunun önemli mekanizmalarından biri olduğunu hiç değilse dünya örneklerinden görmemiz gerekmektedir.

Finansmanda genel bütçenin yerine ek vergi (sağlık vergisi) koymayı hesaplamaktadırlar. Türkiye'de hem doğrudan hem de dolaylı verginin ana kaynağı kabul edilen çalışanlar ve yoksullar sağlık vergisi ödemeye mahkum edilmek istenmektedir. Emeklilerin maaşında yüzde bir oranında sağlık vergisi kesintisi yapabilmek için yasa çıkartılar. Çalışanlar da aylık brüt gelirlerinin yüzde 12.5 oranında sağlık vergisi (sağlık sigorta primi) ödeyecekler. Ancak bu ödemeye rağmen yine bazı hizmetleri satın almak zorunda kalacaklar. Primin yüzde 7'lik dilimini patronlar ödeyecek. Ancak bu ödemeyi vergiden düşebilecekler. Hükümetin, "sermayenin, kar oranlarını azaltacak herhangi bir uygulama yaratmayalım" kaygısını hemen bütün işlerinde görmek mümkün. Bunun yanı sıra çalışanların aylık bütün brüt gelirlerinin yüzde 5'i sağlık primi olarak kesilecek olmasına rağmen hizmet kullanımı sırasında da katkı/katılım payı vb. adı altında paralar ödemeye devam edecekleri gibi, bazı hizmetler sigorta (terminat paketi) kapsamında olmayacağı için cepten ödeme yapmak ya da tamamlayıcı sigorta için başka sağlık primleri de ödemek zorunda kalacaklar.

Bunların yanı sıra Sağlık Bakanlığı sağlık emekçilerinin istihdam ve ücretlendirilmelerine yönelik tedbirler de almaktadır. Bu hükümet döneminde çıkartılan 4924 sayılı Yasa ile Sağlık Bakanlığı 365 günlük sözleşmelerle personel istihdam edebilmektedir. Ancak, ödeyeceği ücret kapsamında Emekli Sandığı üzerinden sosyal güvenlik kesintisi bulunmamaktadır. Çalışan eğer istiyorsa Emekli Sandığı'na kendisi prim yatırarak bunu sağlayabilecektir. Sağlık çalış-

sanları, bununla birlikte 360. gün ne olacağını bilemeden çalışmayı/yşamayı sürdürmek zorunda kalmaktadırlar. Sözleşmeyi uzatıp uzatmama tümüyle patron konumundaki Sağlık Bakanlığı'nın inisiyatifindedir.

Sağlık Bakanlığı kurumlarında, çalışanlar arasında dayanışma yerine rekabeti teşvik edecek olan, sonucunda da hemen hiçbir çalışanın çıkarına olmayacak olan performansa dayalı ek ödeme uygulaması başlatılmıştır. Döner sermaye gelirlerinden özlük hakları ve emekliliğe yansımayan ve sağlık emekçilerini hastalarıyla karşı karşıya getiren (özel muayene, özel tetkik, özel ameliyat vb. adlarda kamuda hizmetten ücret alma) uygulamalardan sonra şimdi de sağlık emekçilerini kendi aralarında parçalamayı/bölmeyi hedeflemektedir. Herkese performans (takatı)na göre ücretlendirmede yüksek ücret alabilmek için sağlık emekçileri birbirleriyle rekabet ederken, gereksinim dışı tetkik ve tedavi uygulamalarının da yapılmasına yol açacaktır. Tıbbi gereksinim dışı bu uygulamalar tıbbi teknoloji ve ilaç tüketimini artırdığından, bu alana yatırım yapmış sermaye tarafından özel olarak desteklendiği de göz ardı edilmemelidir. Sonunda ise, sağlık meslek grupları (hekimlerle hemşireler, hemşirelerle teknisyenler v.b.) paylaşım oranları için aralarında, puanlarını artırabilmek için kendi meslektaşları arasında (hekimler kendi, hemşireler kendi içinde vb.) kıran kırana bir rekabete tutuşturulmuşlardır. Dağıtılan paranın ana kaynağını ise SSK, Emekli Sandığı ve Bağ-Kur oluşturmaktadır. Küçük bir kısmı da hizmeti kullananlardan toplanmaktadır. Yapılan hesaplamalar sonucunda, sosyal güvenlik kurumlarının, 2005 yılı ilk altı aylık giderlerinin önceki yıllara göre birkaç kat arttığı daha şimdiden ortaya konmaktadır. Bu uygulama sosyal güvenlik kurumlarının çökertilmesi girişiminin de bir parçasıdır.

Performansa dayalı ek ödeme uygulamasına bazı üniversite hastanelerin de "üniversite" kimliklerini görmezden gelerek başlamıştır. Bu tercih, her şey işletmenin daha çok kazanması ve karı için "doğrusu"na mahkumiyetin içselleştirilmesi anlamına gelmektedir. Üniversitelerin ve tıp fakültelerinin sistem içi olarak tanımlayabileceğimiz hukuksal kuruluş gerekçeleri ve öncelikleriyle bile çelişen bu durum, tıp fakültelerini, araştırma ve eğitim alanları olmaları gerekliliği ve gerçeğinin tümüyle dışına taşıyan bir tercihtir. Bu tercihlerini yaparken, bu kurumlar da piyasa aktörlerine dönüşmekte, bir yandan da fakülte/öğretim üyesi kimliklerini "reklam" aracı olarak kullanarak sağlık piyasasında "haksız rekabet koşullarıyla" kendilerine yer aramaktadır. "Nasıl bir hekim, nasıl bir insan yetiştirmeliyiz" sorusunun muhatapları ve sorumluları tercihlerini daha çok para kazanmaktan yana koymakta, bulundukları fakültelerde

Sağlık Bakanlığı kurumlarında, çalışanlar arasında dayanışma yerine rekabeti teşvik edecek olan, sonucunda da hemen hiçbir çalışanın çıkarına olmayacak olan performansa dayalı ek ödeme uygulaması başlatılmıştır.

varlık gerekçeleriyle çeliştiklerini bile yadsıyarak "var olmaya" çalışmaktadır.

Sağlık Bakanlığı uygulamalarına ilave olarak sağlık ocaklarında verilmekte olan hizmeti (birinci basamak sağlık hizmeti) piyasaya entegre edebilmek için, "herkesin bir doktoru olacak" masalı ile aile doktorluğu sistemini getirmek istemektedir. Hekimlerin patronluk yapıp yanlarında bir iki tane "aile sağlığı elemanı" (hemşire, ebe vb.) çalıştırmasını koşullayan, kendisi için de iş güvencesinin olmayacağı ve birer işletme gibi çalıştırılması öngörülen bu birimler aracılığı ile sağlık sistemimizin bütün kamusal birimleri işletmeleştirilmiş olacaktır. Hekim işletmecisi, hastalar da müşterisi olacaklar. Ayaktan tanı ve tedavi hizmetleriyle kişiye yönelik bazı koruyucu hizmetlerin sunulacağı bu birimlerle birinci basamak sağlık hizmetlerinin kapsamı daraltıldığı gibi, hizmetten yalnızca düzenli prim ödeyebilenlerin yararlanabileceği yasal hale getirilerek prim ödeyemeyenler bu birimlerin denetiminde sağlık hizmetlerinin kapsamından çıkartılmış olacaklardır.

sağlıkta dönüşüm hangi hükümetin programı?

Türkiye sağlık ortamında görülen tablonun niçin ve nasıl bunlar. Yapılmak istenenlerden hiçbirisi bu hükümetin keşfi ya da inisiyatifi değil. 1980'li yıllarda yapılan saldırı planının taşeronluğunu yapıyorlar. Yazılı belgeler üzerinden bunu kanıtlamak da mümkün. Sağlık sektöründeki saldırı yasalarının birincisi 15 Mayıs 1987'de ANAP hükümeti tarafından çıkartılan "3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu"dur. İkinci aşamada, 31 Mart 1993'de, DYP-SHP koalisyon hükümetinin "Sağlık Kanunu Tasarı Taslağı, Sağlık Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarı Taslağı, Bölge Sağlık İdareleri Kanun Tasarı Taslağı ile Genel Sağlık Sigortası Kanun Tasarı Taslağı"ndan oluşan dörtlü paketini görüyoruz. Üçüncü aşamada, Kasım 1996 tarihinde FP-DYP koalisyonu adları değiştirip işlemi sürdürmek istediler. Hazırlıklarının adı, "Sağlık Finansman Kurumu Kuruluş ve İşleyiş Kanunu Tasarı Taslağı, Birinci Basamak Sağlık Hizmetleri ve Aile Hekimliği Kanunu Tasarı Taslağı ile Hastane ve Sağlık İşletmeleri Temel Kanunu Tasarı Taslakları"ndan oluşan üçlü pakettir. Aynı koalisyon hükümeti birincisini beğenmemiş olsa gerek, Nisan 1997'de aynı adlarla benzer içerikteki kanun tasarı taslaklarını yeniden yayımladı. Bu tarihten hemen sonra kurulan ANAP-DSP koalisyonu da Haziran 1998'de kendini sağlık hizmetlerinin finansmanı ile "sınırlandırmak" için midir bilinmez "Kişisel Sağlık Sigortası Sistemi ve Sağlık Sigortası İdaresi Başkanlığı Kuruluş ve İşleyiş Kanunu Tasarı Taslağı"nı yayımladı. AKP Hükümeti'nden önceki son paket, Ekim 1999 tarihinde DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti tarafından yayımlanan "Sağlık Sandığı Kurumu Kanunu Tasarı

Taslağı"dır. Bunların ardından, AKP hükümeti tarafından Haziran 2003 tarihinde kamuoyuyla paylaşılan "Sağlıkta Dönüşüm Programı" da öncekilerle aynı hedef ve içeriğe sahiptir. Son günlerde DB web sayfası aracılığıyla ulaşabildiğimiz bir belge de hem konuyla ilgili tarihsel süreci hem de bu yasa tasarılarının gerçek sahip(ler)ini ortaya çıkartmaktadır;

Sağlık Bakanı Akdağ, 10 Mart 2004, Çalışma Bakanı Başeskiöğlu da 05 Mart 2004 tarihinde Dünya Bankası Başkanı James Wolfensohn'a birer mektup yazarak DB'nin önceki hükümetleri olduğu gibi kendilerini de, DB'nin önerileri doğrultusunda hazırladıkları program çerçevesinde desteklemesini ve borç vermesini "Dünya Bankası'nın mali ve teknik desteğinden yararlanmanın ne denli önemli olduğunu ve Sağlıkta Dönüşüm Program'ımızın uygulanmasında ilerleme kaydettikçe işbirliğimize ne kadar değer verdiğimiz vurgulamak isterim. Dünya Bankası tarafından Birinci ve İkinci Sağlık Projeleri boyutu içinde teknik ve mali destek yoluyla sunulan yatırımlar ve hizmetler, ülkemizdeki kamu sağlık hizmetlerine olduğu kadar, bu hizmetlerin etkinlik ve etkilerine önemli katkılarda bulunmuştur. Dünya Bankası'nın bu yeni proje altındaki sürekli mali ve teknik desteğinin şu ana kadar elde edilmiş olanları güçlendireceğini ve bunların değerini artıracığına ve böylelikle de Türkiye'nin Avrupa Birliği ile bütünleşmesini tamamlamak üzere keşti önümüze koymuş olduğumuz hedeflere ulaşma çabamızı ilerleteceğine inanıyorum." ifadeleriyle talep etmişlerdir. Bunun üzerine söz konusu başvurular, DB tarafından 'ivedilikle' dikkate alınmış ve 21 Nisan 2004 tarih ve 27717-TU numaralı "Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın İlk Evresine Destek Olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne Sağlıkta Geçiş Projesi İçin 49.40 Milyon Avro Miktarında Önerilen Kredi Hakkında Proje Değerlendirme Belgesi" adlı raporla istenen paranın tamamının borç olarak verildiği bildirilmiştir. Bu belge, AKP hükümetinin seksenli yılının başından günümüze kadarki hükümetlerle taşımakta olduğu aynılığın bir kanıtı olarak kabul edilmelidir.

Ancak önceki hükümetlerden farklı olarak, AKP hükümetinin sağlıkla ilgili programı, TUSİAD tarafından da, Eylül 2004 tarihinde yayımlanan "Sağlıklı Bir Gelecek: Sağlık Reformu Yolunda Uygulanabilir Çözüm Önerileri" raporuyla "açık" olarak desteklenmiş ve "alternatifinin olmadığı" kamuoyuyla paylaşılmıştır. On beş yılı aşan bir süredir yürütülmekte olan tartışmalarda ve uygulamalarda, bu konudaki görüşlerini bir "sır" olarak saklayan patronların ikiyüz sayfayı aşan raporlarında ilk dikkat çeken şey; bu ülke topraklarında devlet desteğiyle yaratılan burjuvazinin, bugün itibarıyla emekçilerden farklı olarak, sınıfsal aidiyetlerinin şuurunda olduğu ve bu yönde herhangi bir tereddüt taşımadığıdır.

AKP Hükümeti tarafından Haziran 2003 tarihinde kamuoyuyla paylaşılan "Sağlıkta Dönüşüm Programı" da öncekilerle aynı hedef ve içeriğe sahiptir.

Bugünün nesnelliği içerisinde burjuvazi, dünyanın diğer kapitalist ülkelerinde olduğu gibi, artık toplumsal mutabakata dahi gereksinim duymamaktadır. Bunun gereğini yapmak için de herhangi bir tereddüt yaşamamaktadırlar. Türkiye'de de kapitalist üretim ilişkilerinin belirlediği, toplumsal yaşam biçimi içerisinde, sınıf çıkarlarının gereğini ne pahasına olursa olsun, taviz vermeksizin gerçekleştirmeye kararlı olduklarını vurgulamaktadırlar. Ancak, bilindiği gibi burjuvazi homojen bir sınıf da değildir. Ayrıca, yatırım yaptıkları sektörler itibarıyla da aralarındaki çelişkiler sürmektedir. Öyle ki bu raporu da, aralarında sağlık ve sigortacılık alanlarına yatırım yapanların finansmanı ile çıkartıklarını önsözde belirtmek durumunda kalmışlardır. Hatta bu girişimcileri yaptıkları katkılarının büyüklüğüne göre olsa gerek, üç gruba (kendi yazdıklarıyla kategoriye) ayırmışlardır.

Rapor bir başka açıdan da belge özelliği taşımaktadır. Türkiye burjuvazisi, yıllar sonra bütün hükümetlerin, hatta muhalefetteki partilerin bile programına hakim olan sağlık alanındaki durum saptaması ve sorunların çözümüne yönelik önerilerin: "bu ülkedeki sahibi biziz, görüşler bütünüyle bize aitti" demektedirler. Bu yönüyle de rapor -doksanlı yılların başında dönemin Sağlık Bakanlığı aracılığı ile açıklanan görüşlerin arkasındaki bu gerçekliği görüp: "bu program emekçi ve emekten yana sınıflara burjuvazinin saldırısıdır, dolayısıyla karşı ko-yuş/mücadele de sınıfsal olmalıdır" diyenleri, sınıf indirgemeciliğiyle suçlayanlar için de bir ders kitabı özelliğini taşımaktadır.

Birbirinden farklı taban ve söylemlere sahip, bir şekilde hükümet olabilmis partilere ait, onbeş-yirmi yıllık zaman dilimi içindeki söz konusu metinlerin yalnızca tarihleri ile sayfa sayılarında farklılık saptanabilmektedir. Temel hedefleri ise aynıdır; kapitalizmin uzun bunalımını aşabilmesi için sağlık sektörünü burjuvazinin çıkarlarına uygun hale getirmek. Dünya Bankası pek çok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de bunların yaşama geçirilebilmesi için hükümetlere sağlık sektöründe kullanılmak üzere yaklaşık 348 milyon dolar kredi vermiş, bunun da büyük kısmının kendi troyin ettiği danışmanlara ödenmesini sağlamıştır.

Hükümetler, aralarındaki bu benzerliğe gerekçe olarak sağlık sektöründe yaşanan sorunları göstermektedirler. Evet doğrudur; sağlık sektörümüz sorunsuz değildir. Bu haliyle sürdürülmesini isteyemeyiz. Ancak sorunun çözümü için önerdikleriyle var olan sorunlar emekçiler adına daha da derinleştirilecek, sağlık hizmetlerini parası olanın parası kadar alabildiği bir meta haline getireceklerdir. Bu nedenledir ki hem soruna hem de çözümü için önerilenlere bir bütün olarak bakılmalıdır. Tek tek, parça parça tespitler bütünü görmemizi engellediği gi-

bi, birçok tuzağı da içerisinde barındırmaktadır.

Yapılabilecekler ya da yapılması gerekenler

40'lı yılların ikinci yarısından itibaren yaşama geçirilen; reel sosyalizmin varlığının tehdidi ve sınıf mücadeleleriyle elde edilen kazanımlardan belki daha da çoğunluğu kapitalizmin dönemsel gereksinimlerinin karşılanabilmesi için patronlar tarafından da verilmek durumunda olan haklar-kazanımlarla şekillenmiş olan; sosyal devlet uygulamalarının yeniden yaşanması/tekrarı mümkün değildir.

Beraberinde bugüne göre daha sosyal, daha adil ve demokratik bir kapitalizm beklemek, kapitalizm içinde eşitsizlikleri ve işsizliği kaldırmayı ummak, emeğin değer yaratan tek özne olduğunu ve patronların kar dediklerinin özünde emekçiye verilmeyen, el koyma olduğunu yadsımak olacaktır. Öyle ki kapitalizm günümüzde yedek işgücüne dahi gereksinim duymayan bunun için de istihdam dışındakilerin yaşamlarıyla ilgilenmeyen bir düzenlemeyi dayatmaktadır.

Emek gücünü satmaktan başka yaşama olanağı olmayanlar da emek gücü piyasasında emek gücünü satabilenler ve satamayanlardan oluşan özünde aynı sınıfın birbirine "karşıt" iki tabakasına ayrılmış durumdadır. Sürec böyle devam ettikçe de ikinciler daha da kalabalıklaşırken, birinci gruptakiler "mutlu azınlık" a dönüşecekler.

Bunları da görerek, günümüzde bütün yakıncılığı ile yaşamakta olan sorunlardan kalkıp, kazanımlarımızla kapitalizme son verecek anti-kapitalist mücadeleyi; emek gücünü satanlarla satamayanların, formal sektörde çalışanlarla enformel çalışanların, kadrolu çalışanlarla sözleşmeli çalışanların, düşük ücret alanlarla yüksek ücret alanların dahası bütün sektörlerde her biçimde çalışanların, emek gücünü satamayanlarla bir arada yürütmesi zorunluluktur.

Özelleştirmelere son verilmesi, özelleştirilen kamu mülkiyetlerinin geri alınması, paralı hale getirilen hizmetlerin (eğitim, sağlık vb.) parasız olması, merkezi planlı kamu yatırımlarının sosyal ve sanayi alanında yeniden başlatılarak artırılması ve tam istihdam sağlanması gibi talepler bugünden istenebilecek ve ulaşılabilecek kapitalist üretim ilişkilerini sarsacak taleplerdir.

Sağlık alanına özelleştirmemiz de bugün için talep etmemiz gereken parasız sağlık (ilaç dahil) hizmetidir. Hizmetin finansmanı, bütünüyle adil olarak ve çok büyük çoğunluğu doğrudan vergilerle (faizler, rant ve servetin de vergilendirildiği) toplanan genel bütçeden karşılanmalı, hiçbir prim, katkı payı vb. ödemeleri içermeyen kamucu sağlık hizmeti olmalıdır.

Sağlık alanındaki bütün özelleştirme/özerkleştirme uygulamaları geri alınmalı, merkezi planlama çerçevesinde kamu yatırımları hem bina hem teknoloji yönünden artırılmalıdır.

**Daha sosyal,
daha adil ve
demokratik bir
kapitalizm
beklemek,
kapitalizm içinde
eşitsizlikleri ve
işsizliği
kaldırmayı
ummak, emeğin
değer yaratan tek
özne olduğunu ve
patronların kar
dediklerinin
özünde emekçiye
verilmeyen,
el koyma
olduğunu
yadsımak
olacaktır.**

TEK EL'DEN HİZMET

- Uluslararası Taşımacılık
- Dağıtım ve Toplama Hizmetleri
- Antrepo ve Depoculuk Hizmetleri
- Gümrükleme Hizmetleri
- Sigorta Hizmetleri

www.rantrans.com.tr

ESKİ SAYILARI DA OKUNUR

SAYI

KONULAR

385	KONSOLİDE BÜTÇE
387	SERMAYE PİYASALARI VE BANKALAR
388	TÜRKİYE'DE SİYASETİN BOYUTLARI
390-91	YÜZYIL BİTERKEN GELECEĞE BAKIŞ
392-93	SOSYAL DEMOKRASİ
394	DEVLET-İ ALİYYE'NİN MİRASI
395	ULAŞTIRMA EKONOMİSİ
396	SEÇMELER-İKTİSAT YAZILARI
397-98	BÜTÇE VE MALİYE POLİTİKALARI
398	TÜRKİYE-AB-AVRASYA
403	DEVLET VE KAPİTALİZM I
404	DEVLET VE KAPİTALİZM II
405	EKONOMİDE İSTİKRAR ARAYIŞLARI
406	DÜNYA EKONOMİSİNDE YENİ OLUŞUMLAR
407	BÜTÇE
408	AVRUPA BİRLİĞİ-GÜMRÜK BİRLİĞİ VE TÜRKİYE
409	BİRLİĞİN AVRUPA'SI VE TÜRKİYE
412	YOL AYRIMINDAKİ TÜRK TARIMI
413-414	İKTİSAT-İSTİKRAR-TÜRKİYE
415	NASIL BİR İKTİSAT EĞİTİMİ
416	DÜNYA EKONOMİSİ NASIL YÖNETİLİYOR?
417	FİNANS SEKTÖRÜ VE BANKACILIK
429	YOL AYRIMINDA TÜRKİYE, YOL AYRIMINDA DÜNYA
430	EV EKSENLİ ÇALIŞMA
431	SEÇİMLERİN SİYASİ ANATOMİSİ
433-434	SAVAŞIN GÖLGESİNDE ORTADOĞU
435	KÜRESEL KAPİTALİZMLE BÜTÜNLEŞME
436	AVRASYA'DA YENİ DENGELER
437	DEĞİŞEN TOPLUM-DEVLET-SINIF İLİŞKİLERİ
438	FİNANSAL LİBERALİZASYON; BÜYÜME Mİ, KRİZ Mİ?
439	MERKEZİ YÖNETİM YERELLEŞİYOR MU?
440	CUMHURİYETİN 80. YILI
441-444	ÇALIŞMA HAYATI YENİDEN DÜZENLENİYOR
445-450	CUMHURİYETİN 80. YILINDA YURT VE DÜNYA
451	PAUL SWEEZYİN ARDINDAN
452	1980'DEN GÜNÜMÜZE SANAYİLEŞME
453	HOMO ECONOMICUS
454	TÜRKİYE-AB: BİR İLİŞKİNİN ANATOMİSİ
455	GELİŞMENİN EKONOMİK SORUNLARI
456	İKTİSAT'DA GEÇEN 40 YIL
457-458	YENİDEN ŞEKİLLENDİRİLEN DÜNYA VE TÜRKİYE
459-460	KÜRESEL DÜZENDE DÜNYA EKONOMİSİ
461-462	ELEŞTİREL İKTİSATÇILARIN GÖZÜNDEN; İKTİSAT VE TÜRKİYE
463-68	ARSADAN BORSAYA FUTBOL
469	KADIN GÖZÜYLE YENİDEN BAKMAK
470-71	EKONOMİDE YENİ KURALLAR, ENFLASYON HEDEFLENMESİ, ÇOK YILLI BÜTÇE
472-476	İKTİSAT VE YOKSULLUK
477	TARIMDA DERİN DÖNÜŞÜM

Sağlık hizmetleri ilk aşamasında da(birinci basamak sağlık hizmetleri), sağlık ekibi tarafından, nüfusa orantılı olarak, yaşam(mahalle) ve iş yerlerinde(fabrika, okul vb.) örgütlenmiş birimlerde, kişiye ve çevreye yönelik koruyucu hizmetlerle ayaktan tanı ve tedavi edici hizmetleri veren, hastane ile sevk zinciri kurulmuş birinci basamak sağlık hizmet birimlerinde verilmektedir. Bu alanlardaki bütün birinci basamak sağlık birimleri ile buralarda ekipler olarak hizmet üretecek olan sağlık emekçilerinin istihdamı Sağlık Bakanlığı'nın örgütlenmesi kapsamında olmalıdır. Bu birimlerin birbirleriyle ve yataklı tedavi kurumlarıyla organik ilişkileri kurulmalıdır.

Sağlık emekçileri örgütlü, iş güvenceli, sosyal güvenlikleri belirlenmiş, ek iş yapmalarına gerek kalmayacak boyutta maaş alabilecek şekilde tek işte, tam süreli çalışmalıdırlar.

Sağlık hizmetini üreten emekçilerle sağlık hizmetini kullanan emekçiler arasında özünde

hiç bir çelişkinin olmadığı, aksine daraltarak baksak bile sağlık sektörüne yapılmak istenen piyasacı müdahalelerle sağlık emekçileri hem işinden hem sağlığından olurken diğer emekçiler de sağlıklarından olacaklardır. Sağlık hizmeti alabilmek için onlarda prim, katkı payı vb. ödeyeceklerdir. Ortaya çıkmak üzere olan tabloya baktığımızda gördüğümüz odur ki saldırı yalnızca sağlık sektörü ile sınırlı da değildir.

Onun içindir ki, mücadele de, saldırıya bütün sınıf güçleriyle birlikte, yaşamın bütün alanlarında top yekin karşı çıkmaktan geçmektedir. Adı ne olursa olsun eylemlerimizi ortaklaştırmalı, alt kimlikler yerine sınıf kimliğiyle hareket etmemeli, bugünden anti-kapitalist taleplerle başlayarak, sosyalist toplumsal yaşantıyı hedefleyen mücadele, sınıfın emek gücünü satan ve satamayan unsurlarının gündemine sokulmalı ve yükseltilmelidir.

kaynaklar:

Hamzaoğlu O: TUSİAD-AKP-SAĞLIK: Patronlar Hükümetleri(mizi) Maskesini Düşürdü. Toplum ve Hekim, 19(4): 242-247, Temmuz-Ağustos 2004.

<http://www.wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/> (Erişim Tarihi: 25.1.2006)

Kocaeli Tabip Odası(2004), "Sağlıkta Dönüşüm Programı 2003 Türkiye'sinde -Halka, Hekimlere, Sağlık Personeline Ne Getiriyor?" 2. Baskı., ISBN 975-6984-63-5.

Kocaeli Tabip Odası(2004), "Sağlıkta Dönüşüm Sözlüğü", ISBN 975-6984-68-6

soL Meclis Sağlık Komisyonu(2002). Sosyalist Türkiye'de Sağlık, Nazım Kültürevi Kitaplığı, Kasım, İstanbul.(ISBN 975-8271-48-2)

TUSİAD(2004), "Sağlıklı Bir Gelecek: Sağlık Reformu Yolunda Uygulanabilir Çözümler" Yayın No. TUSİAD-T/2004-09/380.

dipnotlar:

¹Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Hamzaoğlu O. GSMH Ülkelerin Gelişmişlik Düzeylerinin Göstergesi Olabilir mi? Toplum ve Hekim, 9 (64-65): 26 - 29, Kasım1994- Şubat 1995; soL Meclis Sağlık Komisyonu(2002), Sosyalist Türkiye'de Sağlık, Nazım Kültürevi Kitaplığı, Kasım, İstanbul.(ISBN 975-8271-48-2). S. 33-165.

4 Nisan 2005 tarihli Başbakan Recep Erdoğan imzalı üst yazı ile TBMM Başkanlığı'na gönderilen "Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu Tasarısı"

Hamzaoğlu O: GSMH Ülkelerin Gelişmişlik Düzeylerinin Göstergesi Olabilir mi? Toplum ve Hekim, 9 (64-65): 26 - 29, Kasım1994- Şubat 1995.

Hamzaoğlu O: Sağlık, Hak, Etik, Döner Sermaye. İnsan Hakları Dergisi, Sayı: 2: 7-22, 2003

Hamzaoğlu O, Belek İ. Kapitalizmin Olağan Seyri İçinde Sağlık Açısından Projeksiyonlar. Toplum Sağlık Eczacı Dergisi, 1(1): 37-52, 2001.

soL Meclis Sağlık Komisyonu(2002). Sosyalist Türkiye'de Sağlık, Nazım Kültürevi Kitaplığı, Kasım, İstanbul.(ISBN 975-8271-48-2)

²Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Hamzaoğlu O, Belek İ. Kapitalizmin Olağan Seyri İçinde Sağlık Açısından Projeksiyonlar. Toplum Sağlık Eczacı Dergisi, 1(1):37-52, 2001.

³Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Hamzaoğlu O. Sağlık, Hak, Etik, Döner Sermaye. İnsan Hakları Dergisi, Sayı: 2: 7-22, 2003.

Sağlık hizmetini üreten emekçilerle sağlık hizmetini kullanan emekçiler arasında özünde hiç bir çelişkinin olmadığı, aksine daraltarak baksak bile sağlık sektörüne yapılmak istenen piyasacı müdahalelerle sağlık emekçileri hem işinden hem sağlığından olacak.

mikro kredi mikro sonuçlar

Yoksulluğa 'yeni çözümler' arayan piyasa partizanları gurusu Muhammad Yunus, "koursuz bir geri ödeme mekanizması sağlarken, herkesin krediye erişimine izin veren bir sistem bulabilirsek, yoksulluğun uzun sürmeyeceğine dair size garanti verebilirim" şeklinde açıklama yaptı. Büyük beğeni toplayan, kırsaldaki yoksul kadınlara borç veren Bangladeş Bankası olan Grameen Bank'ın kurucusu olan Yunus, yoksulluğa bu yaklaşımı ile - masraflı hükümet programlarının modası geçmiş fikirlerini, yorucu eğitim programları ya da külfetli bir altyapıyı gerektirmeyen bir yaklaşım - uluslararası kalkınma çevrelerinde, karşısında hayran bir seyirci kitlesi buldu. Vanderbilt eğitilmiş ekonomist Yunus, "sosyal bilinç güdümlü girişimciler" in faziyetliliğine gönderme yaparak, "serbest çalışan kitleleri, ev-bazlı üretim" e sevk ediyor. Bu yaklaşım, yoksulluk karşıtı programlar doğrultusunda, borç alınan paraları yoksullara nakledip, bu paraları kullanma sorumluluğunu da bizzat yoksulların kendilerine vermek olarak yorumlanabilir. Ayrıca, sadece Üçüncü Dünya ülkelerinde değil, A.B.D.'de bile geçerli.

Grameen modelinde, "yoksulun yoksulu, Bangladeş'teki evsiz kadın" mucizevi bir şekilde "mikro" önekiyle etiketlenen çok küçük girişimleriyle işkadınına dönüşmektedir. Yunus'un çözümü, bir meslek yaratılışından, eğitilden ya da yetiştirmeden ziyade yoksul kadınlara kendi kalıtsal "hayatta kalma" becerilerini kullanarak, kendilerini yoksulluktan çekip çıkarmaları için sermaye sağlayan "kendi kendini istihdam" üzerine odaklanıyor. Bu mikro krediler, teminat yerine emsal bir grubun kredi limitleri ve namusu ile korunmaktadır. Eğer bir kadın yükümlülüğünü yerine getiremezse, onun borç halkasındaki hiç kimse başka bir kredi alamamaktadır. Bu model, kalkınma girişimlerini yerle bir edecek bir hareketi teşvik ederek, refahın (ayakkabısı bile olmayan kadının kendini kimseden yardım görmeden refaha kavuşturması) son özelleştirmesi ile yoksulluk karşıtı programlar merkezsizleştirmektedir. Hem popüler hem de profesyonel basında eleştirilmeden yayılan bu model, parlıtılı basına göre işliyor gibi görünüyor. Bununla beraber, sadece yoksullara borç veren başka hangi banka yüzde 97'lik bir geri ödeme oranına sahip olduğunu ve borç alan müşterilerinin yüzde 94'ünün kadın olduğunu iddia edebilir?

yoksulluğu hafifletmek mi?

Basın ve yerel yönetimlerin global şebeke-leri, "evsiz" kadınlara banka kredisi vermeyi göklere çıkarırken, mucizeye yakından bakıldığında hiç de görüldüğü gibi olmadığı görülüyor. Örneğin, Grameen kuralları, borç alıcılarının kendi evlerinin olmasında ısrar etmektedir. Açıkça, Bangladeşli evsiz kadın yoksulun yoksulu sayılmamaktadır. Ve ne yazık ki, Grameen'den borç alanlar yoksul kalmaktadırlar. 8 yıl borç aldıktan sonra, Grameen hane halkının yüzde 55'i halen temel gıda ihtiyaçlarını karşılayamamaktadırlar. (Birçok kadın kredilerini bir işe yatırmaktansa yiyecek almak için kullanmaktadır.) Bu durum ise, olayın basında bahsedilmeyen şeklidir. Keza Dünya Bankası, Grameen'in 1995 etütlerinde sadece programın kırılp kırılmadığının ya da kazancı bozup bozmadığını belirleyen bankanın başlıca finansal uygulanabilirliğinin üzerine odaklanmıştır. Ne yazık ki sadece yabancı ödenekler kazancı su üstünde tutmaktadırlar.

Yunus, yoksula kâr amaçlı borç verme görüşünü, bizzat şiddetle savunmaktadır. Onun sözleriyle, kapitalizm "zenginin el yapımı ürünü" olmak zorunda değildir; yoksul insanlar bile, onlara sadece kalıtsal iş bilgilerini kullanma şansı verilirse, sistemden kâr sağlayabilirler.

Dünya Bankası'nın görevinin bir kısmı borç verenleri ticari bankacılığa terfi ettirmek olsa da ve Dünya Bankası borç verenlerin terfisini bir tür program "uygulanabilirliği" olarak görse de gerçekte böyle bir olay henüz yaşanmamıştır. Dünya Bankası raporuna göre, "Grameen Bank piyasada uygun bir yer bulabilir çünkü borç alanlar programa bağlı kalmaktadırlar. Fakat bu ilişki, uzun süre sonunda, Grameen Bank'ı tehlikeye maruz bırakabilir. Çünkü, eğer borç alanların düşük seviyeli gelirlerinin daha yüksek seviyelere terfisi teşvik edilmez veya borçlular başarısız olurlarsa, birçok üye, Grameen Bank kredisine ve hizmetlerine kalıcı olarak bağımlı hale geleceklerdir". Aynı çalışma, Grameen Bank'ın kırsal bölgelerde, erkeklerin ve çocukların ücretlerine destek olduğu halde, kadın ücretleri üzerinde kayda değer bir etkisinin olmadığını da ortaya çıkarmıştır. Ve Grameen Bank'ın dünyadaki en kapsamlı mikro kredi programı olduğu hakkındaki tüm bu yutturmacalar ile, 1980'den beri Bangladeş kırsal bölgesinde verilen toplam miktarın

Gina NEFF

Çeviren: Begüm Kösemen*

Model kalkınma girişimlerini yerle bir edecek bir hareketi teşvik ederek, refahın son özelleştirmesi ile yoksulluk karşıtı programlar merkezsizleştirmektedir.

* Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F., İktisat Bölümü Ar. Gör.

yüzde 5 gibi önemsiz bir oranda kaldığını kimse tahmin edememektedir.

cinsileştirilmiş kredi

Grameen tarzı mikro borçlandırma yanlıları, kusurlarına karşın bu programların yararlı olduğunu, hatta kadınlara "yetki verdiğini" savunmaktalar. Ancak, 'World Development'da son zamanlarda yayımlanan bir çalışmada, Anne Marie Goetz ve Rina Sen Gupta, Grameen Bank'tan ve benzer organizasyonlardan kredi alanların kadınlar olmasına rağmen, bu alınan kredilerin "kayda değer orandaki" erkek akrabaları (her ne kadar geri ödeme yükümlülüğünü üzerine alan kadınlar da olsa) tarafından doğrudan harcanmış olduğuna ve kadının şahsına kayıtlı işlerin, sadece yüzde 37'si hakkında denetlemelerin ihmal edilmeden yapıldığına dikkat çekmektedirler. Bir karşılaştırma yapılırsa, anket yapılan kadınların yüzde 22'si kocalarının, oğullarının, babalarının ya da erkek kardeşlerinin krediyi nasıl kullandıklarını ve 'kendi' şirketlerine, kendilerinin nasıl dahil olmadıklarını bilmemektedirler. Ayrıca, Grameen'de, borç alıcısı kadın, oğlunun işi için ek kredi çıkarabilse de, bankanın bir aileye iki kredi verilmesine 'karşı' bir politikası olduğu için kız çocukları krediye uygun görülmemektedir. Bu kadınların "yetkilendirilmesi" için çok fazla.

Kadınlara yetki vermek yerine, Grameen onları daha çok koleksiyon aktörleri olarak kullanıyor gibi. Bangladeşli bir kamu arazisi işçisinin, Goetz ve Gupta'ya açıkladığı gibi,

"Kredi paralarını geri almakta kadınları komisyoncu olarak kullandığımız için, şimdi daha iyi durumdayız." Batı kalkınma literatüründe bile kadınları, ailenin yegâne finansal ve ahlaki gardiyanları olarak betimlemek suçtur. Grameen'in kadınlarca sağlanan yüksek geri ödeme oranları, kadınların daha sorumluluk sahibi, daha güvenilir ve ailesi için daha endişeli; erkeklerin ise parayı kumarda kaybedebilecek yapıda olmaları söylenerek açıklanmaktadır. Ancak,

bu açıklamalar, ne Grameen'in iyi eğitilmiş ve erkek kadrosunun, yoksul ve cahil kadınlara hissettirdiği baskıdan, ne de erkeğin bu şekilde sorumsuz (gerçekten sorun bu ise...) davranmasına neyin yol açtığından pek söz etmemektedirler. Liberasyon manşeti altında, Grameen ironik olarak, kadınların geleneksel rolünü pekiştirmekte; böylece hane halkı etkinlikleri kapitalize edilirken, kadınlar ücretli işlerin -sınırlamaları olsa dahi kadınlara bir derece bağımsızlık sunan- dışında tutulmaktadır. Goetz ve Gupta'nın ortaya koyduğu gibi, kadınları "aileye kredi için kanal" olarak kullanmak, kadınları cinsiyet ilişkilerindeki şüpheli ilerlemede, "inatçı erkeklerin polisleri" olarak tutmaktadır.

Grameen'den başka, diğer bir çok çalışmada, kadınların mikro kredilerinin üzerindeki kontrollerinin zamanla azalmakta olduğunu doğrulamaktadır ki bu, kadın girişimciliğini artırmayı amaçlayan programlardan beklenenin de tam tersi bir etkidir. Grameen, kadınların çiftlik hayvanları alabilmek veya tarımsal amaçlarla (Bangladeş'teki geleneksel kadın işleri) borç almalarını teşvik ediyor. Grameen'in sosyal müdahalelerinin kadınlara yetki vermek yerine, onları tekrar borçlandırmakla ilgisi vardır. Her toplantıda, kadınlar oldukça inançlı bir şekilde, Grameen müşterisi olmak için sadık kalmak zorunda oldukları "16 karar"ı ezberden sayıp dökmektedirler. "Harcamalarımızı minimuma indirmeliyiz" ve "eğer bu disipline saygı gösterilmediğini görürsek... yardımı gider ve düzeni tekrar sağlarız."

Medyanın dikkatini çekmekte daha iyi olabilen Grameen'in hizmetleri Güneydoğu Asya'daki diğer mikro kredi programları ile karşılaştırıldığında sıradan gözüküyor. Grameen, kadınların, etkili girişimci olmak için gerekli diğer girdilerin tümünü kendileri için sağlayabildiklerine inandırarak, sadece kredi sağlıyor. Başka bir tarafta, yoksul kadınlar için bir birlik olan, Hindistan Serbest Çalışan Kadınlar Derneği, (India's Self-Employed Women's Association) krediyi; politik örgütlenme, yetiştirme, iş becerileri, liderlik becerileri, aracılık, kulis faaliyetleri ve proje asistanlığıyla birlikte hizmet sahalarından biri olarak sunmaktalar. Bangladeş Kırsal Eylem Komitesi ise, (The Bangladesh Rural Action Committee) sağlık hizmetlerinin yanında, müşterilerin kızlarına eğitim sağlıyor. Ancak, Grameen yoksullara bankacılık modeli, "geri ödeme oranları", "maliyetin etkinliği" (yani modelin, zengin kreditor ve bağışçılara ne kadar mal ol-

**Grameen'de,
borç alıcısı kadın,
oğlunun işi için ek
kredi çıkarabilse
de, bankanın bir
aileye iki kredi
verilmesine
'karşı' bir
politikası
olduğu için kız
çocukları krediye
uygun
görülüyor.**

duğu) ve "uygulanabilirliği" gibi ölçülmesi gereken konularda çok kuralcı davranmakta. Grameen'in serbest piyasa sistemini ve bu sistemin tüm iyiliklerini, yoksulların ihtiyaç duyduğu diğer hizmetlerin bu kullanışsız dağıtımını ortadan kaldırarak savunması gerekmektedir.

Yunus, ulusal sağlık tedavi sistemini; "maliyet telafisi temelli", yoksul insanlara "Sağlık Bakım Örgütü" (HMO; Health Maintenance Organization) ile değiştirmeye çalıştığını ifade etti. Tabii ki, denenilen programlarda, Grameen müşterileri, borç aldıkları krediler karşılığında sağlık sigortası için düşük primlerle ödüllendirilmişlerdir. Bu uygulama Dünya Bankası'nın, Grameen'e yoksullar için yeni piyasalar ve ürünler geliştirmesi yönündeki tavsiyesi ile de uyumludur. Eğer Bangladeş hükümeti de bu uygulamayı benimserse, Grameen güdümlü sağlık bakım örgütleri, Grameen'den ucuz tedaviyi sağlamak amacıyla borçlu olan ailelere iki-aşamalı sağlık tedavi sistemi yaratabilecektir.

Dünya Bankası tarafından desteklenen Grameen tarzını uygulayan hiçbir Üçüncü Dünya ülkesi herhangi bir başarı kazanamadı. Zimbabve'de, Patrick Bond "African Agenda"daki bir makalesinde, köylülere verilen kredilerde yükümlülüğü yerine getiremem oranının yüzde 80 olduğuna işaret etti. Bağlantıyı aktaran Uganda'lı ekonomist Dani Nabudere'nin dediği gibi, "kırsaldaki yoksulların hayatlarını düzeltmek için krediye ihtiyaçlarının olduğu" düşüncesi, "büyük bir yalan olduğu için reddedilmelidir." Ancak, kendi kendine yetmenin etkileyici şekilde söylenen cazibesini, Afrikalı yoksullar için hiçbir şey yapmayan kredi sağlayıcı grubun ihmallerini göz ardı etmektedir.

ithal model

Şimdi, Yunus'un Amerikalı müritleri, Grameen "din"ini buraya getiriyorlar. Şubat'ta ilk Mikro Kredi Zirve Toplantısı Washington'da yapılacak ve "Mikro kredi, daha iyi yaşamları hayal eden kadınlar için umut yaratıyor, etkileri çok büyük" diyen Hillary Clinton'dan, Cumhuriyetçi Senatör Robert Bennett'a kadar herkes, "microbus" içine sığmamak istemekte. Yoksulu hedeflemenin "can-do** coşkusu, sosyal güvenlik ağının lime lime ettikleri ile güzelce birbirine geçmekte yani; küçük, enformel işler için emsal borçlandırma modelinin Amerika'daki uygulanabilirliği hiç sorgulanmamaktadır. Mikro kredi, ulusaldan ziyade yerel programlara ve kolektiften ziyade bireysel yaklaşımlara bel bağladığından beri, yaygın amerikan önyargılarına güzelce uymaktadır.

Ancak, "mikro kredi"lendirmenin Amerika'da yoksulluğu azaltacağı düşüncesi saçmadır. New York'taki bir mikro kredi koalisyonu olan Dünya Kadınlar Bankacılığı, (Women's

World Banking) bebek imalatçısına dönüşen bir gazetecinin, çocukların suratlarını ve duvarları boyayan düşük gelirli, dört çocuklu bir annenin ve bir kahve dükkanı açan alt sınıftan bir kadının hikayeleriyle "mikro kredi"lendirmenin başarılarına dikkat çekiyor. Bu kadınların yaptıklarında hiçbir yanlışlık olmamakla beraber, bu etkinlikler tüketici eğilimlerine ve kişisel gelir seviyelerine son derece bağımlıdır ve ekonomideki bir durgunlukla şiddetlice sekteye uğrayabilmektedirler. Bu yeni işlerin tehlikeye açık olması durumu dışında, bir de bu programların ne kadar doğru - bu programların, yoksulları ve kadınları düşük de olsa kendi kendine ödeme yaptığı işlere sahip olmalarını teşvik ettiği doğru mu? - oldukları konusu da mevcuttur. "Planlı Finansal Görüşler" (Planned Financial Concepts) başkanı Debra Franklin bir müşterinin, evsizlerden yanı fiyatına kutu satın alma planına olan hayranlığını abartılı bir şekilde göstermektedir. Merkezileştirme ve esnekliğin modaya uygun retoriklerinin arkasında, bu programların bir çoğunda istismar edici bir his var. Yunus'un toptan üretimi bir fabrikanın yönetiminden ev bazlı serbest çalışmaya yönlendirme düşüncesi, korkutucu şekilde 19. yy. tarzı "parçabaşı iş"e dönüşe benziyor. Ve üretimin dönüşümü olmadan, kelime oyunları hayret verici işler yapıyor; örneğin, mikro kredilerle hizmetçiler birden, kendi "temizleme hizmetleri" ile mikro girişimciye dönüşmektedirler. Senenin başlarına, "Inc. Magazine"deki bir makalede, Timoty M. Bates ve Lisa J. Servon, mikro kredi hareketini, yoksulluk yardımının abartılı reklamını uygulanabilir bir amaçmış gibi yaptığı için ağır bir şekilde eleştirmişlerdi. Bates ve Servon'a göre, "Working Capital"da yerel ekonomileri yeniden oluşturmak için düşük gelirli toplulukları hedefleyen bir gruptan, borç alanların sadece yüzde 16'sının kişisel geliri 15.000\$'ın altında ve neredeyse yarısı 30.000\$ ve üstü kazanmaktadırlar. Ortaya koydukları gibi, "bu ülkede küçük boyutlu bir iş yapmak; eğitim ve de güvenilir bir ağ desteği - yoksulların kent dahilinde sahip olmadıkları bir şey- gerektirmektedir. Şimdilerde, "gelir yamalama" deyimi, mikro girişimleri, senede birkaç bin dolarla (ama hiçbir yerde bu miktarla idare edilememektedir), çalışan anneler tedarik etme olarak gören program görevlileri ile modaya katıldı. Asıl gelir miktarının geldiği yer, herhangi bir kimsenin tahmin edeceği gibi, özellikle post-refah Amerika. "Calvert Foundation"ın yönetici müdürü ve sosyal olarak sorumlu bankacılığın kâr amacı gütmeyen kanadı Kathryn Keeley, "Grameen mitleri"nin ve Grameen'in aldatıcı modelinin Amerika dahilindeki eyaletleri için uygunsuzluğunu açıklığa kavuşturmak için çağındı. Deneyimli mikro borçlandırıcı Keeley, geleneksel yoksulluk programla-

Köylü kadınları mini-kapitalistlere dönüştürmek, finans kapitalin erişim alanının ilerlemesini sağlamakta ve riskin yükünü zaten yoksulluğun asıl yükünü taşıyan sınıfa, güvenlik ağıları olmadan nakletmektedir.

rının hasarlarını yeniden değerlendirmeye yönelik şevkten bahsetti ve Grameen lehindeki gündemlerini düzeltmeleri için, açlık karşıtı kulis yapan grup olan, Mikro Kredi Zirve Toplantısı'ndan örgütlenmiş bir gruba başvurdu. Citibank gibi uluslararası hayırseverler, dünyanın en yoksul 100 milyon ailesini, özellikle de kadınlarını, 2005'e kadar serbest çalışanlar haline getirme amacıyla zirveyi finanse ettiler. Kredilendirilmenin insan hakkı sayıldığı manifestolarında, "mikro devrim" in göz önünden kaçırdığı, Amerika'da yoksulluk çizgisinin üstünde kalmak için, bir çok insanın aynı zamanda birden fazla işte çalışmak zorunda olduğudur. Mikro liberaller, ücretleri artırmaktansa, yoksulların iş eğitimini kesmeleri için yaygara ko-
parmaktadırlar çünkü iddiaya göre Bangladeş'te işleyen budur. Köylü kadınları mini-kapi-

talistlere dönüştürmek, finans kapitalin erişim alanının ilerlemesini sağlamakta ve riskin yükünü zaten yoksulluğun asıl yükünü taşıyan sınıfa, güvenlik ağıları olmadan nakletmektedir. Ölümüne tüketim ve kendi kendini istismar için amigolukla sürdürülen 'yarala ve yak' politikası, kalabalığının savlarını kuvvetlendirmektedir.

Bazı bireylere mikro kredi verildiğinden beri, kişisel durumlar, Amerika'nın kendi "çok çalış ve başar" mitine yağ sürerek, nüfuzlu miktarda retorik oluşturmaktadır. Şimdi, mikro kredi verenler muhtaçlara, "paramızı borç alıp ve kendi patronun olabilirsin" sözü vermekteler. Sanki, gecenin geç saatlerinde, televizyonda gördüğümüz "anında sağlık"tan "parasız mülk sahibi olma"ya kadar varan diğer aldatmacalardan biriymiş gibi...Ve neredeyse inanılır!

** tam karşılığı bulunamadığı için orijinal haliyle bırakılmıştır (Çev. Notu)

**Bazı bireylere
mikro kredi
verildiğinden
beri, kişisel
durumlar,
Amerika'nın
kendi "çok çalış
ve başar" mitine
yağ sürerek,
nüfuzlu miktarda
retorik
oluşturmaktadır.**

bireysel emeklilik sistemi nedir?

I. giriş

Günümüzde pek çok ülke, sosyal güvenlik sistemlerinin işleyişine ilişkin problemler yaşamakta ve bu problemlerin çözümü için reform kapsamında değişimler önerilmektedir. Dünya-da sosyal güvenlik alanındaki sorunların çözümüne yönelik yapılan reformlar; ilk olarak dağıtım esaslı sistemlerden fon esaslı sistemlere geçişin sağlanması ve kamunun sorumluluğunda olan tek basamaklı sistemlerden kamu, işveren ve özel emeklilik şirketlerinin paylaştığı çok basamaklı sistemlere geçişin sağlanması şeklindedir.

Böylece tüm hizmetlerin standartlaştırılması yerine çok basamaklı emeklilik sistemleri tercih edilmektedir. İlk basamakta, sosyal kamu harcamaları ile muhtaç bireylere asgari gelir garantisi sağlanacak, ikinci basamakta sosyal güvenlik kurumlarında, finansmanına devletin ve bireyin katıldığı sorumluluk esasına göre işleyen sosyal sigortacılık hakim olacak ve üçüncü basamakta ise bireylerin emekliliğe yönelik gönüllü tasarruflarını düzenleyen emeklilik sistemi söz konusudur. Bireysel Emeklilik Sistemleri, emeklilik döneminde yaşam standartlarının aktif çalışma hayatındaki seviyesinde devam etmesini güvence altına almayı hedefleyen ek emeklilik geliri sağlayan, katılımın genelde gönüllü olduğu son basamaktır.

Sosyal güvenlik sisteminin sorunlarının çözülmesine bir alternatif ya da tamamlayıcı olarak gösterilen, bireysel emeklilik uygulamaları, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin vatandaşlarına, çalışma yaşamları boyunca biriktirdikleri düzenli tasarruflar karşılığında güvenli bir gelecek olanağı sunmaktadır. Kuşaklararası dayanışma prensibine dayanan sosyal güvenlik sisteminin aksine, kişinin kendi ihtiyaçlarını kendi tasarruflarıyla karşılaması esasına dayanan bireysel emeklilik sistemi, dünyanın birçok ülkesinde değişik şekillerde hayata geçirilmiştir.

Ülkemizde, bireysel emeklilik sisteminin hukuki altyapısını oluşturan "Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu" 28 Haziran 2001 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiş ve Resmi Gazete'de yayımlandıktan yedi ay sonra, 7 Ekim 2001 tarihinde yürürlüğe girmiş ve bireysel emeklilik sistemi mevcut sosyal güvenlik sistemine ilave ve isteğe bağlı bir sistem olarak Ekim 2003 tarihinde uygulamaya başlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, bireysel emeklilik sistemini ve sistemin ortaya çıkış nedenlerinin ortaya koyulması ve bu sistemin uygulanması sonucu ortaya çıkacak olan sonuçların değerlendirilmesidir.

II. bireysel emeklilik sistemi ve uygulama örnekleri

Bireysel emeklilik sistemi, mevcut kamu sosyal güvenlik sisteminin tamamlayıcısı olarak ve bireylerin gelir elde ettikleri dönemlerde düzenli tasarrufta bulunmalarını sağlayarak, sahip olunan refah seviyesinin emeklilik döneminde de devaamının sağlanması, ekonomiye uzun vadeli kaynak yaratarak istihdamın artırılması temeli üzerine kurulmuş bir sistemdir. (Emeklilik Gözetim Merkezi, 2005)

Bireysel Emeklilik Sistemleri nitelik itibarı ile, kişilerin aktif çalışma hayatlarında kazandıkları gelirlerinin bir bölümünü emeklilik dönemlerinde harcamak amacı ile tasarruf etmeleri ve bu tasarruflarını çeşitli yatırım araçlarında değerlendirmeleri esasına dayanır. Diğer bir anlamda çalışanlar, çalışma hayatları boyunca elde ettikleri gelirin bir bölümü ile kendi emeklilik dönemlerini finanse etmektedirler. Bu amaçla sistem, çalışanların, emeklilik dönemi öncesinde gelirlerinin yüzde 5-%10 gibi bir oranını düzenli olarak tasarruf etmeleri ve söz konusu tasarrufları sistemde tanımlanmış esaslara uygun olarak yatırım enstrümanlarında değerlendirmeleri esasına dayanır. Bireysel emeklilik sisteminde tasarruflar, vergi teşvikleri sağlanarak, emeklilik yatırım fonları vasıtasıyla yatırıma yönlendirilir.

Temelde emeklilik planları, emeklilik ödemelerinin gerçekleştirilmesi için kurulan bir fondur. Bireysel emeklilik sistemi de her ülkede farklı bir çerçevede uygulanmakla birlikte, ülkeler arasındaki ortak özelliği, fonlama sistemi olarak adlandırılan bir finansman yöntemiyle, her aktif bireyin çalışma yaşamı boyunca düzenli tasarrufta bulunarak emeklilik yıllarında karşılaşılabilecek giderleri önceden fonlanmasının sağlanmış olmasıdır (Akportfoy, 2005). Dünya genelinde de sosyal güvenlik sistemleri incelendiğinde, emeklilik sistemleri ilk olarak tanımlanmış fayda esaslı fonlama yöntemine göre yürütülmüş ve toplanan fonlar 1990'lı yıllarda borsaya yatırılarak büyük kazançlar elde edilmiştir. Ancak 2000'li yıllarda borsadaki getiri oranlarının düşmesi, emeklilik planlarında, fon

Nazan Susam*

Emeklilik sistemleri ilk olarak tanımlanmış fayda esaslı fonlama yöntemine göre yürütülmüş ve toplanan fonlar 1990'lı yıllarda borsaya yatırılarak büyük kazançlar elde edilmiştir.

* İ.Ö.İktisat Fakültesi, Maliye Bölümü
Yrd. Doç. Dr.

yöneticileri için, tanımlanmış fayda esaslı sistemler yerine tanımlanmış katkı esaslı sistemleri daha avantajlı ve tercih edilir hale getirmiştir.

Böylece sosyal güvenlik kapsamı içinde yeni sistemlerin kurulmasına uygun ortam yaratılmıştır. Bireysel emeklilik sistemi, dünya genelinde ülkeler arasında farklılıklar göstermekle birlikte temelde aynı kriterler üzerine oturtulmuştur. Bu kriterler: Katılımcılara, yaşlılıklarında veya aktif çalışma yaşamlarının sonunda bir ek gelir sağlamaya yönelik; Katkıların, her bir katılımcı adına ayrı hesaplarda takip edildiği ve herkesin kendi birikimleri oranında gelir alacakları; Katılımcıların, kamu sosyal güvenlik sisteminde geçirmiş olduğu süre ve ödediği primlerin veya sahip olduğu hakların bu sisteme devredilemeyeceği (bazı ülke uygulamalarında bu mümkündür); Kamunun gözetim ve denetiminde ancak bütünüyle özel şirketler tarafından yürütülen; Kamu sosyal güvenlik sisteminden tamamen ayrı işleyecek olan; gönüllü katılıma dayanan; mevcut sosyal güvenlik sistemine ek ve tamamlayıcı bir emeklilik sistemidir.

Dünyada, sosyal güvenlik sistemlerindeki değişimin ya da reform ihtiyacının nedeni daha çok demografik yapıdaki değişime bağlanmıştır. Yani dünyadaki pek çok ülkede nüfusun giderek yaşlanması buna bağlı olarak bakıma muhtaç olacak nüfusun artması ve bu çalışmayan kesimin refah düzeyinin korunması için, sistemin yeniden düzenlenmesi zorunlu olmuştur.

Avrupa'nın pek çok ülkesinde, Amerika'da nüfusun yüzde 20-25'lik oranı altmış yaş üstü kesimden oluşmaktadır. (Dünya Bankası, 2004) Gelecek yirmi yıl içinde bu oranın artacak olması demografik yapıdaki değişimin bu ülkelerin sosyal güvenlik sistemi üzerinde baskı yaratacağını açıkça göstermektedir.

Yaşlı nüfustaki artış, yaşlanma ile birlikte bağımlı nüfusun ve sağlık hizmeti giderlerinin artması, sosyal güvenlik sisteminin finansmanını sağlayan çalışan nüfus artışının sınırlı kalması gibi demografik nedenlerin yanı sıra, ekonomik trendlerdeki değişime bağlı olarak sosyal güvenlik kuruluşlarının finansman açısından ekonomide ağır bir yük oluşturması, dünyada özel emeklilik sistemlerinin oluşmasını gerekli kılmıştır. Zaten dünyada sosyal güvenlik alanındaki sorunların çözümüne yönelik yapılan reformlar da çok basamaklı sistemlere geçiş ve özel emeklilik sistemlerini önermektedir.

Dünya Bankası, OECD, ILO gibi pek çok örgütün görüşü de, bireysel emeklilik sisteminin sosyal güvenlik sisteminin bir tamamlayıcısı olacağı ve bu yolla yapılacak tasarrufların hem ülke ekonomisine hem de sosyal güvenlik kuruluşlarına destek olacağı yönündedir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'nın (OECD) bu konuda yaptığı çalışmalar çerçevesinde,

OECD'nin, Sigorta ve Emeklilik Dairesi'ne bağlı Emeklilik Bölümü, 1990'ların başlarından beri özel emeklilik alanında politika ve düzenleyici analizler geliştirmekte, üye ülkelerin konu hakkındaki araştırmalarını yönetmekte, uluslararası işbirliğini teşvik etmekte ve 1997'den beri bu alanda belli standartlar belirlemektedir. 1999 yılı ile birlikte bu çalışmalar, OECD Özel Emeklilik Çalışma Grubu tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu grubun amacı, ülkelerin düzenleyici ve denetleyici yapılarını geliştirmek, emeklilik planlarının ve fonlarının finansal güvenilirliğini yükseltmektir. Çalışmalar uluslararası standartlar ve ilkeler geliştirme, tavsiyelerde bulunma, derinlemesine politika analizi ve veri toplama yoluyla gerçekleştirilmektedir. (Emeklilik Gözetim Merkezi, 2005)

Dünya Bankası ise, sosyal güvenlik sistemlerine yönelik yapılan reform çalışmalarında ilk olarak yaşanan nüfusa destek sağlanması ve sosyal güvenlik kuruluşlarının finansmanının sürdürülebilirliğine dikkat çekmiştir. Dünya Bankasının sosyal güvenlik sisteminin reformu kapsamında yaptığı çalışmalar Dünya Bankası Grubu tarafından yürütülmektedir. Dünya Bankasının yaptığı 1994 yılında yayınlanan "Averting The Old Age Crisis: Policies to Protect The Old And Promote Growth" başlıklı çalışma ile emeklilik reformu için yapılacak olan genel kavram ve düşünceler belirlenmiş ayrıca emeklilik sistemleri üzerinde yaşlı nüfusun etkileri hakkındaki görüşler yer almıştır.

Dünya Bankası sosyal güvenlik kapsamındaki emeklilik sisteminin çok ayaklı bir yapıya dönüştürülmesini önermektedir. Temelde önerilen sistem üç aşamalı bir sistemdir. Birinci aşamada PAYG sistemi ile işleyen mevcut kamu emeklilik sisteminde reform yapılması ve yaşlı kesimin fakirlik oranının azaltılması amaçlanmaktadır. İkincisi, katılımın zorunlu olduğu ve bireylerin gelecekteki emeklilik maaşlarını ödemek için yatırım ve tasarrufun yapılmasını gerektiren bir sistem önerilmektedir. Bu sistem özel kesim tarafından yürütülmekte ve zorunlu tasarrufa dayanmaktadır. Üçüncü ise gönüllü tasarrufa dayalı ve bireylerin gelecekteki yaşamlarında elde edecekleri geliri kendilerinin belirlemesine izin veren bir sistemdir. (The World Bank Group, 2005: 2)

Dünya Bankası ve diğer örgütlerin de desteği ile pek çok ülke çok basamaklı ya da gönüllülük esasına dayalı bireysel emeklilik sistemine geçmiştir. Bu ülkeler arasında, 12 Latin Amerika ülkesi, sosyal güvenlik sistemlerinde reform niteliğinde değişiklikler yaparak, emeklilik planlarında sosyal sorumluluktan bireysel sorumluluğa doğru bir geçiş yapmışlardır (Dünya Bankası, 2005).

1980'li yılların sonları ve 1990'lı yılların başında Latin Amerika ülkelerinin çoğunda dağı-

**Dünya Bankası,
OECD, ILO gibi
pek çok
örgütün görüşü
de, bireysel
emeklilik
sisteminin
sosyal güvenlik
sisteminin bir
tamamlayıcısı
olacağı ve bu yolla
yapılacak
tasarrufların
hem ülke
ekonomisine
hem de sosyal
güvenlik
kuruluşlarına
destek olacağı
yönündedir.**

tım esaslı sistemin uygulanmasında sorunlar çıkmış ve sistemin gelirlerinde ve sisteme yapılan katkı oranlarında bir azalma olmuştur. Bunun yanı sıra Latin Amerika ülkelerinin çoğunda yaşanan ekonomik istikrarsızlıklar, kronik enflasyon, yerli paranın devalüe edilmesi ve büyük bütçe açıkları, sosyal güvenlik sisteminde reform ihtiyacını artırmıştır. Dünya Bankası'nın görüşüne göre de, dünya genelinde uzun yaşamlılığın artması ve emekli kesimin daha uzun yaşaması, bireysel tasarruflardaki artışı gerekli kılmaktadır. 1981 yılında Şili'nin öncülüğünü yaptığı reform çalışmaları ile birlikte benzer durumda olan birçok Latin Amerika ülkesi (Peru, Arjantin, Kolombiya, Meksika, vd.) sosyal güvenlik sistemlerini özelleştirmiştir. Latin Amerika'da, yeni emeklilik sistemi ile eski emeklilik sistemi arasında yapılan en radikal iki değişim; tanımlanmış fayda planlarından, tanımlanmış katkı planlarına ve tamamiyle PAYG sistemi ile finanse edilen emeklilik sisteminden kısmi fonlu emeklilik sistemine geçilmiştir. Böylece eski sistemde çalışanlar bugünkü emeklilerini maaşlarını öderken, yeni sistemde katılımcılar kendilerinin gelecekteki emeklilik gelirlerini tasarruf edeceklerdir. Yeni sistem eğer zorunlu tutulursa, çalışanlar gelecekte daha fazla gelir elde etmek için tasarruflarını artıracaklardır (Quisser, 1999: 24). Reformun kapsamı bunun dışında başka hedefler de içermektedir. Bunlardan en önemlisi, yurtiçi sermaye piyasalarının güçlendirilmesi ve ülkedeki finans sektörünün geliştirilmesidir. Özel emeklilik sigortası ile sermaye piyasalarında uzun dönemli yatırım için yurtiçi kaynak yaratılacaktır. Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlarda bu ülkelerin emeklilik planlarındaki reform girişimlerini desteklemişlerdir.

AB üye ülkelerinde ise emeklilik fonları uygulamaları ülkeden ülkeye geleneksel olarak farklılıklar göstermektedir. Buna ilave emeklilik fonları (supplementary pensions) da dahildir. Bu kapsamda, AB'de sosyal güvenlik sisteminin geliştirilmesi ve modernizasyonu konusunda çalışmalar yapılması kararlaştırılmıştır. AB üye ülkeleri arasında önemli oranda farklılıklar olmakla beraber, emeklilik fonları/sosyal güvenlik sistemi büyük ölçüde üç ayaklı bir sistem üzerine inşa edilmiştir. Birinci ayak zorunlu düz oranlı sosyal güvenlik emeklilik programı yani PAYG uygulamasıdır. Bu sistem ile evrensel bir koruma sağlanmakta ve ülkede sosyal refah artırılmaktadır. Ancak demografik değişiklikler sonucu mevcut fayda düzeyi korunamayabilir. AB üyesi tüm ülkelerde zorunlu kamu emeklilik sistemi uygulaması bulunmaktadır, üye ülkeler genelinde PAYG sistemi uygulanmaktadır ve sistem büyük ölçüde çalışan ile işveren katkılarıyla yürütülmektedir.

AB üye devletlerindeki toplam emeklilik

fonlarının Gayri Safi Yurt İçi Hasılatının (GSYİH) bir yüzdesi olarak ele alındığında özellikle İngiltere (yüzde 79,4) ve Hollanda'da (yüzde 88,5) oldukça yüksek oranlarda olduğu görülmektedir. AB ortalamasının yüzde 20,3 olduğu dikkate alındığında bu oranların ne kadar yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. İkinci ayak emeklilik planları ise özel emeklilik fonlarına dayandırılmıştır. 1985 yılından sonra hemen hemen tüm AB üye devletleri emeklilik reformu gerçekleştirmiştir. Bu reformlar büyük ölçüde emeklilik sisteminde kamunun ağırlığını azaltmaya yönelik olarak, ilave şirket/mesleki emeklilik planları biçiminde özel emeklilik fonları kurularak gerçekleştirilmiştir (European Dialogue, 1998). Bu emeklilik fonları özel kuruluşlar tarafından yönetilirler. Sağlanacak faydalar devletin garantisinde değildir. Katkılar gelire göre düzenlenir. Ayrıca katkı ödemeleri oranları genellikle işverenler ile işçilere göre değişebilir (European Commission, 1997). AB üye ülkelerinde 2. ayak emeklilik fonlarının aktiflerinin değerlendirilmesi aşamasında yatırım yapılan varlıkların büyük ölçüde sabit getirili araçlar ile hisse senetleri olduğu görülmektedir. Üçüncü ayak ise bireysel emeklilik fonlarına dayanmaktadır. Bu planda kişisel katkılar biriktirilerek değerlendirilmekte ve sonuç olarak elde edilen fon bir emeklilik faydası olarak bireye ödenmektedir. AB üye ülkelerinde bireysel özel emeklilik hizmeti büyük ölçüde hayat sigortası şirketleri tarafından verilmektedir. Bazı ülkelerde bu hizmeti hayat sigortası şirketleri ile birlikte emeklilik fonları ve bankalar da sunabilmektedir. Ancak İngiltere'de bunlara ilaveten gayrimenkul birlikleri ve yatırım birlikleri gibi bazı kuruluşlar da bu hizmeti verebilmektedir. Bireysel emeklilik sistemi kapsamında üye ülkelerin tamamında ödenen primler belirli koşullar altında vergiden düşülebilmektedir.

Avrupa ülkeleri, gerek kıtanın yerleşik kültürü, gerek güçlü ekonomileri ve gerekse demokrasi gelenekleri sebebiyle Güney Amerika benzeri radikal çözümler yerine, sosyal güvenlik fikrinin temel ilkelerine aykırı düşmeyecek, buna karşılık sistemlerini rahatlatarak önlemlere başvurmayı yeğlemektedirler. AB ülkeleri genelinde, emeklilik sistemi olarak kamu emeklilik sisteminden özel emeklilik sistemine geçiş eğilimi izlenmektedir. AB üye ülkeleri genelinde emeklilik sisteminin yeni binyılda; demografik değişimden, ekonomik ve parasal birlik çalışmalarından, varlıkların dağılımından, vergilendirme uygulamalarından ve uyum çalışmalarından ve benzeri değişkenlerden büyük ölçüde etkileneyeceği düşünülmektedir. Ancak Avrupa'da sosyal güvenlik alanındaki reform çalışmalarının temel özelliği, asıl olanın kamusal sosyal güvenlik sistemleri olduğu, özelleştirmenin ise, bunun üzerine tamamlayıcı/ek si-

Avrupa ülkeleri, gerek kıtanın yerleşik kültürü, gerek güçlü ekonomileri sebebiyle Güney Amerika benzeri radikal çözümler yerine, sosyal güvenlik fikrinin temel ilkelerine aykırı düşmeyecek, buna karşılık sistemlerini rahatlatarak önlemlere başvurmayı yeğlemektedirler.

gorta fonksiyonunu üstlenmesi gerektiği şeklin-
dedir. Yani ilk ayak emeklilik sistemini kaldır-
mak gibi bir düşünce söz konusu yapılmamak-
tadır. Ancak, diğer emeklilik sistemleri de gelişt-
tirilmeye çalışılmakta ve özel emeklilik sistem-
lerindeki gelişmelerin ilerisi için olumlu olacağı
kabul edilmektedir.

AB üye ülkeleri arasında oldukça iyi çalış-
şan, örgütlenmiş ve başarılı özel emeklilik fon-
ları bulunmaktadır. Bu ülkeler İngiltere, Hollan-
da, Danimarka ve İrlanda'dır. Diğer ülkelerde
yapılan yeni yasal düzenlemeler doğrultusunda
da özel emeklilik alanında gelecekte önemli bir
gelişme sağlanacağı öngörülmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri de, sosyal gü-
venlik kapsamı içinde bir çok emeklilik sistemi-
ne sahiptir. Emeklilik sistemleri içinde kişisel tas-
arruflara ve gönüllülük esasına dayalı en eski
sistem ise bireysel emeklilik sistemidir. ABD'de
bireysel emeklilik fonları 1990'dan beri her yıl
ortalama yüzde 13 oranında büyüme kaydet-
miştir. 2002 yılı itibarı ile ABD'de çalışan toplan
hane sayısının yüzde 42'si bireysel emeklilik
hesabına sahiptir. Bireysel emeklilik hesapların-
da tutulan paranın yüzde 49'luk kısmı yatırım
fonlarında tutulmaktadır. Bu da ABD'deki birey-
sel emeklilik sisteminin asıl amacının sermaye
piyasalarına kaynak yaratmak olduğunu göster-
mektedir.

III. Türkiye'de bireysel emeklilik sistemi

Türkiye'de sosyal güvenlik alanında yaşa-
nan sorunlar, bu sorunların giderilmesi için ya-
pılan reform çalışmalarını da beraberinde getir-
miştir. Türkiye'de sosyal güvenlik sistemine
ilişkin sorunları şu şekilde özetlemek mümkün-
dür; Türkiye'de sosyal güvenlik sistemine iliş-
kin tutarlı bir devlet politikası kurulamamıştır,
demografik yapıdaki değişim aktüeryal denge-
nin bozulmasına neden olmuştur, ekonomide
kayıt dışı istihdam söz konusudur, sosyal gü-
venlik primleri zamanında toplanamamakta ve
bütçe üzerinde önemli bir finansal yük oluşturu-
maktadır, sık sık çıkarılan prim borcu ve bunla-
rın gecikme cezalarına ilişkin aflar finansal yükü
ağırlandırmaktadır, ayrıca toplanan primler
etkin bir biçimde değerlendirilememektedir.

Görüldüğü üzere ülkemizde sosyal güvenlik
sistemine ilişkin yaşanan sorunlar gelişmiş ül-
kelerde yaşanan sorunlardan farklılık göster-
mektedir. Türkiye'de, gelişmiş ülkelerdeki gibi
nüfusun yaşlanması ve hayatta kalma beklenti-
sinin yükselmesi gibi demografik kaynaklı so-
runların yanısıra aktüeryal dengenin yeterince
gözetilememesi ve kurumsal yetersizlikler gibi
sorunlar ön plandadır. (Teksöz, 2003)

Türkiye'de sosyal güvenlik sisteminin so-
runlarının çözümüne yönelik olarak yapılan
kapsamlı reform çalışmaları iki aşamalı süreç
olarak tasarlanmış ve 1999 yılından bu yana

hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu reformlar
çerçevesinde sosyal güvenlik sisteminin mali,
kurumsal ve idari açıdan yeniden yapılandırıl-
ması söz konusu olmuş böylece bir yandan
mevcut kamu sosyal güvenlik sisteminin güç-
lendirilmesi ve mevcut kurumların yeniden ya-
pılandırılarak daha nitelikli bir sosyal güvenlik
hizmeti verir hale getirilmeleri hedeflenmiş, di-
ğer yandan, kamunun sunduğu hizmetleri ta-
mamlayıcı nitelikte ek bir takım programlar ge-
liştirilmeye çalışılmıştır. Bu reformlar çerçeve-
sinde Türkiye'de hem sosyal güvenlik sistemi-
nin sorunları giderilmeye çalışılmakta hem de
dünya bankasının önerdiği çok basamaklı sis-
temlere geçişin yapısal ve yasal temelleri atıl-
maya çalışılmaktadır. Çok basamaklı sistemle-
re geçişin bir göstergesi olarak, bireysel emek-
lilik alanında yapılan düzenlemeler, söz konusu
reformun önemli parçalarından birini oluşturu-
maktadır.

Ülkemizde bireysel emeklilik sistemi, "Bi-
reysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Ka-
nunu"nun 28 Haziran 2001 tarihinde Türkiye
Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmesi
ve Resmi Gazete'de yayımlandıktan yedi ay
sonra, 7 Ekim 2001 tarihinde yürürlüğe girmesi
ile hukuki dayanağına sahip olmuştur.

4632 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve
Yatırım Sistemi kanunu madde 1'e göre bu ka-
nunun amacı, "..... kamu sosyal güvenlik siste-
minin tamamlayıcısı olarak, bireylerin emeklili-
ğe yönelik tasarruflarının yatırıma yönlendiril-
mesi ile emeklilik döneminde ek bir gelir sağla-
narak refah düzeylerinin yükseltilmesi, ekono-
miye uzun vadeli kaynak yaratarak istihdamın
artırılması ve ekonomik kalkınmaya katkıda bu-
lunulmasını teminen, gönüllü katılıma dayalı ve
belirlenmiş katkı esasına göre oluşturulan bi-
reysel emeklilik sisteminin düzenlenmesi ve
denetlenmesidir."...

Bireysel emeklilik sisteminin hukuki daya-
nağını oluşturan 4632 sayılı kanun çerçevesin-
de mevcut sosyal güvenlik sistemini tamamlay-
ıcı yeni bir sistem getirilmekte ve bu yeni sis-
tem ile hem sosyal hem de ekonomik amaçla-
rın gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Sosyal
açıdan bireysel emeklilik sistemi bireylere ek bir
gelir sağlayacak ve bireylerin emeklilik dönem-
lerinde refah seviyelerini yükseltecektir. Ekono-
mik açıdan ise ekonomiye ek kaynak yaratarak
sermaye piyasalarının gelişmesine, istihdamın
artmasına ve ekonominin kalkınmasına destek
olacaktır. (Alper, 2002: 17)

Sonuç olarak "Türkiye'de bireysel emeklilik
sistemi nedir?", sorusuna verilecek olan yanıt;
"Bireylere yaşlılıklarında veya aktif çalışma ya-
şamlarının sonunda bir ek gelir sağlamaya yö-
nelik, katkılının her bir katılımcı adına ayrı he-
saplarda takip edildiği ve herkesin kendi biri-
kimleri oranında gelir alacakları, kamunun gö-

**Türkiye'de
sosyal güvenlik
sisteminin
sorunlarının
çözümüne
yönelik olarak
yapılan kapsamlı
reform çalışmaları
iki aşamalı süreç
olarak tasarlanmış
ve 1999 yılından bu
yana hayata
geçirilmeye
başlanmıştır.**

zetim ve denetiminde ancak bütünüyle özel şirketler tarafından yapılan, gönüllü katılıma dayalı, kamu emeklilik sistemlerine tamamlayıcı bir emeklilik sistemidir."

Türkiye'de bireysel emeklilik sistemi öncelikli olarak mevcut sosyal güvenlik sisteminin alternatifi değil tamamlayıcısı olarak görülmektedir. Sistemde sağlanan sosyal güvence, bireyin kendisinin yapacağı tasarruflara bağlıdır. Bireysel birikimlerin yaratacağı fonlarla sermaye birikiminde artış sağlanacak, ve bu sermaye ülke genelinde yapılacak olan yatırımlara aktararak ekonomik kalkınma desteklenecektir.

Bireysel emeklilik sisteminin işleyişinde bazı temel unsurlar bulunmaktadır. Sistem öncelikli olarak gönüllü katılıma dayanmaktadır. Medeni haklarını kullanma ehliyetine haiz olan herkes herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna dahil olsun veya olmasın bireysel emeklilik sistemine katılabilir. Sisteme katılımda herhangi bir zorunluluk yoktur. Sisteme katılım kişilerin bireysel emeklilik hesaplarına düzenli ödeme yapmaları ile başlar. Katılımcılar yatırdıkları miktar ve bu tutarların nemaları kadar birikim sağlamış olurlar.

Bireysel emeklilik sisteminin tanıtımı ve satış bu konuda eğitilmiş uzman kişiler tarafından yapılır. Birikimler profesyonel portföy yöneticileri tarafından yönetilir ve birikimler Ta-kasbank'da her bir katılımcı için açılmış bireysel emeklilik hesaplarında saklanır. Sistemde on yıl kalmış veya 56 yaşını doldurmuş kişiler emekliliğe hak kazanır. Emekli olmuş kişiler birikimlerini toplu olarak, düzenli ödemelerle (maaş şeklinde) veya bir kısmını toplu olarak, bir kısmını ise düzenli ödemeler şeklinde alabilirler. Sistemden erken ayrılma mümkündür ancak alınan paralar emeklilik tarihinde uygulanacak vergi oranına göre daha yüksek bir oranda vergilendirilecektir.

Ülkemizde bireysel emeklilik sisteminin diğer önemli bir unsuru da vergi teşvikleridir. Sistemin ülke içinde yaygınlaştırılması ve geniş kitlelere yayılması için, sisteme katılanlara çeşitli vergisel avantajlar tanınmıştır. Bireysel emeklilik sistemine yönelik vergisel teşvikler, 4697 sayılı "Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"nın 28 Haziran 2001 tarihinde Meclis tarafından kabul edilmesi ile 10 Temmuz 2001 tarih ve 24458 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak, 2001 yılında yürürlüğe girmiştir. Bazı vergi kanunlarında değişiklik yapan bu kanun ile, bireysel emeklilik sisteminde katılım aşamasında katılımcılara ve çalışanları adına katkıda bulunan işverenlere, fonların yatırıma yönlendirilmesi aşamasında ve birikimlerin toplu para veya maaş şeklinde geri alınması aşamalarında vergi teşvikleri getirilmiştir.

Vergisel avantajları ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki sisteme katkı sırasındaki avantajlar, ikincisi ise sistemden ayrılırken karımıza çıkan avantajlardır.

Sisteme katkı sırasında, katılımcılar, asgari ücretin yıllık tutarını aşmamak kaydıyla ücretlerinin yüzde 10'una kadar olan tutarını vergi matrahından indirebilir. Yine ödeme işveren tarafından yapılmış ise bu tutar aynı limitler içerisinde kalmak kaydıyla kurumlar vergisinden de indirilir. Emeklilik fonlarının değer artışına vergi getirilmeyecek. Diğer yandan sistemden ayrılacak kişi şayet bu sistemde 10 yıl kalmış ve 56 yaşını doldurmuş ise birikimlerinin yüzde 25'i vergiden muaf olmak üzere yüzde 75'i üzerinden yüzde 5 stopaja tabi tutulur. 10 yılını doldurmuş ancak 56 yaşını tamamlamamış katılımcıların sistemden ayrılmak istemeleri durumunda ise birikimlerinden yüzde 10 stopaj kesintisi yapılır. Katılımcı 10 yılını doldurmamış ve sistemden çıkmaya karar vermiş ise birikimlerinden yüzde 15 stopaj kesintisi yapılacaktır.

Bireysel emeklilik sisteminde şeffaflık diğer bir unsurdur. Katılımcıların sisteme ve fonlara ilişkin bilgilere kolaylıkla ulaşabilmesi mümkündür. Sistemin denetimi ve gözetimi ise Hazine, Sermaye Piyasası Kurulu, Emeklilik Gözetim Merkezi, Bireysel Emeklilik Danışma Kurulu tarafından yapılmaktadır.

Bireysel emeklilik sisteminin yapısı ve işleyişine yönelik oluşabilecek etkileri ise avantaj ve dezavantajlar şeklinde sıralamak mümkündür (Elveren, 2005).

Sistemin avantajları; Ekonomideki ve bireyler arasındaki marjinal tasarruf eğilimini artırır, emeklilik planı sunumunda büyük esneklik sağlar, bireylerin risk ve getiri tercihi yapmasına olanak sağlar, kamu emeklilik sistemlerine göre daha yüksek reel getiri söz konusudur, bireyleri daha uzun süre çalışmaya ve katkı yapmaya teşvik eder.

Sistemin dezavantajları; sistemin işlerliği ve güvenilirliği için yüksek idari ve pazarlama maliyetleri gerekecektir, bireylerin katılımına dayalı bu sistemde, emeklilik döneminde elde edilecek gelir açısından katılımcılar arasında büyük dalgalanmalar olacaktır, kamu emeklilik sistemlerine yatırılacak olan fonlar sermaye piyasalarına dolayısıyla şirketlere kayacaktır, masraf kesintileri nedeniyle yatırım performanslarının karşılaştırılmasında zorluklar yaşanacaktır, sistemin iyi işlemesi için detaylı düzenleme ve denetleme gerekecektir.

Böylece bireysel emeklilik sisteminin ekonomik etkilerinin daha ön planda tutulduğu görülmektedir. Bireysel emeklilik sistemi ile elde edilen fonların daha çok altyapı ve uzun vadeli yatırımların kaynak ihtiyacının giderilmesi için kullanılması sosyal avantajını geri plana itecek-

Bireysel emeklilik sisteminde katılım aşamasında katılımcılara ve çalışanları adına katkıda bulunan işverenlere, fonların yatırıma yönlendirilmesi aşamasında ve birikimlerin toplu para veya maaş şeklinde geri alınması aşamalarında vergi teşvikleri getirilmiştir.

tir. Ayrıca yeni sistemde bireylerin tasarruf eğilimindeki artışa bağlı olarak mali sektörde uzun vadeli fonlar artacak ve sermaye piyasaları derinleşecektir, böylece piyasalardaki dalgalanmalar ve spekülasyonlar azalacak ekonomik istikrar sağlanacaktır. Dolaylı olarak da demografik yönden sağlam bir sosyal güvenlik sistemine geçiş yönünde tamamlayıcı işlev oluşturmaktadır. Sonuç olarak bireysel emeklilik sisteminin ekonomik yönünün ağır basması sosyal açıdan kendine bir güvence sağlamayı düşünen bireyler ile bireysel emeklilik sisteminin fonlarını kaynak olarak kullananların farklı kişiler olacağını göstermektedir.

iv. değerlendirme ve sonuç

Türkiye ekonomisi 1990'lı yıllardan beri büyük bütçe açıkları içindedir. Bu süreçte önemli iki büyük kriz yaşamıştır. Ayrıca dünyadaki küreselleşme süreci ve sermayenin dolaşımının serbestleşmesi bir çok dünya ülkesinin kriz yaşamasına ve Türkiye'nin de bu krizlerden etkilenmesine neden olmuştur. Bilindiği gibi Türkiye'nin bu süreçte yaşadığı en büyük sıkıntı bütçe üzerinde faiz yükünün çok ağırlaşmasıdır. Kamu sektörünün ekonomi içine beş kanaldan? girdiği düşünülürse, konsolide bütçe dışındaki diğer birimlerin bütçeden aldığı paylar daha çok transfer harcamaları içindedir. Transfer harcamalarının büyük bir bölümü ise faiz ödemelerine gitmektedir. Kalan kısmı ile ise devlet gelir transferi işlevini yeterince yerine getirememektedir. Diğer yandan son yıllarda sosyal güvenlik kuruluşlarının açıklarının artması ve finansman sorunlarının oluşması sosyal güvenlik harcamalarının bütçe içindeki yükünü artırmıştır.

Özellikle demografik değişimler, bağımlı nüfusun hızla artması, aktif-pasif dengesinin bozulması, artan sosyal güvenlik maliyetleri, işsizlik baskısı, siyasi ve ekonomik dalgalanmalar geleneksel sosyal güvenlik sistemlerini giderek daha kötü hale getirmiştir. Pek çok ülkede olduğu gibi ülkemizde de sosyal güvenlik kuruluşlarının sorunlarına karşı çözümler aranmaktadır. Sosyal güvenlik kuruluşlarının birleştirilmesi, yeni finansman modellerinin oluşturulması, emeklilik yaşının yükseltilmesi, prim oranlarının yükseltilmesi, çok basamaklı sistemlere geçiş ve bireysel tasarrufa dayalı emeklilik sistemlerine geçiş bu çözümler arasında yer almaktadır.

Bireysel emeklilik sistemi Dünya Bankası ve bir çok örgütün sosyal güvenlik sorunlarının çözümünü için önerdiği çok basamaklı sistemin üçüncü basamağı olarak kurgulanmıştır. Sistem, gönüllülük esasına dayanmakta ve kişisel tasarrufların özel sektör tarafından fonlanması yöntemi ile çalışmaktadır. Sosyal güvenlik reformunda öncü sayılan Şili gibi bazı ülkelerde ise bireysel emeklilik sisteminin sosyal güven-

lik sistemini ikâme ettiği, bir başka ifadeyle çalışanların zorunlu ya da gönüllü olarak sosyal güvenlik sisteminden ayrılıp özel emeklilik kurumlarna tabi tutulduğu görülmektedir.

Türkiye'de ve dünyadaki pek çok ülkede, bireysel emeklilik uygulamaları, sosyal güvenlik sistemini tamamlayıcı niteliktedir. Sosyal güvenlik sisteminin varlığını devam ettirmekle birlikte çalışanlar, özel sektörün idaresi, devletin gözetim ve denetimi altında kendi gelecekleri konusunda inisiyatif alıp, aktif çalışma yaşamları sırasında tasarrufta bulunarak emeklilik dönemlerinde sosyal güvenlik aylığının sağlayabileceği imkânlardan daha rahat, yüksek standartta ve daha güvenli bir geleceğe kavuşma olanağını elde etmiş olacaktırlar. Ekonomik anlamda ise ekonomiye uzun vadeli kaynak yaratılarak istihdamın artırılması ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlanacaktır.

Buradaki asıl sorun reform kapsamında tutulan bireysel emeklilik sisteminin sosyal güvenlik sisteminin sorunlarını nasıl çözeceğidir. Bireysel emeklilik sistemi sosyal güvenlik kuruluşlarının alternatifi bir kuruluş değildir. Sadece tamamlayıcı bir sistem olarak görülmektedir. Sisteme emeklilik döneminde daha fazla gelir elde etmek isteyenler veya şu anda tasarruf edebilecek düzeydeki bireyler katılabilmektedir. Oysa Türkiye'de yaşayan nüfusun önemli bir kısmının hiç bir sosyal güvencesi ve tasarruf etme imkanı bulunmamaktadır. Böylece sistem baştan orta ve üst gelir sınıfını hedeflemekte, belirli bir gurubu hedef kitlesi dışında tutmaktadır.

Bireysel emeklilik sistemi ile demografik yapıdaki sorunlara çözüm aranırken sosyal güvenlik kuruluşlarının finansmanı göz ardı edilmektedir. Toplanan kaynaklar ekonomiye aktarılabilecek ve öncelikli olarak sermaye piyasalarının derinleşmesine katkı sağlayacaktır. Dolaylı olarak ise ekonomide yatırımların artacağı varsayılabilir istihdamın artacağı ve kalkınmanın sağlanacağı öngörülmektedir. Peki sosyal güvenlik kurumlarının açıkları ne olacaktır?

Onlar mecliste bekleyen yasa tasarıları ile çözülecektir; yeni düzenlemeler ile aktüeryal denge kurulacak, emeklilik yaşı artacak, aylık bağlama oranları düşecek ve emeklinin maaşı azaltılarak finansman sıkıntısı kapatılacaktır. Böylece çalışanların hakları sınırlandırılıp yükümlülükleri artırılacaktır. Burada tasarruf edebilen kesim diğer imkanlara yönelecek ve reformların birbirine bağlantı sağladığı noktada bireysel emekliliğe yönelecek, tasarruf edemeyen ise duruma katlanmak zorunda kalacaktır.

Dünya örnekleri incelendiğinde, bireysel emeklilik sistemi Latin Amerika'da oturmuştur, çünkü sisteme katılmak zorunludur, sistem sosyal güvenliğin tamamlayıcısı değil alternati-

Türkiye'de ve dünyadaki pek çok ülkede, bireysel emeklilik uygulamaları, sosyal güvenlik sistemini tamamlayıcı niteliktedir.

fidir. Amerika'da zaten insanların gelecek garantisi çalışırken yaptıkları tasarruflara bağlı ve tasarruf edebilmek için gelir düzeyleri çok yüksektir. Avrupa ise daha farklı durumda olup sistem vergi teşvikleri ile cazip hale getirilmiş ve son yıllarda Hollanda vb. ülkelerde vergi teşviklerinin azaltılması ile cazibesini yitirmeye başlamıştır ve Avrupa'daki ülkelerin çoğu ilk basamağı yani sosyal güvenlik kuruluşlarını korumaya ve güçlendirmeye çalışmaktadır.

Türkiye'de ise 1999 yılında başlatılan ve sosyal güvenlik reformu kapsamında görülen, bireysel emeklilik sistemi 2001 yılında yasal olarak kabul edilmiş ve Ekim 2003 tarihinde uygulamaya geçirilmiştir. Sistemin en büyük dayanağı vergi teşvikleri ve devlet güvencesidir. Sistemden beklenen iki önemli amaç ise; bireylere yaşlılıklarında gerçekten ek bir gelir avantajı sağlanacak mı? Toplanan fonlar iyi değerlendirilecek mi ve sermaye piyasaları derinleşecek mi?

Bu soruların cevabı için sistemin biraz oturması ve belirli bir zamanın geçmesi gerek-

mektedir. Ancak sistemin vergi teşvikleri ve devlet güvencesi ile kurulduğu düşünülürse, bireylerin gelecek gelir garantisi konusunda çok fazla endişesi olmaması gerekir. Çünkü sisteme katılanlar vergisel anlamda kazanç sağlayacaklar, sistemden en az on yıl sonra emekli olanlar ise her durumda devlet garantisi ile emeklilik paralarını veya maaşlarını alabilme güvencesine sahip olacaklardır.

Diğer yandan sistemdeki ekonomik boyut bazı riskler taşımaktadır. Türkiye büyük bütçe açıklarına ve son yıllarda da büyük cari açığa sahip olan bir ülkedir. Bütçe açıkları rakamsal olarak düşmekle birlikte cari açık giderek artmaktadır. Cari açığın geldiği sınır ekonominin risk altında olduğunu ve sermaye piyasalarının da bundan etkileneceğini göstermektedir. Bu ortamda gelecek için ekonomiye kaynak yaratmak ya da sermaye piyasalarının derinleşeceğini düşünmek ne kadar başarılı olur, şüphelidir.

kaynaklar:

Akemeklilik; A'dan Z'ye Bireysel Emeklilik, 2005, www.akemeklilik.com.tr

Alper, Yusuf; "Sosyal Güvenlikte Yeni Bir Adım: Bireysel Emeklilik"; Çimento İşverenleri Sendikası Dergisi; Çimento İşveren, C.16/2, Mart 2002, s.12-32.

Dünya Bankası Raporu, 2004, www.worldbank.org

Elveren, Ali Haydar; "Bireysel Emeklilik Sisteminin Geliştirilmesi: Sonuçlar, Fırsatlar ve Beklentiler", Slayt Show, Bireysel Emeklilik Sisteminin Geliştirilmesi, İktisadi Araştırmalar Vakfı, 2005.

Emeklilik gözetim merkezi, 2005, www.egm.org.tr,

European Commission; "Supplementary Pensions in The Single Market A Green Paper", COM 283, December, 1997.

European Dialogue; Pensions Reform Challenges Faces European Governments, Jan-Feb 1998, www.europa.eu.int

Quiesser, Monica; "Pension Reform : Lessons From Latin America", OECD Development Center, Policy Briefs No : 15, 1999.

The World Bank; "Averting The Old Age Crisis: Policies to Protect The Old And Promote Growth", Report No: 13584, USA, 30,9,1994.

The World Bank; "Pension Reform in Latin America", 27 January 2005

TEKSOZ, Tuncay; "Sosyal Güvenlik Sisteminde Reform", TISK-İşveren Dergisi, Mayıs 2003 www.tisk.org.tr

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı; Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu Tasarı Taslağı, 2005

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı; Sosyal Güvenlik Sisteminde Reform Önerisi, Taslak Metin, 2005.

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı; Sosyal Güvenlik Reformu, Ankara, 1999.

Diğer yandan sistemdeki ekonomik boyut bazı riskler taşımaktadır. Türkiye büyük bütçe açıklarına ve son yıllarda da büyük cari açığa sahip olan bir ülkedir.

türk sosyal güvenlik sistemi ve bireysel emeklilik üzerine bir alan araştırması

giriş

Türk sosyal güvenlik sistemi yıllardan beri süregelen sorunlarıyla, yapılan reform çalışmalarını sonucunda belli açılımlara doğru götürülmektedir. Bu açılımlar arasında yer alan sosyal güvenlik kurumlarının birleştirilmesi önemli bir adımdır. Öte yandan son yıllarda uygulamaya geçilen Bireysel Emeklilik de sosyal güvenlikle bir konsept değişimine doğru gidildiğini göstermektedir.

Bu çalışmada öncelikle sosyal güvenlik kavramı irdelenmiştir. Bireylerin sosyal güvenliğe olan bakış açısı ve sistemin temel öğeleri sorgulanmıştır. Uygulanmakta olan sistemin temel işleyişi, yaşanan sorunlar ve yapılan reform çalışmaları sisteme üye olan ve olmayan kişilerce değerlendirilmiştir. Türk sosyal güvenlik sisteminin değerlendirilmesinin ardından bireylerin mevcut sosyal güvenlik sistemlerinin yerine koydukları bireysel çözümler incelenmiş ve bireylerin tasarruf yönelişleri analiz edilmiştir. Çalışmanın son bölümünde bireysel emekliliğe olan ilgi ve bilgi düzeyi ortaya çıkartılarak, mevcut sosyal güvenlik sistemi ile bireysel emeklilik arasında karşılaştırmalara yer verilmiştir.

1. ankete katılanların demografik yapısı

Araştırma, İstanbul'da her bölgeden değişik meslek, eğitim ve yaş gruplarından, kotalara uygun toplam 1.000 denek üzerinde, Mayıs 2005'de, yüz yüze görüşülerek ve anket formu uygulanarak yapılmıştır.

Ankete katılanlar arasında 26-40 yaş grubu denek, toplam sayının yüzde 52'sini oluşturmaktadır. Bu grubun haricinde 18-25 yaş grubu yüzde 16, 46 yaş üstü grubu da yüzde 10 pay almaktadır. Ankete katılanların yüzde 34'ünü kadın yüzde 66'sını ise erkek denekler oluşturmaktadır. Üniversite mezunu olan denekler toplam sayının yüzde 62'sini oluştururken, ilköğretim mezunları yüzde 15'lik ve lise mezunları ise yüzde 23'lük bir yere sahiptir.

Katılımcıların yüzde 68'inin aylık geliri 500-1500 YTL arasındayken, sadece 1500-2000 YTL arası hane halkı gelirine sahip deneklerin oranı yüzde 20'ye yakındır. Ayrıca deneklerin yüzde 68'i 500-1500 YTL aylık gelire sahip iken, yüzde 52'sinin hane halkı gelirinin 1500 YTL ve üstü derecesindedir. Gelir düzeylerine göre eğitim gruplarına bakıldığında, ilk sırada yüzde 21,6 oranla üniversite mezunu olup,

500-1000 YTL aylık gelire sahip denekler bulunmaktadır. Üniversite mezunu ve 1.000-1.500 YTL aylık gelire sahip olan denekler ise yüzde 16,7 oranla ikinci sırada yer almaktadır.

Meslek kotasında memurların yüzde 25, serbest mesleğin yüzde 20, finans-borsa kesiminin yüzde 17, satış/müşteri temsilcisinin yüzde 11, imalat/bakım, onarım iş grubunun yüzde 10, eğitim grubunun yüzde 8, avukatların yüzde 3, sağlık elemanları, halkla ilişkiler ve sekreter/yönetici asistanlığı iş kollarının da yüzde 2 oranında temsil edilmelerine gayret edilmiştir.

2. türk sosyal güvenlik sisteminin değerlendirilmesi

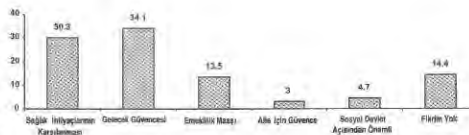
Çalışmanın bu kısmında bireylerin sosyal güvenliğe bakışları ve Türk sosyal güvenlik sistemine dair değerlendirmelere yer verilecektir.

2.1. araştırmaya katılanların sosyal güvenliğe bakış açıları ve beklentileri

Bu bölümde yüzde 41'i SSK'ya, yüzde 34'ü Emekli Sandığı'na, yüzde 16'sı Bağ-Kur'a bağlı olan deneklere sosyal güvenliğe bakış açıları ve kurumlarının performanslarını nasıl değerlendirdikleri incelenmektedir. Araştırmada yüzde 7'lik kesim sosyal güvenliğı önemsiz bulmaktadır. Bu kişiler arasında üniversite mezunlarının en yüksek orana sahip olması dikkat çekici bir sonuçtur.

Deneklere göre sosyal güvenliğin önemli görülen yönlerinde en yüksek oranlar gelecek güvencesinin sağlanması ve sağlık ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Emeklilik maaşı üçüncü sırada gelirken, bir fikri olmayanların oranı ise yüzde 14,4'tür.

Grafik 1. Sosyal güvenliğin Önemli Görülen Yönleri (%)

"Eğer sosyal güvenlik sisteminiz için kesilen primleri toplu bir şekilde alma imkanınız olursa, kesilen primleri alıp sosyal güvenliğinizden vazgeçer misiniz" sorusuna karşılık verilen cevaplar arasında sosyal güvenlik sisteminden vazgeçmeyecekler yüzde 81 gibi yüksek bir

Murat Şeker*

Bu çalışmada öncelikle sosyal güvenlik kavramı irdelenmiştir. Bireylerin sosyal güvenliğe olan bakış açısı ve sistemin temel öğeleri sorgulanmıştır.

* I. Ü. İktisat Fakültesi Maliye Bölümü, Ar. Gör.

orandadır. Ancak yüzde 10'luk kısmın vazgeçeceği ve yüzde 9'luk kısmın ise bu konuda kararsız olduğu göz ardı edilmemesi gereken bir noktadır. Ayrıca yaş grubuna göre bakıldığında, 26 – 40 yaş grubu sosyal güvenlikten vazgeçeceğini belirtenler arasında en yüksek orana sahiptir.

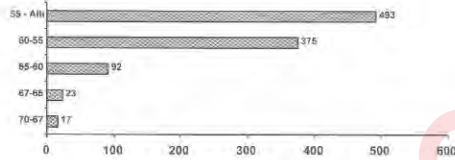
Grafik 2. Sosyal Güvenlik Sisteminden Beklenenler

Deneklerin sosyal güvenlik sisteminden beklentileri emeklilik yaşamında sabit bir getiri ve sağlık ihtiyaçlarının karşılaması olarak iki büyük grupta toplanmaktadır. Bu iki beklentiye ailenin gelecek güvencesinin sağlanması ile emeklilik ikramiyesi izlemektedir.

Deneklerin emeklilik yaşı ile ilgili beklentileri sorgulandığında ise yüzde 49'unun 55 yaş ve altını tercih ettiği görülmüştür. Söz konusu oran, erkeklerde yüzde 44 iken kadınlarda yüzde 62 civarındadır.

Grafik 3. Emeklilik Yaşı Beklentisi

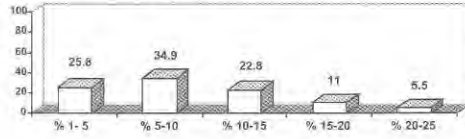

Ayrıca eğitim durumuna göre emeklilik yaşı tercihinde, 55 yaş ve altı seçeneğini tercih edenler arasında, üniversite mezunlarının en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Meslek grubunda ise memurlar, 55 yaş ve altında emekli olmayı tercih edenler arasında ilk sırayı almaktadır. Aylık gelir durumuna bakıldığında da, 500-1000 YTL arası gelire sahip olanların bu grupta ilk sırayı aldığı görülmektedir.

Sosyal güvenlik sistemimizde prim oranları ve primlerin etkin bir şekilde toplanamaması yıllardan beri gelen sorunlardır. Araştırmada deneklerin mevcut sosyal güvenlik sigortaları için kesilen primler hakkındaki bilgi düzeyine bakıldığında, yüzde 24,7'sinin herhangi bir bilgiye sahip olmadığı ortaya çıkmaktadır.

"Size göre çalışan bir kişinin aylık gelirinin yüzde kaçını emeklilik sigortası primi için kesilmelidir", sorusuna cevap verenler arasında aylık gelirinden yüzde 5-10 arası bir oranda emeklilik primi kesilmesini düşünenler yüzde 34,9'luk oranla ilk sırayı almaktadır. Bu cevabı verenlerin çoğunluğunu, ayda 100-200 YTL prim kesintisine uğrayanlar oluşturmaktadır.

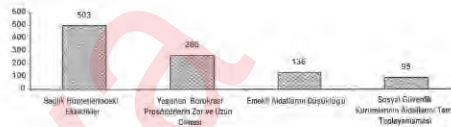
Grafik 4. Emeklilik Sigortası Prim Oranına Dair Beklentiler (Aylık Gelirin yüzde 'si)

2.2. araştırmaya katılanlara göre türk sosyal güvenlik sisteminin sorunları

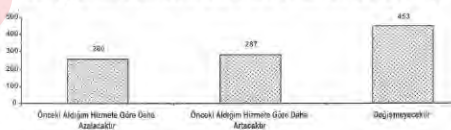
Deneklere göre Türk sosyal güvenlik sisteminin en önemli sorunu sağlık hizmetlerindeki eksikliklerdir. İkinci önemli sorun ise yaşanan bürokrasidir. Bağ-Kur ve SSK'ya bağlı denekler sağlık hizmetlerindeki eksiklikleri tercih edenler arasında öncelikli olarak yer alırken, yaşanan bürokrasiden şikayet edenlerin arasında Emekli Sandığı'na bağlı deneklerin ilk sırada olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, emekli ailelerinin düşüklüğünden şikayet edenler arasında Bağ-Kur üyeleri çoğunluğu oluşturmaktadır.

Grafik 5. Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin Sorunları

Ankete katılanların yüzde 48'i bağlı oldukları sosyal güvenlik kurumlarının ihtiyaçlarını karşıladığını düşünürken, yüzde 35'lik bir kısım ihtiyaçlarının karşılanmadığını düşünmektedir. Ankete katılanların yüzde 17'si ise bir fikrinin olmadığını beyan etmiştir.

Grafik 6. Kurumların Tek Çatı Altında Birleştirilmesinden Sonraki Hizmet Beklentisi

Sosyal güvenlik kurumları, ihtiyaçlara cevap verebilmelerine göre sıralandığında, Emekli Sandığı ihtiyaçların en yüksek oranda karşılandığı kurumdur. Bu kurumu Bağ-Kur ve SSK izlemektedir.

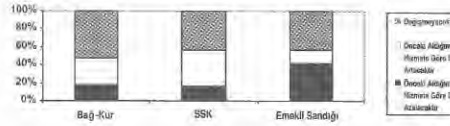
Sosyal güvenlik sisteminin reforma tabi tutulması ile, sosyal güvenlik kurumlarının tek çatı altında toplanmasına ilişkin yasa tasarısı gündemdedir. Deneklere bu tasarının yasalaşması olasılığı dahilinde soru yöneltildiğinde, deneklerin yüzde 30'luk kısmı kurumların tek çatı altında birleştirilmesiyle sorunların çözüleceğine inanırken yüzde 42'lik kısmı inanmamakta, yüzde 28'lik kısmının da fikri bulunmadığı ortaya çıkmaktadır.

"Kurumların tek çatı altında birleştirilmesin-

Deneklerin mevcut sosyal güvenlik sigortaları için kesilen primler hakkındaki bilgi düzeyine bakıldığında, yüzde 24,7'sinin herhangi bir bilgiye sahip olmadığı ortaya çıkmaktadır.

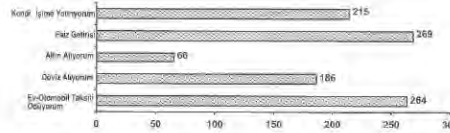
den sonra alacağınız hizmetin kalitesinin önceki durumuna göre nasıl değişeceğini düşünüyorsunuz” sorusuna verilen cevaplar arasında, herhangi bir değişiklik olmayacağını düşünenler yüzde 45 ile yüksek bir orana sahiptir.

Grafik 7. Kurumların Tek Çatı Altında Birleştirilmesinden Sonraki Hizmet Beklentisi (Kurumlara Üyelik Dağılımına Göre)

Kurumların birleştirilmesi sonucunda Bağ-Kur ve SSK üyeleri alacağı hizmetin artacağını düşünüyor, Emekli Sandığı'na bağlı denekler ise alacağı hizmetin azalacağını görüşündedirler.

Grafik 8. Birikimlerin Değerlendirilme Tercihleri

Sosyal güvenlik sisteminden vazgeçilmesi durumundaki alternatif eğilimler sorgulandığında, deneklerin yüzde 49'unun sosyal güvenliğini kendi sağlayacağını belirttiği görülmüştür. Özel bir sisteme geçmeyi düşünenlerin oranı ise yüzde 45'dir.

3. bireysel emeklilik üzerine değerlendirmeler

Bu kısımda bireysel emekliliğin tanınma durumu, deneklerin bireysel emekliliği algılayış biçimi ve tasarruflarını yönlendirme tercihleri incelenecektir. Denekler arasında özel bir hayat/emeklilik sigorta sistemine üye olanların oranı yüzde 22'dir. Bu oranın içinde evli olmayanların payı, olanlardan daha fazladır. Ayrıca üniversite mezunlarının, finans-borsa ve serbest meslek gruplarındaki çalışanların ve aylık geliri 2.000 YTL'yi geçen ücretlilerden özel emeklilik sigortalılarını daha fazla tercih ettiği görülmüştür.

3.1. Araştırmaya Katılanların Bireysel Emeklilik Sistemini Tanıma Oranları

Bireysel Emeklilik Sisteminin tanıtımının ne derecede yapıldığı, toplumun üzerinde ne oranda etkisinin olduğu araştırmada sorgulanmıştır. Bireysel emeklilik sistemi hakkında yeterli derecede bilgisi olanlar sadece yüzde 31'lik orana sahiptir. Bireysel emeklilik sistemi hakkında hiç bilgisi olmayanların oranı yüzde 26 iken, az bilgiye sahip olanların oranı yüzde 43'tür.

Bu oranı çoğunlukla 26-32 arası yaş grubu, üniversite mezunları, finans-borsa sektörü çalışanları ve yüksek gelire sahip ücretliler oluşturmaktadır. Aylık gelir grubuna bakıldığında ise, bireysel emeklilik sistemi hakkında bilgisi olmayanların başında 0-500 YTL. gelire sahip olanlar gelmektedir. Ancak geliri 2.000 YTL'nin üstünde olan kesimin de bireysel emeklilik hakkında yeterli derecede bilgi sahibi olduğu görülmektedir.

Bireysel emeklilik sistemi hakkında yeterince bilgiye sahip olanların arasında, Emekli Sandığı'na bağlı denekler üç kurum içinde birinci sıradadır. Aylık tasarruf tutarı açısından bakıldığında, tasarruf miktarı arttıkça bireysel emeklilik hakkındaki bilgi oranı da artmaktadır. Ancak 800 YTL ve üstünde tasarruf yapan denekler içerisinde, bireysel emeklilik hakkında bilgisi olmayanların oranı azımsanmayacak şekilde, yüzde 20 civarındadır.

Bireysel emeklilik sisteminin yeterince tanıtımının yapılmadığını düşünenlerin oranı yüzde 42 iken, tanıtımın yeterli olduğunu düşünenler yüzde 37'lik bir orana sahiptir. Bu konuda fikri olmayanlar ise yüzde 21 ile yüksek bir orana sahiptir.

"Bireysel Emeklilik Sistemi'ne dahil olmayı düşünür müsünüz" sorusuna karşın; dahil olmayı düşünenlerle düşünmeyenlerin oranının birbirine yakın olmasının yanında, fikri olmayanların da yüzde 28'lik bir orana sahip olduğu görülmektedir. Sisteme dahil olmayı düşünenler yüzde 35'lik bir paya sahipken dahil olmayı düşünmeyenlerin oranı yüzde 37'dir. Sisteme dahil olmayı düşünenler arasında 26-32 arası yaş grubu ve üniversite mezunları çoğunluğu oluşturmaktadır. Aylık tasarruf tutarına göre bireysel emeklilik sistemine dahil olmayı düşünenler arasında en yüksek orana, ayda 500-600 YTL tasarruf yapan grup sahiptir. Ancak araştırmada çoğu soruda benzer şekilde sonuçlanan bir durum da, tasarruf miktarı yüksek olan bireylerin bireysel emeklilik sistemine ilgisiz davranmalarının görülmesidir. Burada bireylerin ilgisiz olmalarının yanında, bireysel emekliliğin tanıtımının ne derecede önemli olduğu da ortaya çıkmaktadır. Bireysel emekliliğe dahil olmayı düşünenler arasında sosyal güvenlik kurumları açısından ilk sırayı, SSK üyeleri almaktadır. Bunu Bağ-Kur ve son olarak Emekli Sandığı'na bağlı üyeler izlemektedir.

"Bireysel emeklilik sistemi sizin için ne ifade eder" sorusuna verilen cevaplar arasında bireysel emekliliği mevcut sosyal güvenlik kurumuna ek bir emeklilik aracı olarak görenlerin oranı yüzde 49'dur. Bu oranı oluşturanlar arasında, 53 ve üstü yaş grubundakiler ve aylık geliri 1.500-2.500 YTL arası olanlar ilk sırayı

Deneklerin yüzde 30'luk kısmı kurumların tek çatı altında birleştirilmesiyle sorunların çözüleceğine inanırken yüzde 42'lik kısmı inanmıyor.

almaktadır. Bireysel emekliliğin diğer ifade şekilleri ise,

- Mevcut sosyal güvenlik kurumuna ek bir emeklilik aracı (% 49),
 - Tasarruf aracı (% 28),
 - Çocuklarını için gelecek güvencesi (% 23)
- şeklinde sıralanmaktadır.

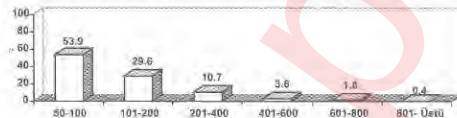
3.2. araştırmaya katılanların tasarruflarını yönlendirme tercihleri

Denekler arasında aylık tasarrufu 0-100 YTL arası olanların oranı yüzde 43 iken, yüzde 5,1'lik dilim 800 YTL'nin üstünde tasarruf etmektedir. Yaş grubuna göre aylık tasarruf tutarına bakıldığında, 0-100 YTL arası tasarruf edenler arasında ilk sırayı 26-32 yaş grubu, 200-300 YTL arası tasarruf edenler arasında ilk sırayı 33-39 yaş grubu almaktadır. Ayda 800 YTL ve üstünde tasarruf edenler arasında ise ilk sırayı 40-46 yaş grubunun aldığı görülmektedir.

Eğitim grubuna göre aylık tasarruf tutarına bakıldığında, lise ve öncesi okullardan mezun olanların arasında 0-100 YTL tasarruf edenlerin oranı, üniversite mezunlarındaki orandan daha azdır. Ayrıca ayda 800 YTL ve üstünde tasarruf edenlerin büyük bir çoğunluğunun üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Meslek grubunda ise, memurların ve işçilerin 0-100 YTL'lik tasarruf edenler arasında oran olarak ilk sırayı paylaştığı görülmektedir. Diğer bir deyişle, memurlar ve işçilerin yüzde 50'si, ancak 0-100 YTL arası tasarruf edebilmektedir.

Deneklerin birikimlerini değerlendirmeleri açısından, faiz getirisi elde edenler ve ev/araba tak-sidi ödeyenler ilk sırayı paylaşmaktadır.

Grafik 9. Bireysel Emeklilik Sistemine Ödenebilecek Aylık Tutar Eğilimi (yüzde)

Yaş grubu incelendiğinde ilerleyen yaşlara doğru dövize ve altına olan yönelişin azaldığı görülmektedir. Tasarrufların ev / araba tak-sidi olarak değerlendirilmesi ilerleyen yaşlarda giderek artmaktadır. Ancak bu artış 50'li yaş-larda yerini azalışa bırakmaktadır. Eğitim gru-buna bakıldığında, eğitim seviyesinin arttıkça faiz getirisine olan yönelişin de arttığı görülmektedir. Bireylerin tasarruflarını kendi işine yatırma seçeneği ise faiz getirisi seçeneğinin tersine azalmaktadır.

Aylık gelir grubuna göre tasarrufların yö-nelişinde, gelir arttıkça dövize olan eğilimin azaldığı görülmektedir. Faiz getirisine olan yö-nelişte ise gelirle doğru orantılı bir durum söz

konusudur. Birikimlerin değerlendirilmesi meslek grupları açısından incelendiğinde, me-mur ve özellikle eğitim grubunun ev/araba tak-sidi ödeme tercihini benimsediği sonucu orta-ya çıkmaktadır. Finans-borsa grubu faiz getir-i si tercihinde ilk sırayı almaktadır. Dövize olan yönelişte ise memurlar ve işçilerin ön planda olduğu görülmektedir.

"Birikimlerinizi kendinizin mi yoksa pro-fesyonellerin mi yönlendirmesini tercih edersi-niz" sorusuna verilen cevaplar sonucunda, deneklerin yüzde 82'lik kısmı ise tasarruflarını yönlendirmede profesyonelleri tercih etmeye-ceğini belirtmiştir. Birikimlerinin profesyonel-ler tarafından yönlendirilmesini tercih edenler, sadece yüzde 18'lik bir dilimi oluşturmaktadır. Bu dilimi tercih edenlerde, 40-46 yaş grubu ve üniversite mezunları ilk sıraları almaktadır. Eğitim grubu olarak bakıldığında, eğitim sevi-yesinin ilerledikçe profesyonellere olan yöneli-şin de arttığı görülmektedir. Meslek grupların-da birikimlerini yönlendirmede profesyonelleri tercih edenler arsında en az orana sahip olan-lar işçi grubudur.

3.3. bireysel emeklilik sistemine dahil olma durumundaki tercihler

"Bireysel Emekliliğe dahil olunursa ne ka-dar prim ödeneceğine" dair sorulan soruya verilen cevaplar doğrultusunda, deneklerin yüzde 53,9'u 50-100 YTL arası prim ödeyece-ğini belirtmiştir (Grafik 10). Bu seçeneği tercih edenler arasında çoğunluğu, 500-1.000 YTL aylık gelire sahip denekler oluşturmaktadır.

Grafik 10. Aylık Tasarruf Tutarı – Bireysel Emeklilik Aidatı Karşılaştırması

Grafik 10 incelendiğinde, bireysel emeklili-ğe üye olunma durumunda, aylık tasarruf tuta-rından daha az bir oranda bireysel emekliliğe aidat olarak ödeneceği tespit edilmiştir. Bu durum bireylerin tasarruflarından daha az miktarını bi-reysel emekliliğe ayırdığını göstermektedir. Sis-teme olan bakış bu açıdan da değerlendirilebilir.

3.4. bireysel emeklilik sisteminin olumlu yönlerinin değerlendirilmesi

Bu araştırmanın bir diğer önemli sonucu da, deneklerin bireysel emeklilik sisteminde gördük-leri olumlu yönlerdir. Çalışmayan kişilere de emekli olma imkanının tanınması bu konuda ilk sırayı yer almaktadır. Araştırmaya göre bireysel emeklilik sisteminin olumlu görülen yönleri şu şekilde sıralanabilir :

Yaş grubu dikkate alındığında, bireysel emekliliğin olumlu yönleri sıralanırken; düzenli

Aylık gelir grubuna göre tasarrufların yönelişinde, gelir arttıkça dövize olan eğilimin azaldığı görülmektedir. Faiz getirisine olan yönelişte ise gelirle doğru orantılı bir durum söz konusudur.

yatırım disiplininin sağlanması tercihi, ilerleyen yaşlarda önemini yitirmektedir. 40-46 yaş grubunda ise dikkati çeken husus, sistemden istendiği zaman ayrılabilmenin diğer yaş gruplarına göre daha yüksek oranda önemli bulunmasıdır. Vergi avantajlarının sağlanması da ilerleyen yaşlarla önemini artırmaktadır. Eğitim grubunda göze çarpan nokta, eğitim seviyesinin arttıkça, düzenli yatırım disiplininin sağlanması tercihinin de önemini artmasıdır. Sistemden istendiği zaman ayrılabilme tercihi, eğitim seviyesi arttıkça önemini yitirmektedir.

Meslek gruplarında ise, finans-borsa grubu düzenli yatırım disiplininin sağlanmasını en yüksek oranda tercih eden meslek grubudur. Memurlar ve özellikle eğitim grubunda da bu tercih önemini korumaktadır. Gelir grupları baz alındığında düzenli yatırım disiplininin sağlanması yine yüksek oranda tercih edilen bir özelliktir. Gelir gruplarında sistemden istendiği vakit ayrılabilme imkanı, ödenen primlerin istendiği zaman değiştirilebilmesi özelliğinin gerisinde kalmıştır.

3.5. basit bir hesaplama – bir karşılaştırma

Çalışmanın bu bölümünde ise basit bir hesaplama yapılarak bireysel emekliliğin getirisi mevcut finans piyasalarında değerlendirilerek bir karşılaştırma yapılmıştır. Bu hesaplamadaki verilerin ve getirilerin hesaplanması piyasadaki mevcut finans kesimlerinin hesaplama simülasyonlarından faydalanılarak yapılmıştır. Hesaplama savunan tez, bireysel emeklilik sonucunda elde edilebilecek olan gelirin, piyasadaki en düşük faizle alınan kredi miktarı karşılığında ödenmesi gerekecek olan tutarla karşılaştırılması ve bu karşılaştırma arasında büyük farklılıkların olmasıdır. Örneğin 1983 doğumlu bir birey 2006 yılında bireysel emekliliğe dahil olduğunda ve her ay 100 YTL ödediğinde, bu birey 33 yıl sonra 56 yaşına geldiğinde emeklilik hakkı kazanmaktadır. Bu durumda 2039 yılında, bireyin o güne kadar yatırdığı toplam miktar olan 39.600 YTL karşılık, emeklilik birikimi 71.419 YTL olmaktadır.

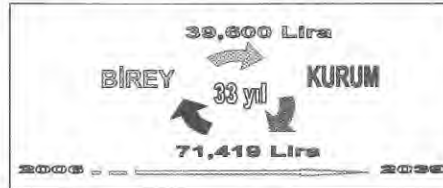
Bu durum özetlenecek olunursa, bireyden kuruma 33 yıl içerisinde olan toplam 39.600 YTL'ye karşı kurumun verdiği emeklilik birikimi 71.419 YTL olmaktadır. Dolayısıyla bireyin kuruma borç verdiği varsayılırsa borcuna karşılık aldığı ödeme ancak 71.419 YTL olmaktadır.

Tablo.1 Bireysel Emeklilik Simülasyon Sonuçları**

Doğum Yılı	1983
Sözleşme Başlangıç Yılı	2006
Emeklilik Tarihi	2039
Başlangıç Tutarı	100 YTL
Yıllık Katkı Payı Tutarı	1.200 YTL
Toplam Yatırılan Katkı Payı (33 Yıl)	39.600 YTL
Tahmini Emeklilik Birikimi	71.419 YTL
Tahmini Yıllık Maaş	4.170 YTL

Eğer bu düşüncenin tersi durum söz konusuysa, yani kurum bireye borç veriyorsa Şekil 2'de olan durum ortaya çıkmaktadır. Burada ise birey bir finansal kurumdan 40.000 YTL borç aldığı anda bunun karşılığında 20 yıllık bir ödeme planı doğrultusunda toplam 127.258 YTL ödeyecektir. Piyasa şartlarının ortak olduğu ve çoğu finansal kuruluşun aynı zamanda bir bireysel emeklilik şirketine sahip olduğu düşünüldüğünde, bireyden kuruma doğru olan finansal akım sonucunda alınan tutar ile kurumdaki bireye olan finansal akım sonucu alınan tutar arasında yaklaşık 56.000 YTL'lik bir fark oluşmaktadır.

Şekil 1. Bireyden Kuruma Doğru Finansal Akım

Şekil 2. Kurumdan Bireye Finansal Akım***

Sonuç

Bu çalışma ile Türk sosyal güvenlik sisteminin ve bireysel emekliliğin, sisteme üye olan veya olmayan kişilerce sorgulanması sağlanmıştır. Çalışma bir alan araştırmasını içerdiğinden bireylerin düşünceleri çeşitli grafik, tablo ve şekillerle ifade edilmiştir. Alan araştırmasının sosyal güvenliği tartışmasının yanı sıra sosyal güvenlikte yeni bir konsept olan bireysel emekliliği de değerlendirmesi, araştırma sonuçları açısından önemli bir değerdir.

Sorulan açık ve kapalı uçlu sorulara verilen cevaplar doğrultusunda sosyal güvenlik en önemli görülen yönün sağlık hizmetleri olduğu anlaşılmıştır. Bunu gelecek güvencesi beklentisi izlemektedir. Ankete katılanların yarısından fazlası, bağlı oldukları kurumların ihtiyaçlarına karşılık veremediğini ve Türk sosyal güvenlik sisteminin en önemli sorununun sağlık hizmetlerindeki eksikler olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yapılan reform çalışmalarının yeterli iyileştirme sonuçları vermediği ve veremeyeceği kanısı yaygındır.

Öte yandan bireyler özel emeklilik/sigorta sistemlerini sosyal güvenliğe alternatif olarak görmemekte, daha çok sosyal güvenliğe ek bir emeklilik aracı olarak görmektedir.

Bireylerin tasarruflarını profesyonel bir şe-

kilde yönlendirmedeği ve yönlendirmek istemediği açıkça ortadadır. Uzun vadeli yatırım araçlarını tercih etmeyen bireyler, tasarruflarını daha çok ev-otomobil alımı gibi hayat standartlarını yükseltecek alanlara yönlendirmektedir.

Bireysel Emekliliğe ilişkin toplumun ilgi ve bilgi düzeyi düşüktür. Bireysel Emekliliğin tanıtımı yeterince yapılmamış ve topluma tüm yönleriyle anlatılmamıştır. Toplumun büyük çoğunluğunun Bireysel Emeklilik Sistemi'nin olumlu yönü olarak "çalışmayan kişilere de emeklilik olma imkanının sağlanmasını" tercih ettiği görülmüştür.

Ayrıca Bireysel Emekliliğin getirisi finansal araçlarla karşılaştırıldığında, katılımcıların aleyhine bir durum söz konusudur. Çünkü aynı piyasa şartlarında değerlendirilecek olan fonlar açısından bakıldığında, bir finansal kuruluşa bi-

reysel emeklilik aracılığıyla borç verme sonucunda sağlanan getiri ile bir finansal kuruluştan borç alma sonucunda ödenmesi gereken değer arasında farklılıklar söz konusudur.

Araştırmanın önemli sonuçlarından biri de belli bir gelirin üstünde gelire sahip olanların bireysel emekliliğe ilgi duymamasıdır. Bireysel emeklilik daha çok aylık geliri 1.000-2.000 YTL arasındaki kesimin ilgi alanındadır.

Bireysel emekliliğin, sağlık hizmetlerini de içeren bir yapıda olması sisteme olan ilginin artmasını sağlayacaktır. Ancak unutulmaması gereken devletin sosyal devlet olma fonksiyonudur. Sosyal güvenliğin ve sağlık hizmetlerinin sosyal devlet anlayışının vazgeçilemez öğeleri olması bu durumun farklı açılardan da değerlendirilmesini gerektirmektedir.

dipnotlar:

¹ Alan araştırması, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyelerinden, Doç.Dr. Tekin AKGEYİK, Yrd.Doç.Dr. Binhan Elif YILMAZ, Yrd.Doç.Dr. Nagihan OKTAYER, Araş.Gör.Dr. Nazan SUSAM

ve Araş.Gör. Murat ŞEKER tarafından hazırlanıp, Ağustos 2005'de İTO'ya basılmak üzere teslim edilen, "Sosyal Güvenlikte Konsept Değişimi: Bireysel Emeklilik" isimli rapora aittir.

**Araştırmanın
önemli
sonuçlarından
biri de belli bir
gelirin üstünde
gelire sahip
olanların
bireysel
emekliliğe ilgi
duymamasıdır.
Bireysel
emeklilik daha
çok aylık geliri
1.000-2.000 YTL
arasındaki kesimin
ilgi alanındadır.**

sosyal politika biliminin öncüsü prof. dr. cahit talas

Cahit Talas, doktora öğrenimine başladığı 1943 yılından, hastalığı nedeniyle ilgisini elinde olmaksızın sürdüremediği son yıllar göz önüne alınmaz-

sa, ömrünün yarım yüzyılına yaklaşan bölümünde, önderi ve öncüsü olduğu Sosyal Politika bilimine katkısını hem akademik düzeyde ve hem de alanda kesintisiz sürdüren bir bilim insanıdır. Sözü ettiğim giderek yalnızlaştığı ve yalnızlaştırıldığı üzüntülü "son yıllar"ın ilk yarısında da, hemen her görüşmemizde sorduğu ilk soru, "yeni yayın var mı Mesut" olmuştur.

Sosyal politikanın uluslararası kaynaklarının üretildiği bir kentte ve Savaş nedeniyle bu etkinliğin geçici olarak Avrupa dışında sürdürüldüğü, özellikle de Savaş sonrasında yeni bir sayfa açma hazırlığının yoğunlaştığı yıllarda, Cahit Talas'ın, akademik yaşamının ilk ciddi öğrenimine başlamış olması, geleceğin sosyal politikacısı için bulunmaz bir şans olmuştur. Cenevre'de değil Filadelfiya'da toplanan Uluslararası Çalışma Konferansı'nın 10 Mayıs 1944'te kabul ettiği Filadelfiya Bildirgesi'nin insan hakları yaklaşımıyla benimsediği özgürlük, onur, ekonomik güvenlik ve fırsat eşitliği ilkele-ri ile sosyal devlet yaklaşımı, doktora öğrencisi genç Talas'ı tüm yaşamını kapsayacak biçimde etkilemiş olmalıdır.

Cahit Talas'ın, Türkiye'de Sınai Çalışma Mevzuatı'nı konu alan doktora tezinin yayımlandığı 1948 yılında, 87 sayılı Sendika Özgürlüğü ve Sendika Hakkının Korunması Sözleşmesi kabul edilmiştir. Aynı yıl yurda dönerek başladığı ve dört yıl kadar süren Çalışma Bakanlığı'ndaki görevinin ilk yılında da, hazırlık çalışmaları Talas'ın Cenevre'de bulunduğu sırada ve 87 sayılı sözleşmeyle eş zamanlı olarak başlatılan 98 sayılı Örgütlenme Hakkı ve Toplu Pazarlık Sözleşmesi kabul edilmiştir. ILO'nun, günümüzde sendikal hak ve özgürlüklerin en ileri evrensel ilke ve kurallarını içeren ve bu özelliğini gelecekte de sürdüreceğini düşündüğüm -birbirini tamamlayan- bu "ikiz" sözleşmeleri, Talas'ın tüm akademik yaşamı boyunca unutmadiğı belgeler olmuştur. Özellikle bu sözleşmelerden 98 sayılı olanı, Müsteşarı Muslih Fer'in desteğini alan Cahit Talas'ın giri-şimiyle onaylanmıştır. Ve bu onay da, insan

Hakları ve ILO sözleşmelerinin onaylanmasında izlenegelen geleneksel politikayla bağdaşmayan bir hızla, sözleşme henüz yürürlüğe bile girmeden TBMM'ye sunulan bir yasa tasarısının çıkarılmasıyla gerçekleşmiştir.

Eklemeliyim ki Cahit Talas'ın sendikal hak ve özgürlükler konusundaki hiç aşınmayan duyarlılığı, Cenevre'den döner dönmez, "Haluk Dayıgilli" takma adıyla yazdığı, Sosyal Hukuk ve İktisat Mecmuası'nın 1948/1949 sayısında yayımlanan "Grev Hakkına Dair" başlıklı yazısıyla başlamıştır. Yazıyı kaleme aldığı yıllarda, çalışmakta olduğu Çalışma Bakanlığı'nda, "grev hakkı aleyhine yoğun bir kampanya(nın) başlat(ıl)mış" ve "bir tür sıkıyönetim havası(nın) estirilmiş" olması nedeniyle, ilk yazısında adını kullanmayan Cahit Talas, 1936 İş Yasası'ndaki grev yasağının kaldırılmasını savunmuş ve şunları yazmıştır: "(...) Bugün bütün ileri ve hür memleketlerde grev, adetler arasına girmiş bulunmaktadır. (...) Bugün yalnız bir kaç memleketin men ettiği grev hakkının, her sahada 'muasır medeniyet seviyesine' erişmek isteyen ve demokratikleşme yolunda büyük gayretler sarf eden memleketimizde de tahakkuku zamanı gelmiş bulunuyor. (...) Öyle zannediyoruz ki amelelerden grev hakkının esirgenmesi, bugünkü anormal halin uzayıp gitmesini kabul etmek olacaktır."

1953 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne doçent olarak atanan ve 1958 yılında da profesör olan Cahit Talas, aslında hiç düşünmediği ve istemediği halde, 27 Mayıs sonrasında birinci ve ikinci Gürsel Hükümetleri'nde aralıklı olarak iki kez Çalışma Bakanlığı görevini üstlendiği kısa sayılabilecek süre içinde, sosyal politikanın bir başka önemli belgesini, Avrupa Konseyi'nin kurulmasından ancak on iki yıl sonra kabul ettiği Avrupa Sosyal Şartını Türkiye adına imzalamıştır. 1961'de atılan bu imza, akademik yaşamı boyunca ve daha sonra, Sosyal Şartı "manevi evlat" gibi Prof. Talas'a bağlamıştır. Ne var ki Sosyal Şartın sayısız çekincelerle onaylanması, ancak yirmi sekiz yıl sonra, 1989'da gerçekleşebilmiştir. Talas, bu dönem boyunca ve daha sonra, ne onaylanmasını sağladığı 98 sayılı sözleşmeyi unutmuştur, ne de hemen herkes için (sendikalar ve sendikacılar, akademisyenler, devletler ve hatta en başta Avrupa Konseyi için) "üvey evlat" sayılan Sosyal Şartı akademik yaşamından çıkarmıştır. Uzun yıllar Sosyal Şart konusunda yayın yapan tek akademisyen olmuştur. Ne yazık ki, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şar-

Mesut Gülmez*

**Cahit Talas'ın
sendikal hak ve
özgürlükler
konusundaki hiç
aşınmayan
duyarlılığı,
Cenevre'den
döner dönmez,
"Haluk Dayıgilli"
takma adıyla
yazdığı, Sosyal
Hukuk ve İktisat
Mecmuası'nın
1948/1949
sayısında
yayımlanan
"Grev Hakkına
Dair" başlıklı
yazısıyla
başlamıştır.**

* Ankara Univ.
S.B.F. Çalışma
Ekonomisi ve
End. İlişkiler Böl.
Prof. Dr.

tır'nın eskisine oranla çok az sayıda çekince ile onaylanması yönünde adım atıldığını ancak çekinceler arasında tüm sosyal hakların eksiksiz kullanılmasının önkoşulu olan sendikal haklarla ilgili 5. ve 6. maddelere yer verilmiş olduğunu, rahatsızlığı nedeniyle kendisine açıklamadım.

Cahit Talas'ın, özellikle çalıştığı alandaki bilim insanlarına örnek olması gereken bir başka özelliği daha vardır: Cenevre'deki öğrencilik yıllarından başlayarak, öğrenci, bilim insanı ve siyaset adamı olarak dernek, sendika, vakıf, parti gibi değişik nitelikte birçok sivil toplum örgütünde çalışmış; başkan, kurucu üye, üye ve yönetici olarak görevler yapmıştır. I. İnsan Hakları Derneği, Türk Kooperatifçilik Derneği, Türkiye Ekonomi Kurumu, İnsan Hakları Derneği, Atatürkçü Düşünce Derneği, Bilar, Tarih Vakfı ve Türkiye İnsan Hakları Kurumu Vakfı, Talas'ın sorumluluk üstlendiği ve görev yaptığı kuruluşlardır. Bir de bunlara, uzun yıllar Başkanlığını yaptığı, ancak –kendi eliyle getirdiği bugünkü başkanının- kendisini çok üzen hakaretine uğrayarak ve hukuka aykırı biçimde onlarca üye ile birlikte kovulduğu Birleşmiş Milletler Türk Derneği'ni eklemeliyim.

Cahit Talas'ın, özellikle, gerek 1980'li yılların sonlarında ve 1990'lı yılların ilk yarısında, ilk kamu görevlileri sendikalarının kuruluş sürecinde ve bu sendikalar için bir yasa tasarısı taslağının hazırlanması amacıyla kurulan komisyonda ve gerekse Kültür Bakanlığı'nın desteğiyle Tarih Vakfı'nın yayımladığı üç ciltlik Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi'nin hazırlanması için oluşturulan –her ikisinin de başkanlığını yaptığı- Danışma Kurulu ile Yayın Kurulunda, bilimsel titizliğinin ve ciddiliğinin yanı sıra hoşgörüsüne de yakından tanık oldum.

Ülkemizde sosyal politikanın Ankara'daki birinci kuşak öncü ve önderlerinden biri olan, çok sayıda bilim insanının yetişmesine emeği geçen Prof. Talas, bilimsel etkinlik ve üretkenliğine hiç ara vermemiş, çok sayıda kitap ve makale yayımlamıştır. Yalnızca ulusal ve uluslara-

rası boyutlarıyla sosyal politikanın hemen her alanında değil, akademik yaşamının ilk yıllarından beri ilgilendiği insan hakları alanında da, başta Cumhuriyet ve Milliyet olmak üzere birçok gazete ve dergide, güncel konu ve sorunlara ilişkin sayısız yazı ve makale yayımlamayı sürdürmüş, açık oturum ve konferanslara katılmaktan –ilerlemiş yaşına ve olumsuz sağlık koşullarına karşın- hiç geri durmamıştır. Bilgi ve birikimini, öğrencilerinin ve yetişmelerine katkıda bulunduğu geleceğin bilim insanlarının yanı sıra, özellikle işçiler, sendikacılar, memurlar ve başka halk kesimleriyle de paylaşarak, taşıdığı bilim insanı olmanın sorumluluğunu özveriyle yerine getirmiştir. Birçok meslektaşının ve O'nu içtenlikle seven ve sayanların katkılarıyla 1990'da Mülkiyeliler Birliği'nce çıkarılan "Cahit Talas'a Armağan", doğal olarak O'nun izleyen yıllardaki etkinliklerini kapsamadığı için eksiktir.

Cahit Talas; 1953'ten 1983'e değin süren akademik yaşamında, çalışma ve yapıtlarıyla Sosyal Politika Biliminin kurulmasına ve bilim insanlarının yetişmesine öncülük eden ve kalıcı yapıtlarıyla bu bilim dalının gelişmesine büyük katkı sağlayan, ancak katkıları 12 Eylül sonrasında YÖK ile sona erdirilen; üniversite yaşamı dışında da, öncelikle ekonomik ve sosyal yönden güçsüz olanları korumayı amaçlayan sosyal devlet düşünce ve ilkesinin 1961 Anayasası'ndaki gerçek anlamıyla yerleştirilmesinde ve çalışma yaşamıyla –özellikle sendikal hak ve özgürlüklerle- ilgili yasal düzenlemelerin 87 ve 98 sayılı sözleşmelere uygun bir içerikle düzenlenmesinde, böylece çalışma ilişkilerinin demokratikleşmesinde emeği geçen ve Sosyal Politika yazınındaki ayrıcalıklı yerini hak ederek alan bir addır.

Sosyal Politika tarih ve yazınımızın bu unutulmaz adı, sendikaların ve akademisyenlerin ortak katkısıyla adına düzenlenecek bir "Cahit Talas Sosyal Politika Kongresi"nde, tüm yönleriyle irdelenmeyi hak etmektedir.

Açıklama: Çalışma ve Toplum dergisinin "Prof. Dr. Cahit Talas'ın Anısına" ayrılan 13. sayısında yayımlanan bu yazıyı, yazının ve Yayın Kurulunun izniyle yayınlıyoruz. Kendilerine teşekkür ederiz.

Sosyal Politika tarih ve yazınımızın bu unutulmaz adı, sendikaların ve akademisyenlerin ortak katkısıyla adına düzenlenecek bir "Cahit Talas Sosyal Politika Kongresi"nde, tüm yönleriyle irdelenmeyi hak etmektedir.

bülent tanör'ü unutmadık

Benden Bülent Tanör'e ilişkin bir yazı talep edildiğinde duraksamaksızın 'yazarım elbette' demiştim. Ancak bu cevabımın hemen ardından içimi bir kaygı kapladı. Bülent Tanör'e yaraşır bir yazı yazabilir miydim, onu anlatmayı başarabilir miydim, bilmiyordum, hala da bilmiyorum. Ama Bülent Tanör'ün benzersizliğini kendi kişisel tarihimden hareketle ve kendi bildiğimce anlatmayı arzu ediyordum.

Bülent Tanör'e aşinalığım üniversite öğrencisi olduğum 1980'li yıllara dayanıyor. Hukuk Fakültesi'nde okuyan öğrenci arkadaşlarımla yararlandığı "Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri" başlıklı ders notlarının yazarı olarak tanımıştım onu. Tarih bölümü öğrencisiydim ve Bülent Tanör'ün hazırlamış olduğu notlarda yer alan konular beni de yakından ilgilendiriyordu. Notları incelediğimden gıpta etmiş, ne kadar şanlısınız demiştim arkadaşlarıma. İnsanı içine çeken, merak uyandıran hatta heyecanlandıran bir üslubu vardı Türk anayasa hukuku tarihine ilişkin bu ders notlarının. Notların bir kopyasını edinerek kendi derslerimde yararlanabileceğim, bakış açımı zenginleştirecek bir kaynak daha edinmekle yetindim bu süreçte. Daha sonraysa gerek yayınları gerekse hakkında anlatılan etkilileyici öyküleri aracılığıyla sık sık karşılaştım bu isimle. Artık ben de bir Bülent Tanör hayranıydım. Nihayet 1990 yılında Tanör davasını kazanıp üniversiteye geri döndüğünde kendisiyle tanışma şansını elde ettim, üstelik

hiç de hayal edemeyeceğim biçimde onun doktora kurlarının misafiri ve sürekli öğrencilerinden biri oldum. Benim için bir çeşit mucize gerçekleşmişti bir bakıma. Bülent Tanör bu dönemde Cumhuriyet tarihiyle yakından ilgileniyordu. Üniversiteye döndükten sonra açtığı ilk doktora dersi, "Türkiye'de Yerel Kongre iktidarları" na ilişkin çalışmasını tartışmaya açtığı bir platform olmuştur aynı zamanda. Burada bildiğimizi sandığımız konuları aslında bilmediğimizi fark ederek, diğer taraftan bildiğimiz konuların da bu kadar farklı bir yöntem ve bakış açısıyla ele alınabileceğini görerek sürekli şaşırıyor, heyecanlanıyorduk.

Dersin izleyicilerinin birbirleriyle iletişimi sonucunda derse katılım her hafta genişliyor, başta hukuk, siyaset ve tarih alanlarında olmak üzere farklı disiplinlerden çoğu öğretim elemanı olan öğrenciler, hatta öğretim üyeleri dersleri izliyordu. Hoca'nın heyecanı, coşkusu, sürekli şaşırır ve şaşırtır tavrı, hakiki nezaketi katılımcıları derinden etkiliyordu. Tanör için orada bulunan her bir birey kendi başına çok değerliydi ve bunu onlara hissettirebiliyordu. Hoca'nın bu tavrının etkisiyle kendimizi değerli hissettiğimizden olsa gerek bizler de derslere coşkuyla ve hazırlanarak gidiyor, kendi ölçümüzde katkı yapmaya çalışıyorduk. Bu derslerde bizim söylenmiş ve söylenmemiş tüm sözlerimiz önem kazanıyordu çünkü.

Bülent Hoca bir sonraki yıl açtığı doktora kurunda farklı bir ders konusuyla karşımıza çıktığında hocanın kimseye benzemeyen bir yönünü daha öğrenecektik. Bülent Tanör doktora kurlarında her bir yıl için farklı bir ders konusu oluşturan benzersiz bir akademisyendi. O doktora derslerinde iyi bildiği tek bir konuyu öğretmeyi değil bildiği, üzerinde çalıştığı, hatta bilgisini artırmak ve bakış açısını netleştirmek istediği her konuyu ele alabiliyordu. Bu durum rahatsızlığının ilerlemesi nedeniyle doktora dersi açmadığı 2000 yılına kadar aynı biçimde sürmüştü, bu süreçte Anayasal tezlerden, 12 Eylül hukukuna, Türkiye'de kadın sorununa kadar birbirinden çok farklı konular ele alınmıştı. Katılımcıların tümünün gönüllü olarak sunuş yaptıkları bu derslerde Bülent Tanör çoğu zaman bir öğrenci gibi sürekli not alır, ele alınan konuları ilk defa duyuyormuşçasına dinler, iyi bir sunuşu yazıya döndürmek için de elinden gelen çabayı gösterirdi. Bülent Tanör'ün bir dönem bile olsa derslerinde bulunmuş olmak onu vazgeçilmez kıldığından olsa gerek der-

Aynur Soydan-
Erdemir*

Üniversiteye
döndükten sonra
açtığı ilk doktora
dersi, "Türkiye'de
Yerel Kongre iktidar-
ları" na ilişkin
çalışmasını
tartışmaya açtığı bir
platform olmuştur aynı
zamanda. Burada
bildiğimizi sandığımız
konuları aslında
bilmediğimizi fark
ettik.

* İstanbul Üniv.,
Atatürk İlke ve
İnkılapları Enst.,
Yrd. Doç. Dr.

slere katılım her yıl, bir öncekine oranla artar, kendisi de herkesle özel olarak ilgilenir, onların çalışmalarını da görünür kılar.

Bülent Tanör'ün doktora derslerinden söz etmişken değinmeden geçilemeyecek bir başka özelliğinin de Doktora derslerinin bitiminden sonraki haftalarda gerçekleştirilen yıl sonu partileri olduğunu söylemeliyim. Bülent Hoca derslerini törene dönüştürmekteki ustalığını derslerini gerçek bir törenle sonlandırarak sürdürürdü. Ders yılı sonunda Bülent Tanör'ün kendi evinde düzenlediği partiler burada bir kez bulunmuş biri için bile unutulmaz olmuştur. Bu toplantılar, Tanör'ün sevgili eşi Öget hanımın piyano resitaliyle ve gene Öget hanımın ev yapımı likörleriyle başlardı. Derslerde bir araya gelen insanların daha özel paylaşımlar gerçekleştirmelerine olanak sağlayan bu toplantılar şarkılarla, türkülerle, danslarla devam eder, ev sahiplerinin zarafeti ve evin eşsiz manzarasının da katkısıyla bütün bir yılın yorgunluğu sanki bir gecede ortadan kalkardı.

Bülent Tanör'ün lisans derslerinin de en az doktora dersleri kadar etkileyici olduğu, öğrencilerin yoğun katılımının gerçekleştiği, ilgili konukların derslere katılımıyla derslerin daha da zenginleştiği söylenirdi. Ancak kendi adıma ben Bülent Tanör'ün lisans derslerindeki düzeyi onun davetiyle birisinde sunuş da yaptığım Devrim Tarihi derslerinde fark etmiştim. Tanör, lisans düzeyindeki öğrencilerle de eşit ilişki kurmaktan vazgeçmiyor, öğrencilerin sorduğu her soruyu büyük ciddiyetle ve samimiyetle yanıtlıyor, onlarla kendi bilgi düzeyindeki bir meslektaşıyla tartışır gibi tartışıyordu. Burada hocanın eşitlik anlayışının bir yansıması olarak kürsüyü kullanmadığını fark etmek benim için gerçekten ilginç olmuştur. Bülent Tanör, Hukuk Fakültesi amfilerinde hocaların oturmaları için oluşturulan kürsüleri öğrencinin oturduğu seviyeden çok yüksekte konumlandıkları için öğrenciyle arasında engel olarak görüyor, eşitliğe aykırı buluyor ve kullanmıyordu. (spot2)

Bülent Hoca dersler dışında konferans, panel önerilerini de elinden geldiğince karşılamaya çalışır, bunlara katılmayı kendi görevinin bir parçası sayardı. Öğretim Elemanları Sendikası olarak 1960 ihtilali konusunda bir toplantı düzenlemek istediğimizde konuşmacı olarak aklımıza ilk gelen isim Bülent Tanör olmuştur. Bülent Tanör'ün 1960 hareketini diğer darbelerden ayırdığını ve olumlu değerlendirdiğini biliyorduk. Karşı görüşten bir konuşmacı daha çağırarak tartışma ortamı yaratmak istediğimizi söylediğimizde kendisi bunu memnuniyetle kabul etmiş, demokrat kişiliğini bir kez daha ortaya koymuştu. Biz izleyiciler için çok yararlı olmuştur toplantı. Daha sonra bu konuyu

yeniden konuştuğumuzda Bülent Tanör sınırlı süre içinde düşüncelerini tam anlamıyla aktarmadığını, bu konuda bir toplantı daha yaparsak katılacağını belirtmişti. Çünkü bilgisini ve düşüncesini sonuna kadar paylaşmak isteyen bir düşünür, akademisyendi o. Hatta bu özelliği nedeniyle Türkiye'nin bir ucuna bile gitmeyi duraksamadan kabul etmişti. Van 100. Yıl Üniversitesi'ne konferans vermek üzere giden Bülent Tanör'ün döndüğü zamanki coşkusu da hala aklımda. Konferans büyük katılımla gerçekleşmiş, yoğun tartışmalar olmuş ve bu ortam Bülent hocayı "esas cevher Anadolu'da, oraya gitmek lazım" diyecek kadar heyecanlandırmıştı. Diğer taraftan daha sonra 100. Yıl Üniversitesi'nde görevli bir yakınımın konuştuğumda herkesin Bülent Tanör'den çok etkilendiğini, daha sonra yeniden çağırmak istediklerini öğrenecektim.

Bülent Tanör, 1996 yılından sonra derslerini yaparken, her biri gündem oluşturan yapıtlarını hazırlarken, konferanslara katılırken aslında ciddi rahatsızlığıyla da mücadele halindeydi. Çevresindeki herkesi derinden sarsan ve çareler aramaya yönelten bu hastalıkta çalışmalarını durdurmaya yetmedi, kişisel toplumsal ve duyarlılığını azaltmadı. Bu süreçte kimi kitaplarının genişletilmiş yeni baskılarını yaptığını, yeni çalışmalar gerçekleştirdiğini hepimiz biliyoruz. Diğer taraftan Üniversitede olumsuz bulduğu gelişmelere tepki göstermekten geri durmuyordu. Üniversitede sol görüşlü öğrencilere yönelik saldırgan tavırları protesto etmek için Öğretim Elemanları Sendikası olarak gerçekleştirdiğimiz "Öğrencime Dokunma" kampanyası çerçevesinde toplumsal duyarlılığa sahip tüm öğretim elemanlarını bir araya getirmek üzere öncülük yapmaktan kaçınmamıştı. (spot3)

Bülent Tanör duyarlı tavrını bir sonraki dönemde adı bir ülkede darbe söylentilerine de karışmış olan bir öğretim elemanının üst makamlarca alınan karar sonucunda kendi kürsüsüne atanmasına karşı gösterdiği direnişle de sürdürecekti. Bu arada Rektörlük kanalıyla gerçekleştirilen, derslerin yeniden düzenlenmesi konusundaki girişimlere karşı eleştirel tavır takınarak yönetimin şimşeklerini çekmekteydi. Bu süreç onu yaptığı bir çalışma gerekçe gösterilerek hakkında soruşturma açılmasına kadar götürecekti. Üstelik Kemalist düşüncenin kendi kimliğinin biçimlenmesine yaptığı katkıyı çok önemseyen ve Kemalizm'in çağdaş yorumlarını yapan bir düşünür olarak garip bir biçimde "2. Cumhuriyetçi" sıfatıyla da nitelendirilecekti. Bir taraftan hastalığıyla diğer taraftan da kimi akademik çevrelerle mücadele ederken yıllarca emek verdiği, siyasi görüşleri nedeniyle olağanüstü dönemlerde görevden alındığı, açtığı davalarla yeniden döndüğü

**Bülent Tanör,
Hukuk Fakültesi
amfilerinde
hocaların
oturmaları için
oluşturulan
kürsüleri
öğrencinin
oturduğu
seviyeden çok
yüksekte
konumlandıkları
için öğrenciyle
arasında engel
olarak görüyor,
eşitliğe aykırı
buluyor ve
kullanmıyordu.**

üniversitesinden ayrıldığını duyduğumuzda hepimiz çok çaresiz kaldık. Biliyorduk ki onun yeni bir davayı kazanacak zamanı yoktu artık ve o aramıza bir daha dönemeyecekti.

Bildiğim kadıyla Bülent Tanör hastalığının en zor dönemlerinde bile gelecekte yapacağı çalışmalardan söz etmekten vazgeçmemişti. O bu çalışmalardan söz ettiğinde içimizi kaplayan hüznün yanında, inanmak isterdik bunları yapabilecek kadar zamanı olabileceğine. Bu yüzden olsa gerek Bülent Tanör, İstanbul Üniversitesi'nde rektörlüğün kararıyla mekan düzenlemesi çerçevesinde odasını boşaltmak zorunda kaldığında tanık olduğum kederli ve umutsuz ifadesini hiç aklımdan çıkaramadım. Odasını boşaltacağı zaman devrim tarihi kitaplarını benim de mensubu olduğum Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne bağışlayacağını söylemiş, kitapları sınıflandırma ve paketleme işlemlerini birlikte yapmayı önermişti. Bunu yapmak üzere o küçük, mütevazı odasında bir araya geldiğimizde ne yapacağımı, ne

söyleyeceğimi bilemiyordum. Odasında bulunan kırtasiye malzemeleri, küçük bibloları bile 'sende kalsın' diye bana veriyordu. Mücadelesinden, iyileşmekten ve sürekli üzerine gelen haksızlıklarla savaştıktan vazgeçmiş olabilir miydi? Bu soruları ona sormadım, sormazdım. Ama koyu renkli gözlüklerinin bile saklayamadığı hüznü ifadeyi hiç unutamadım.

Bülent Tanör aramızdan ayrılalı dört yıl olmuş, pek çok kişi gibi ben de bu durumu idrak etmekte zorlanıyorum. Çünkü o; yapıtlarında, yetiştirdiği öğrencilerinde, örnek mücadelelerinde, dürüst, onurlu yaşamının oluşturduğu anılarda hala yaşıyor. 'Gül düşünür gül olursun, diken düşünür dikenlik olursun' demiş bir düşünürümüz. Hocam, siz gül düşünüp gül olanlardandınız. Mümkün müdür bilmesek de size layık ölmaktır çabamız. Sizi hiç unutamadık ve nasıl özledik bilerseniz...

Üniversitede sol görüşlü öğrencilere yönelik saldırgan tavırları protesto etmek için Öğretim Elemanları Sendikası olarak gerçekleştirdiğimiz "Öğrencime Dokunma" kampanyası çerçevesinde toplumsal duyarlılığa sahip tüm öğretim elemanlarını bir araya getirmek üzere öncülük yapmaktan kaçınmamıştı.

iktisat dergisi

AYLIK DERGI OKUNUR

ESKİ SAYILARI DA OKUNUR

445-450	CUMHURİYETİN 80. YILINDA YURT VE DÜNYA
451	PAUL SWEEZY'İN ARDINDAN
452	1980'DEN GÜNÜMÜZE SANAYİLEŞME
453	HOMO ECONOMICUS
454	TÜRKİYE-AB: BİR İLİŞKİNİN ANATOMİSİ
455	GELİŞMENİN EKONOMİK SORUNLARI
456	İKTİSAT'DA GEÇEN 40 YIL
457-458	YENİDEN ŞEKİLLENDİRİLEN DÜNYA VE TÜRKİYE
459-460	KÜRESEL DÜZENDE KÜRESEL EKONOMİ
461-462	ELEŞTİREL İKTİSATÇILAR GÖZÜNDEN; İKTİSAT VE TÜRKİYE
463-468	ARSADAN BORSAYA FUTBOL
469	KADIN GÖZÜYLE BAKMAK
470-471	ENFLASYON HEDEFLEMESİ
472-476	İKTİSAT VE YOKSULLUK
477	TARIMDA SANCILI DÖNÜŞÜM
478	SOSYAL GÜVENLİKTE DERİN DÖNÜŞÜM
479-480	TASFIYENİN ARDINDAN SOSYAL POLİTİKA

Havaş Havalimanı Şehir Merkezi Otobüs Sefer Saatleri

(0312) 310 35 55 (2) / (0312) 398 03 76 (1604)

Havalimanı: Esenboğa Havalimanı'na inen tüm iç ve dış hat uçakları için servis düzenlenmektedir.

AŞTİ (Otogar): 03.00-21.00 arası her yarım saatte bir, 21.00-03.00 arası uçak kalkış saatlerine göre günlük ayarlanmaktadır.

Varış Süresi: Yaklaşık 1 saat.

19 Mayıs Stadyumu: Servis saatleri 03.30-21.30 arası her yarım saatte bir, 21.30-03.30 arası uçak kalkış saatlerine göre günlük ayarlanmaktadır.

Varış Süresi: Yaklaşık 45 dakika.

(0362) 844 88 56

SAMSUN

05.30 08.30 10.00 19.00

Ek olarak: Salı, Cuma ve Pazar günleri 07.00'de, Pazartesi günü saat 18.00'de, Çarşamba günü 11.00'de, Cumartesi günü ise saat 11.30'da servis düzenlenmektedir.

Kalkış Noktası: Cumhuriyet Meydanı Değişim Sahnesi Yanı (Eski Nikah Salonu)

Varış Süresi: Yaklaşık 30 dakika.

Havalimanı: Havalimanına inen tüm uçaklar için hizmet verilmektedir.

(0232) 274 22 76

KARŞIYAKA (MAVİŞEHİR)

03.00 10.00 17.00

04.00 11.00 18.00

05.00 12.00 19.00

06.00 13.00 20.00

07.00 14.00 21.00

08.00 15.00 22.00

09.00 16.00 23.00

Kalkış Noktası: EGE Park Alışveriş Merkezi.

Varış Süresi: Yaklaşık 1 saat.

Havalimanı: Adnan Menderes Havalimanı'na inen bütün tarifeli iç hat uçakları için servis düzenlenmektedir.

ALSANCAK

03.30 10.30 17.30

04.30 11.30 18.30

05.30 12.30 19.30

06.30 13.30 20.30

07.30 14.30 21.30

08.30 15.30 22.30

09.30 16.30 23.30

Kalkış Noktası: Efes Oteli.

Varış Süresi: Yaklaşık 30 dakika.

Not: Dış hatlardan gelen charter uçakları için Havalimanı'ndan Otogar'a da servis düzenlenmektedir.

(0252) 792 50 77 / (0535) 725 96 60

Havalimanı: Dalaman Havalimanına inen bütün tarifeli iç hat uçakları için servis düzenlenmektedir.

Fethiye: Servislerimiz uçak kalkış saatinden iki buçuk saat önce Fethiye Yat Limanı önünden hareket etmektedir.

Varış Süresi: Yaklaşık 1 saat 10 dakika.

Marmaris: Servislerimiz uçak kalkış saatinden üç saat önce Marmaris Şehirlerarası Otogarı'ndan hareket etmektedir.

Varış Süresi: Yaklaşık 1 saat 30 dakika.

(0242) 330 38 00

ŞEHİRDEN KALKIŞ

03.30 09.00 16.00 20.00

06.00 11.00 17.00 21.00

07.00 12.00 18.00 22.30

08.00 15.00 19.00

Kalkış Noktası: Konyaaltı Cad. No: 24 Antalya Antmarin İşmerkezi THY şehir ofisi.

Varış Süresi: Yaklaşık 30 dakika.

Havalimanı: Antalya Havalimanı'na inen bütün tarifeli iç hat uçakları için servis düzenlenmektedir.

(0422) 326 58 13 / (0533) 341 38 23

ALATYA

05.00 08.00 12.00 19.30

Ek olarak: Hafta içi saat 15.00'te, Cumartesi günü saat 12.30'da, Pazar günü ise saat 12.00'de servis düzenlenmektedir.

Kalkış Noktası: Uçbağlar Mah. Sivas Cad. Obay Apt. No: 51/B Havaş Ofisi (1900'ü Stadyumu'na 200 metre)

Varış Süresi: Yaklaşık 1 saat.

Havalimanı: Havalimanına inen tüm uçaklar için hizmet verilmektedir.

(0216) 411 86 00

KOZYATAĞI, 4. LEVENT BOSTANCI

04.00 10.00 16.00

05.00 12.00 17.00

06.00 13.00 18.00

07.00 14.00 19.00

08.00 15.00 20.00

09.00

Havalimanı: Havalimanına inen tüm uçaklar için hizmet verilmektedir.

GERMANWINGS VE CONDOR uçuşları için: Hergün saat 01.30'da Havaş Kozyatağı Ofisi önünden servis düzenlenmektedir.

Kozyatağı Kalkış Noktası: Atatürk Cad. No: 22 Kozyatağı (Havaş Ofisi)

Varış Süresi: Yaklaşık 45 dakika.

4. Levent Kalkış Noktası: Yapı Kredi Plaza.

Varış Süresi: Yaklaşık 1 saat.

Bostancı Kalkış Noktası: Pegasus Ofisi Bostancı

Varış Süresi: Yaklaşık 1 saat.

Not: Bostancı'dan hareket eden aracımız yaklaşık 10 dakika sonra Kartal Deniz Otobüsü İskelesi'nden ve Bostancı'dan, hareket saatinden yaklaşık 20 dakika sonra Pendik Deniz Otobüsü İskelesi'nden yolcu almaktadır.

TAKSİM

Hergün 07.30 ve 17.30'da servis düzenlenmektedir.

Kalkış Noktası: Cumhuriyet Cad. No: 14 Taksim Havaş Ofisi

(Taksim Sanat Galerisi Yanı)

Varış süresi: Yaklaşık 1 saat.

Havalimanı: Havalimanı'na inen tüm Kıbrıs uçakları için hizmet verilmektedir.

GERMANWINGS VE CONDOR uçuşları için: Hergün saat 01.00'de Havaş Taksim Ofisi önünden servis düzenlenmektedir.

(0212) 465 47 00 (1601-1602)

TAKSİM - HAVALİMANI

Kaşıklı Sefer

05.00 09.30 13.30 17.30 21.30

06.00 10.00 14.00 18.00 22.00

06.30 10.30 14.30 18.30 22.30

07.00 11.00 15.00 19.00 23.00

08.00 12.00 16.00 20.00 00.00

08.30 12.30 16.30 20.30 00.30

09.00 13.00 17.00 21.00 01.00

Kalkış Noktası: Cumhuriyet Cad. No: 14 Taksim Havaş Ofisi

(Taksim Sanat Galerisi Yanı)

Varış Süresi: Yaklaşık 40 dakika.

KOZYATAĞI - HAVALİMANI

Kaşıklı Sefer

04.00 09.00 13.00 17.00 21.00

05.00 10.00 14.00 18.00 22.00

06.00 11.00 15.00 19.00 23.00

07.00 12.00 16.00 20.00 00.00

08.00

Kalkış Noktası: Atatürk Cad. No: 22 Kozyatağı Havaş Ofisi

Varış süresi: Yaklaşık 1 saat 30 dakika.

Not: Havalimanı'ndan son servis saatinden sonra yolcu yoğunluğuna göre ek servis düzenlenmektedir.

ETİLER (AKMERKEZ)

Havalimanı Kalkış

07.00 11.00 15.00 19.00 23.00

09.00 13.00 17.00 21.00

Etiller Kalkış

05.00 08.00 12.00 16.00 20.00

06.00 10.00 14.00 18.00 22.00

BAKIRKÖY

Bostancı'dan Bakırköy'e gelen her deniz otobüsüne karşılık, Bakırköy Deniz Otobüsü İskelesi'nden servis düzenlenmektedir.

Varış Süresi: Yaklaşık 15 dakika.

Havalimanı: Bostancı'dan Bakırköy'e gelen her deniz otobüsü seferini karşılamak üzere, deniz otobüsü varış saatinden 20 dakika önce araç Havalimanı'ndan hareket etmektedir.

(0252) 523 00 40 (1601-1203)

Havalimanı: Bodrum Havalimanı'na inen bütün tarifeli iç hat uçakları için servis düzenlenmektedir.

Şehir (Otogar): Servislerimiz uçak kalkış saatinden iki saat önce Bodrum Otogarı'ndan hareket etmektedir.

Varış süresi: Yaklaşık 45 dakika.

Hem sizin özel avantajlarınız var,
hem de **"İktisatlılar Evi"**nin.

İktisat Fakültesi
Mezunları Cemiyeti
üyelerine özel İFMC
Kredi Kartı'nızla hem
CardFinans'ın sunduğu
tüm avantajlardan
yararlanacak, hem de
kredi kartınızı kullan-
dıkça, hiçbir ek ödeme
yapmaksızın "İktisatlılar
Evi"ne destek sağlaya-
caksınız. (Finansbank, İFMC
Kredi Kartları ile yapılan
harcamaların belirli bir oranını,
"İktisatlılar Evi" destek fonuna
bağış olarak aktarmaktadır.)

Her Karınca, İFMC
Kredi Kartı kullandıkça,
"İktisatlılar Evi" kısa
sürede hayat bulacak...

- "CardFinans avantaj işareti" gördüğünüz üye kuruluşlarda* çok özel indirim ve taksit avantajlarından yararlanırsınız.
- Kartınızı kullandıkça ParaPuan kazanırsınız.
- ParaPuan'larınızla istediğiniz havayolundan bedava uçak bileti ya da Varan'dan otobüs bileti alırsınız.

